

Humán innovációs szemle 4. évf. 1/2. sz. (2013. december)

Tartalom

- **DAJNOKI Krisztina** : Védett szervezetek megítélése a HR tükrében **6-19** [159.35 kB - PDF]
- **BODOR Mónika** , **BERTALAN Péter** : Oktatói, kutatói keresetek elemzése nemzetgazdasági viszonylatban **20-37** [444.02 kB - PDF]
- **Gábor JUHÁSZ** : The Role and Importance of Social Economy in the Development of Local Community and Economy and Regional Convergence **38-45** en [110.70 kB - PDF]
- **TÉSITS Róbert** , **ALPEK B. Levente** : A leghátrányosabb helyzetű álláskeresők mobilitásvizsgálatának új módszerei **46-64** [1.02 MB - PDF]
- **ELEK Boglárka** , **LÁSZLÓ Katalin** , **PINTÉR Bettina** , **VOJTEK Éva** : Az Ős-Dráva Program keretei között megvalósuló "Szövetnek I." projekthez tartozó kelet-ormánsági települések természetföldrajzi jellegzetességeinek bemutatása **65-75** [256.30 kB - PDF]
- **Nándor BIRHER** : From Structures to Communities **76-83** en [205.75 kB - PDF]
- **CZAKÓ Kálmán** : Hálózattól a közösségig : gondolatok Birher Nándor "A struktúrától a közösségig" című tanulmányához **84-94** [136.42 kB - PDF]
- **SZÉKEDI Levente** : Patchwork or Puzzle? A romániai roma projektek "formális" és "informális" megvalósíthatóságáról és hatékonyságáról **95-104** [139.12 kB - PDF]
- **GÖRÖG Nikolett** : A kárpátaljai magyar oktatásügy problémái **105-112** [111.66 kB - PDF]
- **PAPP Adrien** : A kultúra léte társadalmunkban **113-120** [93.02 kB - PDF]
- **MOLNÁR Zsófia** : Összenyitott tér-időben : Nadas Péter Párhuzamos történetek és Ottlik Géza Iskola a határon című regényéről **121-135** [387.58 kB - PDF]

VÉDETT SZERVEZETEK MEGÍTÉLÉSE A HR TÜKRÉBEN

DAJNOKI Krisztina^a

Absztrakt

A fogyatékos személyek jogairól és egyenlő esélyeinek biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény értelmében a fogyatékos embereknek jogukban áll integrált munkahelyen, vagy ennek hiányában védett munkahelyen dolgozni. Ugyanakkor a gyakorlatban a hétköznapi körülmények közötti, integrált munkavégzésre nagyon kevés fogyatékos személynek van lehetősége, melynek hátterében gyakran az információhiány és az előítéletek húzódnak. A cikk célja, hogy védett szervezetek humán erőforrás menedzselési gyakorlatának megismertetésén keresztül rávilágítson arra, hogy a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása ugyanazon HR módszerekkel valósul meg, mint bármely más szervezetnél. A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Kulcsszavak: védett szervezet, integrált foglalkoztatás, humán erőforrás menedzsment, fogyatékos, megváltozott munkaképesség

Bevezetés

„A testi fogyatkozás nem ok arra, hogy bármely munkakeresőt visszautasítsunk” – vallja Ford (1926) az életét és a munkásságát bemutató könyvében. Pozitív hozzáállása ma is példaértékű: gyárukban osztályoztatta az összes előforduló műveleteket, melyeknek száma 7882-re rúgott: „amiből 949 munkát a nehéz testi munka fogalma alá esik, tehát abszolút erős, egészséges férfi-munkást kíván; 3338 pedig normális fejlettségű ép embert igényel, míg a fennmaradó 3595-höz semmiféle különös fizikai képesség sem szükséges. Végezhetik vézna, gyenge férfiak, nők, sőt gyermekek is. Ezeket a „könnyű munkákat” azután ismét osztályoztuk és rájöttünk, hogy 670 műveletet lábatlanok, 2637-et féllábúak, 2-öt kéznélküliek, 715-öt félkezűek, 10-et pedig vakok is elvégezhetnek. Tehát a 7882 különböző tevékenység közül 4034-hez csak csekély testi erő szükséges.”

Az Észak-alföldi Régióban 32 ezer ember él valamilyen fogyatékossgal. Legnagyobb arányban a mozgássérült személyek vannak, több mint tíz százalékuk látássérült, hasonló arányú az értelmi fogyatékosok száma, és 10 százalék alatt van a hallássérült emberek aránya. Magyarországon viszonylag kevés szervezet biztosítja a támogatott foglalkoztatást, mely a sérült emberek felmérésén, felkészítésén, munkahelyi betanításán át folyamatos segítői jelenlét mellett biztosít egészséges emberekkel közös munkavégzési lehetőséget fogyatékos személyek számára.

^a Ph.D., Dr. habil., egyetemi docens, Debreceni Egyetem

A munkáltatók döntését számos tényező befolyásolja, hogy alkalmazzanak-e megváltozott munkaképességű, illetve fogyatékos személyeket. A legfontosabb tényezők Szabó – Berde (2007) alapján az alábbiak:

- az előítéletek, a tájékozatlanság, a diszkrimináció;
- a termelési és szolgáltatási tevékenység technológiája, biztonsági követelmények;
- a munkaerő kereslet és kínálat aktuális helyzete, anyagi megfontolások;
- az állami szabályozás kényszerítő és ösztönző hatása.

Vörös – Bodor (2009) alapján a foglalkoztatási törvények folyamatosan szigorodó követelményeinek betartása, a munkaügyi ellenőrzések gyakoribb előfordulása komoly nehézségeket támaszt a HR szakemberek számára. Az ezeknek való megfelelés jelentős kihívásokat állít eléjük. „Minden társadalomnak megfelelő célokot és eszközöket, megoldásmódokat szükséges biztosítani a folyamatosan változó igények és szükségletek kielégítésével szemben” (Juhász – Bertalan, 2011). Burus et al (2012) szerint a foglalkoztatás arányának növekedése a kereslet és a kínálat emelkedésével érhető el, vagyis a foglalkoztatáspolitikának ösztönöznie kell a gazdasági-intézményi szférát a munkahely-teremtésre, míg a kínálati oldalon a minél nagyobb mértékű munkavállalási hajlandóságnak kell megjelennie. Bertalan (2011) alapján a foglalkoztatásnak, a társadalmi összetartó erőnek és az aktív állampolgári létnek nélkülözhetetlen alapfeltétele a magas szintű tudás, a képességek és készségek fejlesztése. Ezen tényezők fejlesztése kiemelt fontossággal bír a versenyképesség szempontjából. Bácsné (2012) szerint egyre több munkaadó keres a hagyományos foglalkoztatási formáktól eltérő megoldásokat a versenyképesség megtartása érdekében.

A védett munkahelyek hatékonyságának kérdése napjainkban központi témává vált. Kósa Ádám, az Európai Parlament Fogyatékosügyei Munkacsoportjának elnöke 2013. március 27-i, a védett, azaz államilag támogatott, speciális szabályok alá tartozó munkahelyek fokozatosan növekvő jelentőségéről rendezett konferencián elhangzó beszédében kifejtette: „A védett munkahelyek olyan megváltozott munkaképességű polgároknak adnak munkát, akik a leginkább rászorulnak a „köz” támogatásra. Ez különösen igaz a halmozottan sérült emberekre. A védett munkahelyek olyan szolgáltatásokat nyújtanak, melyek állapotukat is figyelembe véve biztosítják a munkavégzéshez szükséges egyenlő jogot és egyenlő esélyű hozzáférést”. „Előrelépés szükséges Európa-szerte, hogy valóban a fogyatékos embereket célzó, személyre szabott lehetőségek és támogatások által javuljon a fogyatékos emberek helyzete, ami összhangban áll a Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ egyezményben elfogadott elvekkel. Ám a jelenlegi a gazdasági válság idején számos tagállamban jelentősen romlik a fogyatékos emberek helyzete.” Wolfmayr (2013) alapján „Európában jelenleg hárommillió embert foglalkoztatnak védett szervezeti foglalkoztatás formában, nem mellékes tehát, hogy milyen hatékonysággal valósul meg a fogyatékkal élő emberek jogainak biztosítása a gyakorlatban.”

A cikk célja, hogy három, az Észak-alföldi Régióban működő védett szervezet humán erőforrás gazdálkodási sajátosságán keresztül ismertesse a HR tevékenységek gyakorlati megvalósítását, az alkalmazott módszereket, esetleges változtatásokat és felhívja a leendő munkáltatók figyelmét a kritikus pontokra.

Védett munkahelyek a munkaerő-piacon

Hazánkban 1965-ben jött létre az első védőmunkahely a Fővárosi Kézműipari Vállalatnál. 1982-re már 9 vállalatnál és 12 különböző intézetben voltak védőmunkahelyek. A védőmunkahelyek elsősorban a beilleszkedésre és szabályok elfogadására képes értelmi és halmozottan fogyatékosok számára teremtettek foglalkozási rehabilitációt. A védőmunkahelyek szerepe Magyarországon nem volt jelentős, a 70-es, 80-as években 200-240 fő, elsősorban enyhe és közép súlyos értelmi fogyatékos embert alkalmaztak. 1985-ben ez a szám 560 főre emelkedett. (Balázs-Földi, 2013)

Az 1998. évi XXVI. a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló törvényt ezen személyek hátrányainak enyhítésére, esélyegyenlőségük megalapozására, illetve a társadalom szemléletmódjának alakítása érdekében alkották meg. A törvény alapján a fogyatékos személy integrált foglalkoztatásra jogosult, ha viszont erre nincs lehetőség, akkor védett foglalkoztatásba kell részesíteni (Csányi, 2007). A foglalkoztató köteles biztosítani a munkavégzéshez szükséges mértékben a munkahelyi környezet, így különösen a munkaeszközök, berendezések megfelelő átalakítását. Szabó – Berde (2007) alapján, ha a fogyatékos személy foglalkoztatása az integrált foglalkoztatás keretében nem megvalósítható, úgy számára speciális munkahelyek működtetésével a munkához való jogát lehetőség szerint biztosítani kell. A védett munkahelyet a központi költségvetés normatív támogatásban részesíti. A fentiek ellenére jelenleg Magyarországon a fogyatékos emberek kevesebb, mint 20 százaléka talál munkát.

A kilencvenes évek második felében nemzetközi vizsgálat indult az egyes országok védett foglalkoztatási gyakorlatainak feltérképezésére. A nemzetközi összevetés során azt tapasztalták, hogy a védett foglalkoztatás gyakorlata és az azt megalapozó foglalkoztatáspolitikai és rehabilitációs elvek jelentősen eltérően fogalmazzák meg küldetésüket. Ebből kifolyólag eltér a nézőpont a védett foglalkoztatás célját illetően, vagyis, hogy mit akarnak pontosan: tartós munkahelyet teremteni, vagy éppen átmeneti lehetőséget biztosítani, amíg a fogyatékos egyén a normál munkaerőpiacra nem lép (Komáromi, 2004).

A fogyatékos személyek foglalkoztatása szempontjából a munkaerőpiacon megkülönböztetünk nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatókat és védett szervezeteket. A szakemberek szerint elsődleges (nyílt) munkaerő-piaci foglalkoztatásról akkor beszélhetünk, ha a versenyszférában működő szervezetek, a közszféra intézményei és a nem kifejezetten rehabilitációs célra létrejött non-profit szervezetek (Szabó – Berde, 2007). A nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatásra az alábbi tényezők jellemzőek:

- piaci körülmények között működnek, azaz eladható termékeket vagy szolgáltatásokat állítanak elő és azokkal meg is jelennek a piacon;
- a foglalkoztatottak döntőhányada nem hátrányos helyzetű (pl. fogyatékos, roma származású) munkavállaló;
- a szervezetnek nem a hátrányos helyzetű (pl. fogyatékos) emberek foglalkoztatása az elsődleges célja, hanem a termék előállítás vagy szolgáltatás nyújtása.

A fentiek alapján a célszervezet, a közhasznú-, közcélú foglalkoztatás, illetve közmunka nem tartozik a nyílt munkaerő-piaci foglalkoztatás körébe. Köncei és Komáromi (2002) szerint a védett foglalkoztatás legfontosabb belső – hazánkban intézményesen, tipikusan egyáltalán nem kihasznált – lehetősége a betanulás, be-

illeszkedés után a nyílt munkaerőpiacra, a normál foglalkoztatásba történő visszatérés. A védett foglalkoztatásnak alapvetően két formáját különböztetik meg:

- védett foglalkoztatás vállalaton belül,
- védett foglalkoztatás, védett műhelyeken, védett szervezeteken belül.

A vállalaton belüli védett foglalkoztatásnak számos változata van. Puffer-foglalkoztatásról addig beszélünk, amíg a vállalatnál például munkahelyi baleset folytán sérülést szenvedett dolgozót átképzik, illetve új munkahelyet adaptálnak számára.

Erősen csökkent munkaképességű dolgozók, például értelmi fogyatékosokkal élők, epilepsziások, idegbetegek csoportja úgynevezett enklávékban (zárványok) dolgoznak. Ipari és agrárkörnyezetben egyaránt működhet. Ez esetben védett körülmények között, speciális felügyelet mellett, egyébként mindennapi, de jól áttekinthető formában, normál munkahelyen dolgoznak, például parkban kertet ásnek, fát metszenek, kapálnak, gyümölcsöt szednek vagy oltanak. Általában 10-12 fős csoportokról beszélhetünk, ahol például epilepsziások és idegileg károsodott emberek közösen dolgoznak.

A harmadik védett forma az időleges foglalkoztatás, ami előfordulhat csökkentett munkaidőben is. Például terhes nők vagy gyógyulófélben lévő alkalmazottak esetében, illetve új szakmára vagy más beosztásra történő át- vagy kiképzés céljából.

Akikről bebizonyosodik, hogy nem képesek a nyílt foglalkoztatás követelményeinek megfelelni, azoknál csak a hosszú távú védett foglalkoztatás jöhet szóba.

A védett műhelyek, illetve a védett szervezetek célja és feladata, hogy rehabilitációs foglalkoztatást biztosítsanak az olyan súlyosan, halmozottan fogyatékos személyek számára, akik állapotuk miatt tartósan vagy véglegesen nem helyezhetők vissza a nyílt munkaerő-piacra. A védett szervezeteknél az egészen súlyos, esetleg halmozottan fogyatékos emberek foglalkoztatása egyáltalán nem vezethet nyereséghez. Másfelől azonban az itt dolgozók számára rendkívüli előnyt jelent, hogy munkájuk és jövedelmük – ha alacsony szinten is – biztosított, és védett feltételek között dolgozhatnak. Az állam mind két körülményt figyelembe véve biztosít támogatást ezen szervezetek számára (Szabó – Berde, 2007).

Torma (2007) alapján a különböző állami vagy európai uniós szervezetek pályázatainak többsége a fogyatékosok elhelyezkedését segítő non-profit civil szervezetek munkájához, illetve a fogyatékos személyeket foglalkoztató, ún. „védett” közhasznú társaságoknak ad támogatást. Országszerte alapítványok és nonprofit szervezetek foglalkoznak megváltozott munkaképességű személyekkel. Azon szervezetek vezetői, ahol már foglalkoztatnak megváltozott munkaképességű személyeket, az alábbi előnyös tulajdonságokat emelték ki: jól tűrik a monotonitást, sokszor motiváltságuk és megbízhatóságuk magasabb, mint az egészséges munkavállalóknak. Továbbá pontos munkavégzés és vállalat iránti nagyfokú elkötelezettség jellemzi őket. Hátrányként fogalmazták meg az esetleges betanítási nehézségeket, nem osztják be őket éjszakára, illetve általában 6 óránál többet egyszerre nem dolgozhatnak.

Csillag – Szilas (2009) szerint a megváltozott munkaképességű és fogyatékos emberek foglalkoztatása széles spektrumon következhet be, védett munkahelyektől, a szociális foglalkoztatásokon keresztül vezet a nyílt munkaerőpiacon megvalósuló foglalkoztatásig. A szerzők cikkükben írnak az integrációs lépcső jelenségéről, azaz a nyílt munkaerőpiacra a lépcsőzetes visszavezetés lehet eredményes. Tehát kiindulva valamelyik védett munkahelytől, fokozatosan egyre nyíltabb formákba lépve, így

eljutva a nyílt foglalkoztatásig. Ez a folyamat feszültségekkel teli, ugyanis az érintettek érdekei különböznek. A megváltozott munkaképességű ember szeretné, ha befogadná, azonban ez gyakran összeütközésbe kerülhet az alábbiak miatt:

- a vállalat teljesítménykényszere,
- a kollégák befogadó szerepe,
- az állam támogatása, programja,
- a társadalom értékítélete.

Tehát fontos szempont az egyes résztvevők céljainak megismerése. A célok feltárása érdekében joggal merülhet fel két alapvető kérdés: vajon mire van igényük a megváltozott munkaképességű személyeknek a munkaerőpiacon, illetve hogyan lehet a vállalatokat rávenni a megváltozott munkaképességű emberek hosszú távon való foglalkoztatására, egyáltalán nyitottá tenni őket erre a lehetőségre?

A kutatás anyaga és módszere

A tanulmány a Debreceni Egyetem Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kara, ezen belül a Vezetési és Munkatudományi Tanszék (jelenleg Gazdálkodástudományi- és Vidékfejlesztési Kar Vezetés- és Szerveztudományi Intézet) által 2006-ban „Esélyegyenlőségi emberi erőforrás menedzsment – 4EM” címmel elindított kutatási program részeredményeit ismerteti. A kutatást 2013. szeptember 1-től a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program támogatja.

Jelen tanulmány három, az Észak-alföldi Régióban található védett szervezetnél készített esettanulmány és mélyinterjú eredmények segítségével tárja fel a fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatásának HR sajátosságait. A vizsgált szervezetek „A”, „B”, „C” jelöléssel szerepelnek a cikkben (1. táblázat).

Az „A” szervezet több ezer embert foglalkoztat különböző területeken, akiknek több mint 80%-a kisebb-nagyobb mértékben megváltozott munkaképességű vagy fogyatékossgal élő személy. A szervezetben többféle fogyatékossgai csoportba tartozó munkavállaló található. A vizsgálat idején 2 fő halmozottan sérült, 8 fő látássérült, 18 fő hallássérült, 43 fő értelmi fogyatékos és 203 mozgássérült személyt foglalkoztattak. Igyekeznek megteremteni az egyenlő feltételeket mindenki számára. Fő céljuk a nyílt munkaerőpiacról kiszorult megváltozott munkaképességű, illetve fogyatékos személyek rehabilitációja.

1. táblázat: A vizsgált szervezetek paraméterei

	<i>„A” szervezet</i>	<i>„B” szervezet</i>	<i>„C” szervezet</i>
Működési terület	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	4 megye területén, Hajdú-Bihar megyei központ	Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei központ
Telephelyek száma	1	24	50
Védett munkahely minősítés	2009-től	2007-től	
Munkavállalói összlétszám	1418	közel 2500 fő	2165
<i>Ebből:</i>			
- megváltozott munkaképességű személy	1184	több mint 85%	1242
- fogyatékos személy	274	1271	793

Forrás: saját vizsgálat, 2013

A „B” szervezet alkalmazásában a vizsgálat idején 2486 fő állt, amiből 85%-a a vállalat célkitűzéseinek megfelelően megváltozott munkaképességű, illetőleg súlyos fogyatékos (22 fő súlyosan látássérült, 1022 fő mozgássérült, 109 fő hallássérült, 128 fő értelmi sérült) munkavállaló. A vállalatnál lévő munkakörök legnagyobb része egyszerű, könnyű fizikai, szakképesítést nem igénylő munkakör. A dolgozók 85%-át részmunkaidőben foglalkoztatják. A szervezet telephelyei közül több található kiemelten hátrányos területen, ahol a megváltozott munkaképességű emberek számára az adott szervezet jelenti az egyetlen lehetőséget a munkavégzésre. Céljuk a piacképes termékek előállítás mellett a megváltozott munkaképességű, fogyatékos személyek foglalkoztatása, a foglalkoztatási rehabilitáció megteremtése, és az esélyegyenlőség elősegítése a speciális munkafeltételek biztosításával.

A „C” szervezet 1999-ben kezdett el megváltozott munkaképességű személyeket foglalkoztatni. A fogyatékosági csoportokból legnagyobb arányban náluk is mozgássérült munkavállalók vannak. A vállalat célkitűzése a megváltozott munkaképességű személyek egészségi állapotának megfelelő munkahelyi környezetben megvalósuló foglalkoztatása, egészségi állapotuk javítása, rehabilitációjuk elősegítése, valamint a munkaerőpiacon hátrányos helyzetű rétegek képzésének, foglalkoztatásának elősegítése.

Egyes HR tevékenységek megvalósulása a vizsgált védett szervezeteknél

Az „A” szervezet emberi erőforrás menedzsment gyakorlata

A vizsgált szervezetnél a humán erőforrás gazdálkodással kapcsolatos feladatokért a Humánpolitikai és Ellátási Osztály a felelős. Miután védett szervezetről van szó és a foglalkoztatottak 90%-a megváltozott munkaképességű személy, így szorosan együttműködnek a rehabilitációs munkatársakkal, valamint a foglalkozás egészségügyi szakorvossal. Az osztály készíti a rehabilitációs tervet, melynek része a

pályaterv. Azon munkavállalók, akik a nyílt munkaerőpiacon nem tudnak megjelenni, fontos, hogy ne fejlődjenek vissza, vagyis szinten tartásuk őket. Azokat a munkavállalókat, akik a nyílt munkaerőpiacon el tudnak helyezkedni, hat hónapig figyelemmel kísérik a tevékenységét. Az interjúalany elmondása alapján „a munkahelyi rehabilitáció során igyekeznek megtalálni a munkavállaló végzettségének, képességeinek, egészségi állapotának leginkább megfelelő munkát. Közösén állapítják meg a hasznosítható képességeket, a munkavállaló érdeklődési területét, valamint a fejlesztési, képzési lehetőségeket. Ennek érdekében valamennyi, határozatlan időre munkaviszonyt létesítő, megváltozott munkaképességű munkavállaló esetében a munkába állást követő 6 hónapon belül felméri a legmegfelelőbb foglalkozási formát, azt a személyes rehabilitációs tervben megjelölik, és a lehetőségekhez képest a legrövidebb időn belül megvalósítják.”

A szervezet különös figyelmet fordít az akadálymentesítés minél teljesebb körű megvalósítására, illetve a kedvező munkakörülmények megteremtésére (munkahelyre való bejutás, a társaságon belüli közlekedés és a munkaeszközök használatának megkönnyítése). Személyszállítási szolgálatot is működtetnek, ami nagy segítség azon kerekesszékes munkavállalóknak, akik nem tudják a tömegközlekedési eszközöket igénybe venni.

Az interjúalany elmondása alapján az esélyegyenlőséget valamennyi megvalósuló HR funkció esetében szem előtt tartják. Az álláshirdetések megfogalmazásánál is kerülnek a diszkriminatív elemeket. Minden jelentkezőt nyilvántartásba vesznek, aki regisztrál. A munkavállaláshoz jelentkezési lapot töltenek ki, amihez csatolni kell az iskolai végzettséget, szakképzettséget igazoló papírokat, orvosi papírokat. A *kiválasztás* során a munkakör által előírt képzettségi követelmények, kompetenciák a mérvadóak, vagyis a jelölt képessége, képzettsége, szakmai tudása a meghatározó, más szempontok – mint például a kor, nem, faj – nem befolyásoló tényezők.

A munkába álláskor a (fő)művezető fogadja a dolgozót, vagyis a *beillesztés* folyamatában kulcsszerepet játszik. A kötelező munkavédelmi, tűzvédelmi ismeretek mellett a munkafolyamatok ellátásához szükséges gyakorlati ismeretekkel is ellátják. A munkacsoportba való beilleszkedésben a csoportvezető segít, aki bemutatja a munkatársaknak. A sikeres beilleszkedést figyelemmel kíséri a csoportvezető, folyamatos információkkal látja el az új embert, illetve ha szükséges (pl. konfliktus esetén) más munkacsoportba helyezi át az illetőt. Hallássérült munkavállalók beilleszkedésének, munkavégzésének elősegítése végett jelynelvi tolmácsot is foglalkoztatnak. A hallássérültek heves gesztikulációja problémát jelenthet a munkatársak között, amit esetleg félreértelmezhetnek, ilyenkor a jelynelvi tolmács jó konfliktusfeloldó lehet.

A vezető elmondása szerint céljuk egyértelműen a hatékony, a munkavállaló kompetenciáinak megfelelő *munkakörben* történő munkavégzés, önálló életvitelének alakítása. A szervezetnél a „megfelelő munkakörbe a megfelelő egyént” elv helyett a „megfelelő munkafolyamatra a megfelelő egyént” elv érvényesül. Az üzem egyik tevékenysége például a papírzsák hajtogatás. Ez esetben a munkafolyamat részműveletekre van bontva, ahol egy-egy munkaműveletet egy-két munkavállaló végez. Az adott feladatnál fontos a precizitás, ellenkező esetben selejtes termék készül. Természetesen vannak könnyebb műveletek, például a zsákok egymásra helyezése, amelyet gyengébb képességű munkavállaló is elvégezhet. Itt 4 órában, váltott műszakban dolgoznak a munkavállalók. Egy másik üzemszögletben már nagy kézügyességet, odafigyelést igénylő bonyolultabb munka

folyik, természetesen megrendelésre, vagyis itt is nagy jelentőséggel bír, hogy minél alacsonyabb legyen a selejtszám. A varrodában már 6-7 órában is dolgoznak emberek. Az üzemben súlyosan vagy halmozottan sérült munkavállalók is vannak, akik csekély fizikai és szellemi terhelést igénylő munkát végeznek.

Az *emberi erőforrás fejlesztés* „on the job” jelleggel működik. Önfejlesztő, terápiás foglalkozási programot dolgoztak ki, melynek célja, hogy a munkalehetőség mellett a munkavállaló egészségi állapotához mérten csoportos és egyéni fejlesztésekkel, foglalkozásokkal gondoskodjanak test-lelki, szellemi állapotuk szinten tartásáról, elkerülve ezzel a leépülést. A munkatanácsadások célja az egyén sikeres munkába helyezése, valamint a munkavégzést gátló körülmények feltárása.

Az *ösztönzés* leginkább szóbeli dicsérettel valósul meg. A művezetők folyamatosan felügyelik a munka összehangoltságát. Az interjúalany elmondása alapján az adott munkavállalói réteg több odafigyelést igényelhet, hiszen nagyobb arányban vannak jelen, mint más külső munkahelyeken.

A „B” szervezet HR sajátosságainak ismertetése

A humánpolitikai igazgató elmondása alapján a szervezet tevékenységeköreinek megválasztásánál figyelembe vették a munkaerő-piaci helyzetet. Dolgozóik több mint fele általános iskolai végzettséggel, 27%-uk szakképzettséggel rendelkezik, ugyanakkor ezek a képesítések napjainkban kevésbé keresettek, vagy az illető már nem tud a szakmájában dolgozni megváltozott munkaképessége miatt. Ennél a szervezetnél is dolgoznak rehabilitációs munkatársak, valamint személyi segítők.

A szükséges *munkaerő mennyiség* az adott üzemelegység vezetőjével a megrendelések függvényében kerül megállapításra. Munkaerőhiány esetében alkalmazzák a szakirodalomból ismert belső átcsoportosítást, átképzést, betanítást és csak végső esetben fordulnak külső forrás igénybevételéhez. A szervezetnél sajnos igen magas a fluktuáció (évente 3-400 fő). A *toborzás* a korábban regisztrált munkavállalókból, hirdetés útján (ez elég ritka), illetve Munkaügyi Központon keresztül zajlik. A hirdetésekben utalni lehet arra, hogy az adott munkakört megváltozott munkaképességű dolgozó is betöltheti. Mivel a vállalat rehabilitációs célszervezet, elsősorban a megváltozott munkaképességű emberek foglalkoztatása a cél. Csak akkor választanak egészséges munkavállalót, ha nincs olyan a jelentkezők között, aki a munkát el tudná látni. Itt is jelentkezési lapot töltenek ki a leendő munkavállalók, amin lehetőség van arra, hogy a jelentkező megjelölje, milyen jellegű munkát szeretne. Ez azért fontos, mert például akinek gerincsérve van, és nem tud hosszú távon egyhelyben ülni, azt nem hívják be olyan állásra, ahol egész nap ülnie kell. Szellemi munkakörök esetében folytatólagos interjúk vannak, de előfordul belső előléptetés is, amennyiben a vezető úgy látja, hogy a munkavállaló kompetenciáinál fogva alkalmas magasabb szintű munkakör betöltésére. Vezetői pozíció esetében a kiválasztás két-háromfordulós interjú után a humánpolitikai igazgató és a vezéregazgató döntési hatásköre. A megfelelő munkaerő kiválasztásában a rehabilitációs munkatársak is segítséget nyújtanak. A megváltozott munkaképességű dolgozók a kiválasztás során kérdőívet töltenek ki, melynek segítségével felméri különleges igényeiket (pl.: Szükséges-e személyi segítő a munkavégzés, közlekedés során? Szükséges-e jelynelvi tolmács igénybevétele? Az egészségi állapotának megfelelően hány óras foglalkoztatás lehetséges? Milyen fizikai megterhelésnek lehet kitenni? Ülő vagy álló munkát is el tud-e látni?). Miután a megváltozott munkaképességű személyek foglalkoztatása nagyarányú, így az üzemorvosi alkalmassági vizsgálat kiemelt jelentőséggel bír,

amelyen évente legalább egyszer minden munkavállalónak kötelező részt vennie. Amennyiben a jelölt nem alkalmas az adott munkakörre, úgy megpróbálnak az egészségi állapotának megfelelő munkakört biztosítani. Ha ez az adott időpontban nem lehetséges, akkor az adatai nyilvántartásba kerülnek, és a későbbiekben próbálnak munkalehetőséget nyújtani.

A *munkába lépés előtt* a leendő munkavállalókat oktatásban részesítik, ahol elmondják, hogy milyen feladatokat kell elvégezni, tisztázzák a szervezeti értékeket, szokásokat, elvárásokat, valamint ismertetik a munkahelyi csoportokat.

A szervezet tevékenységéből adódóan legnagyobb részben egyszerű, könnyű fizikai, szakképesítést nem igénylő, egyszerű, betanított kézi munkát igénylő *munkakörökkel* találkozhatunk, de megtalálható a nagy odafigyelést, kreativitást igénylő munkakör is. A munkafolyamat – hasonlóan az előző szervezethez – részfeladatokra, munkamozdulatokra bontható. A munkaidő kialakításnál figyelembe veszik, hogy a munkavállalók 85%-a csak részmunkaidőben dolgozhat, de természetesen a megrendelés teljesítése, a gépek optimális kihasználása is számít. Az üzemegeységénél távmunkában dolgozó személy is megtalálható. Az egyik pénzügyes kollégánál egészségi állapota oly mértékben romlott, hogy már nem tudta megoldani a munkába járást, de mivel a szervezet meg volt elégedve a munkájával, így távmunkában látja el a munkaköri feladatait. A halmozottan, súlyosan sérült dolgozók foglalkoztatása érdekében részmunkaidős, kiscsoportos foglalkozás keretében folyik a munkaműveletek begyakorlása.

Az *ösztönzési rendszerükre* elmondható, hogy időarányos fizetési rendszert alkalmaznak, órabérben, illetve havi bérben kerül sor a kifizetésre. Az interjúalany elmondása alapján a bérezési forma ellentéteket vonhat maga után a különböző betegsű, fogyatékossgú, teljesítményű dolgozók körében. Véleménye szerint a különböző képessű, egészségi állapotú dolgozók azonos teljesítményértékelése a rehabilitációs célvállalatoknál reálisan nem valósítható meg. A fizikai dolgozók *teljesítménye* egyéni vagy csoportos norma alapján történik, de a kifizetés időnorma szerinti. Ennek ellenére próbálják csökkenteni a feszültséget, és a szakirodalomból ismert „Z-elmélet”-et alkalmazva a munkavállaló egészségi állapotának megfelelő kiemelkedő teljesítmény után havonta mozgóbért, jutalmat vagy bérpótlékot adnak. A szervezet elismeri a dolgozó lojalitását is, a szervezetnél eltöltött 10, 15, 20, 25 év után is jutalmat ad. Nem anyagi jellegű ösztönzéseként sorolható fel a gyermektábor, a sportnap, a bálók és a kedvezményes üdülési lehetősége is. Ugyanakkor ösztönzést jelent a vizsgált szervezetnél a munkába szállítás, a képzések támogatása és az üzemi kirándulások is.

Az *emberi erőforrás fejlesztés* a munkavégzéshez, termeléshez szorosan kapcsolódó csoportos oktatások, illetve egy vagy több napos szakmai továbbképzések keretében zajlanak. „A fizikai munkakörben dolgozók részére szakmai tudásuk, kompetenciáik frissítése, fejlesztése, valamint az új technológiák, eljárások elsajátítása érdekében begyakorló, ismétlő képzés valósul meg, de az új munkafolyamatok, új megrendelések esetében is betanulásra kerül sor minden esetben a pontos, hatékony munkavégzés, termelés érdekében. A betanításban fontos szerep jut a minden üzemegeységben dolgozó személyi segítőknek.”

A szervezet céljellegeből adódóan a *munkavédelemre és az akadálymentesítésre* is kiemelt figyelmet fordít. Minden dolgozó a munkába lépésekor kötelező munkavédelmi, tűzvédelmi oktatáson vesz részt, mely bizonyos időszakonként megismétlésre kerül. Az akadálymentesítés a különböző fogyatékossgai csoportoknál kiemelkedő jelentősű. A vizsgált szervezet a hallássérült dolgozók számára jelnyelvi tolmácsot biztosít, sőt jelnyelvi tanfolyamot is szerveztek a

dolgozók körében. A látássérült munkavállalók munkavégzését segíti az üzem területén kialakított vakvezető sávok, kapaszkodók. A mozgássérült dolgozók érdekében az üzemi területeken a padlózat csúszásmentes anyagokból készült, illetve rámpák, kapaszkodók és akadálymentes mosdók kerültek kialakításra. Az értelmi sérült dolgozók beilleszkedésében, betanításában a személyi segítők kapnak nagyobb szerepet.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a szervezet üzemegységeiben mind a környezeti és tárgyi, mind pedig a személyi feltételek biztosítva vannak az akadálymentes, biztonságos és nyugodt munkavégzéshez.

HR funkciók gyakorlata a „C” szervezetnél

A vizsgált szervezet több mint tíz éve került kapcsolatba először megváltozott munkaképességű munkavállalókkal, és már a kezdetekben szembesültek azzal a problémával, hogy több munkavállaló már hosszú ideje nem dolgozott, így gyakorlatilag újra hozzá kellett szoktatni őket a munkához és a rendszerhez való alkalmazkodáshoz. Az interjúalany elmondása alapján a vizsgált szervezetnél átlagosan egy nap az összdolgozói létszám 20%-a hiányzik, ebből fele szabadságon van (30 nap szabadságuk van 1 évben), a másik fele kezelésre jár, beteg, vagy vissza kellett mennie az orvoshoz. A hiányzásokkal általában tudnak kalkulálni, igyekeznek naprakészen felmérni, hogy ki mikor nem tud jönni dolgozni.

A *munkaerő ellátás* sajátos, mivel szerződésük van a Szociális és Munkaügyi Minisztériummal, amelyben meghatározásra került az a munkavállalói létszám, ahány főt mindenképpen alkalmazniuk kell. Erre a Humánpolitikai Osztály kifejezetten odafigyel. A munkaerő ellátásuk naprakész, gyakorlatilag abban a pillanatban, amikor az egyik dolgozó elmegy, automatikusan belép helyette egy következő, aki már korábban túl volt az üzemorvosi vizsgálaton. A szervezet saját honlapján minden megtalálható a szervezetről, így a munkalehetőségek is. A vezető elmondása szerint nincs szükségük hirdetésre, mindig van jelentkezőjük, úgy vélik, hogy aki akar dolgozni, az megtalálja őket. Első körben az önéletrajzokat nézik át, kiválasztják a legmegfelelőbbnek tűnő jelölteket, akik felvételi interjún vesznek részt. A megfelelt jelöltek ezután egy orvosi alkalmassági vizsgálaton vesznek részt és csak ezt követően kerülhet sor a felvételre.

Az előző két szervezetektől eltérően itt a *beilleszkedésre* 90 nap próbaidőt hagynak, ami után a kellően felkészült kollégák el tudják dönteni, hogy alkalmas vagy nem alkalmas, be tud-e illeszkedni a rendszerbe és a közösségre. Viszonylag könnyebben megy a beilleszkedés, mivel egy olyan közösségbe kerül be az új munkavállaló, ahol szinte csak megváltozott munkaképességű emberek vannak.

A vizsgált szervezet munkaerő-piaci szolgáltatást is nyújt, melyet a Munkaügyi Központ finanszíroz. Tulajdonképpen megváltozott munkaképességű személyeket monitoroznak, keresik azokat, akik egyébként is állást keresnek, és megkeresik azokat a munkáltatókat, akik megváltozott munkaképességű személyeket szeretnének foglalkoztatni.

A védett szervezeteknél megjelenő speciális munkakörökkel itt is találkozhatunk. A szervezet mentális segítségnyújtás céljából alkalmaz rehabilitációs munkatársat, illetve lelkeszt is, amennyiben az előbbi személynek nem nyílnak meg a munkavállalók. Az ő feladatuk a különböző telephelyek meglátogatása, a munkavállalói problémák feltárása. Egy-egy telephelyen átlagosan 20-30-50 fő dolgozik és általában egyféle típusú tevékenységet látnak el. A *munkakörök* és a munkafeladatok kialakításánál természetesen itt is figyelembe veszik, hogy melyik

embernek milyen sérülése, betegsége, fogyatékosága van, és ennek megfelelően osztják ki a feladatokat. Vannak szakirányú végzettséget igénylő munkakörök, de nagyobb részben az alacsony iskolai végzettség a meghatározó, vagyis betanított munkásként alkalmazzák őket. A munkaidőt tekintve a 8 órás munkaidő mellett telephelyenként atipikus foglalkoztatással is találkozhatunk (7, 6, 5, illetve 4 órás). A vezető elmondása alapján jobb lenne, ha teljes munkaidőben tudnák foglalkoztatni őket, de ez törvényileg szabályozott. A munkafolyamatok elvégzéséhez nincs szükség speciális munkaeszközre. Vannak olyan munkakörök (könyvelő, bérszámfejtő) is, amelyeket nem tudtak feltölteni megváltozott munkaképességű személyekkel, ezek az emberek általában a központban dolgoznak.

Az interjúalany elmondása alapján a megváltozott munkaképességű személyeknek az *ösztönzésnél* a pénz mellett nagyon sokat jelent az, hogy tényleg jó körülmények között, jó csapatban, jó emberek között dolgozhatnak. Az *ösztönzésnél* nem feltétlenül az anyagi ösztönzés van az első helyen náluk, hanem az erkölcsi elismerés, hogy ők be tudják bizonyítani, hogy a társadalom hasznos tagjai tudnak lenni.

A szervezetben elvárnak minden dolgozótól egy bizonyos mennyiséget, amelyet minimum teljesítenie kell, mivel a minimálbérnél kevesebbet nem tudnak, nem lehet kifizetni. Ha valaki a minimumtól jobb munkát végez, többet teljesít, azt jutalom formájában értékelik, de célként nincs kitűzve. A kereskedelmi tevékenységeknél jutalékos rendszert alkalmaznak, az értékesített termékek bizonyos százalékát keresi meg a dolgozó. A *teljesítményértékelés* a vizsgált szervezetnél egyénileg történik. A közvetlen felettes figyeli és értékeli a dolgozók munkáját, ezt követően ő tesz javaslatot a teljesítmény alapján a béremelésre vagy jutalomra.

A szervezet az *emberi erőforrás fejlesztésére* is hangsúlyt fektet. Saját akkreditált felnőttképző intézményük van, ahol a vállalatnak képeznek megfelelő dolgozókat. Ezen felül képzik a menedzsmentet is, ami általában külső tréner cég segítségével zajlik. Az ismert fejlesztési módszerek közül leginkább a betanítást alkalmazzák, mert a dolgozóik 80%-a könnyű, fizikai betanított munkát végez, emellett az ismeretközlő előadások, értékesítési tréningek, elkülönült szakmai képzések is megjelennek.

A *munkabiztonság* ennél a szervezetnél is kiemelt figyelmet kap, a Humánpolitikai Osztály rendszeresen konzultál a munkaügyi, munkavédelmi főfelügyelőséggel, így az őket érintő változásokról automatikusan értesülnek. Azon a telephelyen, ahol mozgássérült munkavállalójuk van, az egész épületet akadálymentesítették, más egyéb speciális szabályra nem volt szükség.

Következtetések

A három vizsgált védett szervezetnél tapasztalt eredmények alapján az alábbi főbb következtetések fogalmazhatók meg:

- a munkaerő ellátás sajátos, kiemelt szerepet kap a munkavállaló szakértői minősítése és az üzemorvosi vizsgálat;
- a munkaköri folyamatot gyakran részelemekre bontják, és ezután rendelik hozzá a kompetenciájukban megfelelő munkavállalókat;
- a munkavállalók sajátosságaiból adódóan a munkakör tervezésénél az atipikus foglalkoztatási formák – 4, 5, 6, 7 órás, távmunka – dominálnak;
- egyedi munkakörökkel találkozunk: rehabilitációs munkatárs, lelkes, személyi segítő, mentor;

- a beilleszkedés egyrészt könnyebb, mivel a dolgozók nagy része megváltozott munkaképességű, így a befogadó szemlélet uralkodik, másrészt nehézkes, amennyiben korábban nem dolgozott, így hozzá kell szokni a szervezeti elvárásokhoz;
- az ösztönzésnél az anyagi javak mellett kiemelt jelentőséggel bírnak az egyéb ösztönzők (dicséret, jutalom, közösségi programok, képzési lehetőségek);
- a fejlesztési módszerek közül – elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettségnek köszönhetően – a szakmai képzések és a betanítás a meghatározó;
- a munkavédelem a vártnál kevésbé kritikus tényező, amennyiben az akadálymentesítés megoldott.

Az eredmények alapján összességében megállapítható, hogy a védett szervezeteknél a hagyományos HR funkciók közül a munkakörök kialakításával kapcsolatos lehetőségeket, feladatokat magas szinten művelik, amit a munkavállalók sajátossága meg is követel. Ugyanakkor valamennyi emberi erőforrás menedzsment tevékenység esetében a szakirodalom által ismert módszereket alkalmazzák, speciális, új módszerek kialakítására nincs szükség.

Irodalomjegyzék

- Bácsné Bába É. (2012). Munkaerő-kölcsönzés a szabályozási változások tükrében. *Gazdasági és Társadalomtudományi Közlemények IV. évfolyam 2. szám, Nyíregyháza, 219.p.*
- Balázs-Földi E. (2013): A fogyatékos és megváltozott munkaképességű személyek munkaerőpiaci megítélése a rendszerváltás előtt. *Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei VI. évf. 1. sz., Szeged, megjelenés alatt*
- Bertalan P. (2011): Oktatás Magyarországon. In: *Science for Education – Education for Science (Mészáros, O.), Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra, pp.7-12.*
- Burus T. – Fábíán M. – Hornyák M. – Temesi O. – Temesvári R. – Vörös P. (2012): A tudásalapú gazdaságfejlesztés helyzete Magyarországon. In.: *Metszetek: Ahol gondolataink összeérnek (szerk.: Kristófné Gungl R. – Kristóf P.), Antológia Kiadó, Lakitelek, 76.p.*
- Csányi Zs. (2007): Foglalkoztatja? Útmutató fogyatékkal élő személyek felvételéhez és alkalmazásához vezetőik, HR szakemberek és munkatársak számára. *Salva Vita Alapítvány, Budapest, 6.p.*
- Csillag S. – Szilas R. (2009): A valódi integráció nyomában – Megváltozott munkaképességű munkavállalók a munkaerőpiacon. *Munkaügyi Szemle. 1. pp.16-23.*
- Ford, H. (1926): *Életem és működésem. Légrádi Nyomda és Kiadó Rt., Budapest.*
- Juhász G. – Bertalan P. (2011): Érdekérvényesítés. In: *Civil szervezetek humán erőforrás fejlesztése II. (szerk.: Juhász G.) Human Exchange Alapítvány, Kaposvár, 51. p.*
- Komáromi R. (2004): Bevezető gondolatok a megváltozott munkaképességű és fogyatékos munkavállalók munkaerő-piaci integrációjához. In: *Integráció vagy kirekesztődés? Az értelmileg akadályozott emberek foglalkoztatásának változó formái (Szerk. Fónai M. – Fónainé P. E. – Szabóné O. É. – Zolnai E.)*

Debrecen Megyei Jogú Város Városi Szociális Szolgálat, Debrecen, pp.228-232.

Kósa Á. (2013): <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=190381>

Könczei Gy. – Komáromi R. (2002): Kutatási zárótanulmány a fogyatékos és megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásáról a TOP 200 adatbázis alapján. (szerk.: Komáromi R.), Budapest.

Szabó M. – Berde Cs. (2007): Esélyegyenlőség az emberi erőforrás menedzsmentben. In: Esély Egyenlőségi Emberi Erőforrás Menedzsment. (Szerk.: Berde Cs. – Dajnoki K.) Campus Kiadó, Debrecen, pp. 9-23.

Torma P. (2007): Korlátozott stratégiák – Alkalmaznak fogyatékosokat. Figyelő. 2. Budapest, pp.52-53.

Vörös P. – Bodor M. (2009): Efficient Human Resource Management in Budgetary Institutions. Acta Scientiarum Socialium XXX., Kaposvár, pp.135-140.

Wolfmayr, F. (2013): <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=190381>

SUMMARY: THE EVALUATION OF PROTECTED ORGANISATIONS FROM THE
PERSPECTIVE OF HR

Krisztina DAJNOKI^a

In accordance with Law XXVI. of 1998 on the rights of people with disabilities and on providing equal opportunities to them, people with disabilities have the right to work at an integrated workplace or in absence of this at a government-protected workplace. Still, in common practice very few disabled people have the opportunity for integrated employment due to prejudice and lack of information.

The aim of the article is to highlight through the introduction of human resource management practices of protected organisations that the employment of people with disabilities is implemented with the same HR methods as with any other organisations.

This research was carried out in the framework of TÁMOP 4.2.4. A/2-11-1-2012-0001 „*National Excellence Program – Elaborating and operating an inland student and researcher personal support system*”. The project has been supported by the European Union, co-financed by the European Social Fund.

Keywords: government-protected organisations, integrated employment, human resource management, disability, reduced capacity labour employment

^a Ph.D., Dr. habil., associate professor, University of Debrecen, Hungary

OKTATÓI, KUTATÓI KERESETEK ELEMZÉSE NEMZETGAZDASÁGI VISZONYLATBAN

BODOR Mónika^a - BERTALAN Péter^b

Absztrakt

Magyarország – mint az Egységes Felsőoktatási Tér szereplője – sem nélkülözheti a globalizációs folyamatokkal való lépéstartást. A magyar felsőoktatási szektor jelenleg is átalakuláson megy keresztül. Az átalakítás hátterében a tudásalapú társadalom által diktált trendekkel való lépéstartás áll. Ebben a folyamatban kitüntetett szerep hárul a humán erőforrás menedzsmentre (HRM). Az OECD szerint a változások küszöbén álló országoknak érdemes megismerniük olyan országok gyakorlatát, akik már túl vannak a modernizációs folyamatokon.

A 2014-2020-as időszakban az Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program (EFOP) keretében hétfől kettő beavatkozási irány a felsőoktatási szektorra irányul. Az egyik irányvonal a felsőfokú képzettségi szint növelése, míg a másik az utánpótlás mennyiségi és minőségi megerősítése a humán intézményekben dolgozók körében és a kutatás-fejlesztésben. (Molnár T., M. Barna K. 2012.)

A magyar felsőoktatás fizetési rendszere a 2008. évi bérszínvonalon megrekedt. A fizetések reálértéke évről évre romlik, mely nem kedvez a minőségi felsőoktatás számára. Versenyképes munkaerőt viszont csak minőségi oktatással lehet képezni, minőségi oktatáshoz pedig pénzügyi források és hatékony HRM biztosítása szükséges, mely magában foglalja a versenyképes bérezési rendszert, a teljesítményértékelést, valamint a hozzá kapcsolódó teljesítményarányos-díjazást is.

A cikk célja, hogy a hazai felsőoktatásban dolgozó oktatók, kutatók keresetének több szempontból elvégzett elemzésén keresztül rávilágítson a modernizációs folyamat szükségességére. Az angol felsőoktatásban lezajló bérezési rendszer modernizációján keresztül pedig betekintést kaphatunk az ottani keresetek nemzetgazdasági viszonyáról.

Kulcsszavak: oktatói, kutatói keresetek, béremelkedés, nemzetgazdasági átlagkereset, egy főre jutó GDP, HRM

Bevezetés

A tudásalapú társadalomban a felsőoktatási intézmények évről évre versenyeznek a világ legjobb egyetemének rangsorában való szerepléséért. A verseny a nemzetközi elismertségért, a nemzetközi hallgatók megszerzéséért, valamint a minőségi, gyakorlatias és versenyképes tudást biztosító oktatás nyújtásáért folyik. A felsőoktatási szektorban zajló nemzetközi trend a magyar felsőoktatási intézményeket is érinti, ennek érdekében törekednek működési feltételeiket és stratégiájukat a folyamatosan változó környezeti feltételkehez igazítani.

^a doktorjelölt, Kaposvári Egyetem

^b Ph.D., Dr. habil., egyetemi docens, Kaposvári Egyetem

Csath (2004) szerint a magyar gazdaság versenyképességét hosszú távon növelni, ha többet fordítanánk kutatás-fejlesztésre, oktatásra és továbbképzésre. A felsőoktatási szektor teljesítményével képes hozzájárulni a nemzetgazdasági mutatók, az általános jólét, a közérdek jobbításához. Burus et al (2012) alapján a felsőoktatás feladata – a felsőfokú szakemberek képzése, felkészítése mellett – a tudományok fejlesztése és terjesztése, melyek fontos szerepet töltenek be a gazdasági fejlődésbe, illetve hosszú távon meghatározzák az egész társadalom jövőjét. A lakosság tudásszintjének állandó növelése pedig lehetővé teszi, hogy egyre több és jobban fizetett munkahely jöhessen létre, ami egyben javítja az átlagos életszínvonalat is.

A tudomány és az oktatás művelésére az emberi tőke képes, ezért az abba való beruházás nélkülözhetetlen a felsőoktatási intézményekben. Berde – Dajnoki (2007) szerint a munkatársak korábban elsősorban költségtenyezőket jelentettek, azonban napjainkban az új szemléletmódnak köszönhetően a legfontosabb erőforrássá váltak, akiket a HR-nek segítenie kell céljainak elérésében a szervezeti lét keretei között. A HRM tehát az emberi tőkével való gazdálkodás megvalósításában vállal szerepet a rendelkezésre álló források függvényében. Kiemelt feladatai közé tartozik az intézmény személyi jellegű állományával és a személyi jellegű költségekkel való gazdálkodás.

Az oktatói, kutatói bérek¹ és juttatások nemzetközi összehasonlítása

A nemzetközivé vált felsőoktatási szektorban egyre több tanulmány foglalkozik a felsőoktatási intézmények HRM hatáskörébe tartozó egyes funkcionális területek országok közötti összehasonlításával.

Az elemzések egyik fő témája a felsőoktatási intézményekben foglalkoztatott oktatói, kutatói bérek és juttatások összehasonlítása. Közülük egy a Deloitte által végzett vizsgálat 2008-ban és 2012-ben, mely az Új-Zélandi Rektori Bizottság megrendelésére készült. Az elemzés 4 ország, Amerikai Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Ausztrália és Kanada oktatói, kutatói fizetési adatainak összehasonlítására terjedt ki. Az egyes országok kereseti adatainak összehasonlítása munkaköri besorolás² alapján – tanársegéd, adjunktus, docens és egyetemi tanár (lecturer, senior lecturer, associate professor, professor) – történt. Nemzetközi viszonylatban éves kereseti összegeket használnak. A nemzeti valutában kifejezett bruttó bérek amerikai dollárba (USD) kerültek átszámításra, a világbank PPP³, a BIG MAC PPP és OECD PPP konverziós tényező értéke alapján. (Deloitte, 2012)

Az 1. táblázatban szerepel a vizsgált országok 2012. évi oktatók, kutatók kereseteinek adatai és a 2008. és 2012. év között bekövetkezett kereset növekedések százalékos változása.

¹ A nemzetközi terminológus „academic salaries”, amit oktatói, kutatói keresetként fordítottunk. A kereset, a bér és a fizetés szavakat szinonimaként használjuk a cikkben.

² A munkaköri besorolások nem azonosak az egyes országokban. Például a történelmi munkaköri besorolás Angliában: „assistant lecturer/researcher”, „lecturer A/researcher”, „lecturer B”, „senior lecturer/researcher/reader”, „full professor”. (Education in Europe, 1966)

³ PPP: A vásárlóerő- paritás egy területi árindex, amelyet azonos áruk és szolgáltatások országok közötti arányaiból lehet számítani.

A rangsort Kanada vezeti majd, Amerikai Egyesült Államok és Ausztrália követi. Az Egységes Európai Felsőoktatási Térhez tartozó Egyesült Királyságban a tudományos fizetések csak Új-Zéland adatait haladják meg a nemzetközi összehasonlításban.

A legmagasabb, 20% feletti béremelkedés Kanadában volt a vizsgált időszakban, melynek következtében a 2008. évi felmérésben még harmadik helyen álló ország megelőzte az amerikai oktatói, kutatói átlagos fizetéseket. Az új-zélandi fizetések a kétszámjegyű növekedés ellenére sem érik el az amerikai, ausztrál és kanadai bérszínvonalat, míg megközelítik az Egyesült Királyság adatait. Az angol bérek jobban nőttek a magasabb munkaköri besorolásnál. (Deloitte, 2012)

1. táblázat: Oktatói, kutatói fizetések és juttatások nemzetközi összehasonlítása (adatok USA dollárban*** PPP-2012 alapján)

Megnevezés	Ausztrália	Kanada	Új-Zéland	Egyesült Királyság	Amerikai Egyesült Államok
Munkaköri besorolás					
tanársegéd	63.500/8%	79.300/21%	52.900/18%	54.600/8%	73.100/3%
adjunktus	76.400/7%	**	65.600/12%	66.300/10%	**
docens	89.900/7%	97.200/21%	85.000/19%	83.800/13%	86.000/4%
egyetemi tanár*	109.600/7%	121.800/22%	91.500/18%	94.100/14%	118.600/4%
Fogyasztói árindex változás	9%	4%	9%	12%	3%

* Minimum értéket jelent Ausztráliában, Új-Zélandon és az Egyesült Királyságban.

** Az adatok nem megfelelőek a számításokhoz.

*** Az adatok a legközelebbi százásra kerekítettek.

Forrás: Deloitte, 2012, 3. p.

Az 1. táblázat mutatja továbbá az egyes országok fogyasztói árindex változását 2008 június és 2011 negyedik negyedév (3,5 év) között. Kanadában és Új-Zélandon a fogyasztói-árindexet meghaladó mértékű kereset emelkedések voltak minden egyes évben 2008. és 2012. év között. A nemzetközi összehasonlításban résztvevő többi ország esetében a béremelkedés mértéke közel megegyezett a fogyasztói-árindexet értékével.

A QS világegyetemi rangsor elején szereplő amerikai, angol, kanadai és ausztráliai egyetemek vezető szerepet töltenek be a hallgatók képzésében, ezért szerepelnek a nemzetközi összehasonlításban. 2013. évi rangsor első 10 helyére 6 amerikai és 4 angol egyetem került. Az első harmincban két kanadai (rangsor 17. és 21.) és egy ausztrál (rangsor 27.) egyetem szerepel. (Internet⁵)

Az oktatói fizetések magyarországi adatai dollárban átszámított értéke 2008-2012. év között a 2. táblázatban található. Az átváltásnál egyszerűsítés történt, a három konverziós tényező értékének átlaga helyett a világbank PPP konverziós értékével került meghatározásra (Internet⁴). Nagyságrendi összehasonlításban 2011-ben minden munkakörhöz tartozó kereset alacsonyabb a nemzetközi összehasonlításban szereplő országok adatainál. Nagyobb különbség az alacsonyabb munkaköri besorolásnál van.

Magyarországon 2008 óta változatlanok a garantált illetmények, nem volt béremelkedés, a csökkenés az árindex romlásából ered 2008 és 2011 között. A teljes kereset átlagos összege nőtt 2010-ről 2011-re, de csökkent 2008-ról 2011-re. A törés a 2010. évben volt. Az átlagos teljes kereset csökkenésében a vásárlóerő-paritás és a teljes kereset is szerepet játszott 2008. évről 2011. évre.

A 2. táblázat szerint az infláció átlagos mértéke a KSH adatai alapján a vizsgált időszakba 4,65% volt (Internet1). A garantált illetmény és az átlagos teljes kereset növekedése infláció alatti volt a vizsgált időszakban.

2. táblázat: Oktatói fizetések PPP magyarországi adatai alapján amerikai dollárra átszámított összege Magyarország esetében (adatok USA dollárban***)

Megnevezés	2008		2011	
	Garantált illetmény*	Teljes kereset**	Garantált illetmény*	Teljes kereset **
tanársegéd	15.000	21.400	14.900/0,99%	20.000/ 0,93%
adjunktus	20.300	26.700	20.100/0,99%	25.600/ 0,96%
docens	28.300	38.300	28.200/0,99%	36.700/ 0,96%
egyetemi tanár	40.500	64.800	40.257/0,99%	63.800/ 0,98%
Fogyasztói árindex-változás (átlag:4,65%)	6%		3,9%	

*A garantált illetmény összege a közalkalmazotti bértábla minimum értéke.

** Teljes kereset átlagos összege

*** Az adatok a legközelebbi százásra kerekítettek.

Forrás: Saját szerkesztés

A Deloitte felhasználta az Academic Staff Salary Survey (ACU) adatait az átlagos keresetek és az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) összegének összehasonlítására. Az elemzés 2006-2007 és 2009-2010 időszakra történt 4 országra kiterjedően, Egyesült Királyság, Ausztrália, Új-Zéland és Kanada. Mindkét időszakban az egy főre jutó bruttó hazai termék alacsonyabb az oktatók, kutatók átlagkereseténél. Az egyetemi tanári munkakör átlagkeresete az egy főre jutó GDP értékénél több mint kétszer nagyobb Kanadában és Egyesült Királyságban valamint több mint háromszoros Ausztráliában és Új-Zélandon 2009-2010-es időszakban. Ausztráliában az egy főre jutó GDP százalékos emelkedése meghaladta az oktatók, kutatók átlagkeresetének százalékos mértékű növekedését a vizsgált időszakban. Új-Zélandon és Egyesült Királyságban ennek ellenkezője történt. (Deloitte, 2012)

Magyarországon az egy főre jutó GDP összege 2009-től folyamatosan emelkedett (3. táblázat). A tanársegédi és adjunktusi munkakörökben a garantált illetmény 2008-ban és 2011-ben sem éri az egy főre jutó GDP összegét, míg az egyetemi tanári munkakör garantált illetménye közel kétszer akkora és az átlagos teljes kereset több mint háromszorosa. Az egy főre jutó GDP összegének (USD) növekedése alacsonyabb az átlagos teljes kereset növekedésénél a vizsgált időszakban.

3. táblázat: Az egy főre jutó bruttó hazai termék változása 2008-2012 között

Év	Az egy főre jutó bruttó hazai termék folyó áron			Változás USD (%)
	forint*	USD PPP	USD	
2008	2.644.233	129,43	20.430	
2009	2.556.857	126,26	20.251	0,99
2010	2.651.297	129,00	20.553	1,01
2011	2.771.379	130,35	21.261	1,03

*Az adatok a legközelebbi százásra kerekítettek.

Forrás: Saját szerkesztés

A továbbiakban az elemzést leszűkítjük a magyar és az angol bérezési struktúrára.

Oktatási és tudományos tevékenységet végzők bérezési rendszerének bemutatása Magyarországon

Oktatók, kutatók garantált illetményének meghatározása

A 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról (továbbiakban: Ftv.) 36. § (1) bekezdése szabályozza az oktatói, kutatói garantált illetmény megállapításának mértékét a felsőoktatási intézményben. A havi rendszeres járandóság összege az éves költségvetésről szóló törvényben meghatározott egyetemi tanári munkakör 1. fizetési fokozatának garantált illetménye alapján kerül megállapításra, a 1992. évi XXXIII. törvény a közalkalmazottak jogállásáról (továbbiakban: Kjt.) 2. számú mellékletének alkalmazásával.

A 2012. évi CCIV. törvény a központi költségvetési törvény 11.§ (2)-ben szabályozott egyetemi tanár 1. fokozathoz tartozó havi bruttó illetmény összegén alapul a többi munkakörhöz tartozó bruttó illetmény, mert az egyetemi tanár 1. fokozatának előre meghatározott százalékos függvénye (a nemzeti felsőoktatásról szóló törvényben is megtalálható). A bértábla 2008. évtől változatlan bérszínvonalat képvisel a 2013. évben.

A 4. táblázat mutatja – a Kjt. 2. számú melléklete alapján – felsőoktatási intézményben oktatói és a tudományos kutatói munkakört betöltő közalkalmazottak garantált illetményét meghatározó, az egyetemi tanári munkakör 1. fizetési fokozatának a költségvetési törvényben megállapított garantált illetményére vetülő arányszámok alapján számított alapilletmény összegét.

Az 5. táblázatban összefoglaltuk az elmúlt 10 év béremelkedés adatait, melyidőszakos volt, nem egy évről évre kialakult bértárgyalás eredménye. 2002 és 2008 között összesen 20%-os béremelkedés valósult meg a felsőoktatási szektorban. A garantált illetmények 2013-ban 2008-as szinten megrekedtek, azaz több mint 5 éve nem volt bérnövekedés. Az infláció mértéke a KSH adatai alapján 2002-2008 között sorjában a következőképpen alakultak: 5,2%; 4,7%; 6,8%; 3,5%; 4%; 7,9%; 6% (Intenet1). Ez összesen 38,1%-ot jelent, míg a béremelkedés mértéke 20% volt. 2009. évtől béremelkedés hiányában a reálbérek vásárlóereje az infláció következtében évről évre csökkent.

4. táblázat: 2008. évtől érvényes oktatói-kutatói bértábla

Munkakörök	Fizetési fokozatok (Ft)			
	0	1	2	3
Egyetemi tanár		437.300	450.400	463.500
Egyetemi docens		306.100	319.200	332.300
Egyetemi adjunktus		218.700	218.700	231.800
Egyetemi tanársegéd		161.800	174.900	
Főiskolai tanár		328.000	341.100	354.200
Főiskolai docens		240.500	253.600	266.800
Főiskolai adjunktus	196.800	196.800	209.900	
Főiskolai tanársegéd	174.900			
Kutatóprofesszor		437.300	450.400	463.500
Tudományos tanácsadó		437.300	450.400	463.500
Tudományos főmunkatárs		306.100	319.200	332.300
Tudományos munkatárs	218.700			
Tudományos segédmunkatárs	174.900			

Forrás: Internet²

5. táblázat: Az oktatói, kutatói bértábla emelkedésének állomásai 2002-től 2013-ig

Megnevezés	2002. szeptember	2005. január	2005. szeptember	2006. április	2008. január
Egyetemi tanár (1. fokozat) bruttó illetményének összege (Ft)	360.000	387.000	404.400	416.500	437.300
Változás mértéke	-	7,5%	4,5%	3%	5%

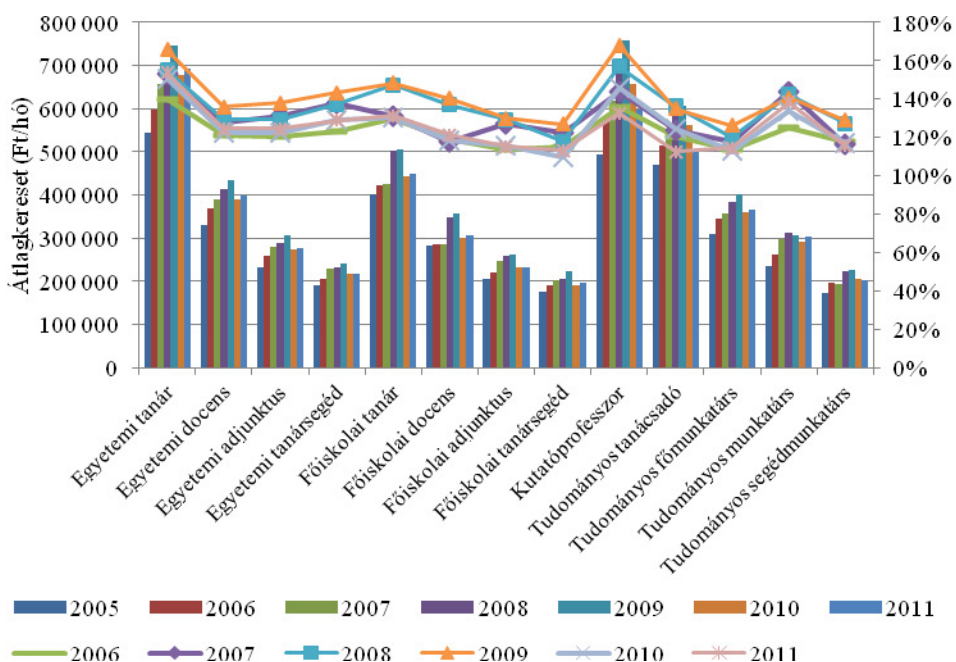
Forrás: Saját szerkesztés

Oktatói, kutatói keresetek elemzése 2005-2011 között

Az oktatók, kutatók teljes keresetének alakulása munkakörönként

A Kjt. és a Költségvetési törvény meghatározza munkakörönként a garantált illetmény összegét, ugyanakkor a Kjt. lehetőségét biztosít az ettől való eltérő, magasabb összegű díjazásra. A következőkben a statisztikai adatokon végzett elemzések eredményét közöljük (1. ábra).

1. ábra: Az oktatók, kutatók teljes keresetének átlagos összege és százalékos változása munkakörönként 2005 és 2011 között

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

Az átlagos teljes kereset munkakörönként minden évben meghaladta a garantált illetmény átlagát. Azért használom a garantált illetmény átlagát, mert a fizetési struktúra munkakörönként 1, 2, 3 fizetési fokozatokat különböztet meg, melyre vonatkozóan nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok a teljes kereset esetében.

Az egyetemi tanárok esetében a teljes kereset több mint 50%-kal több a bértábla szerinti illetményénél minden egyes évben 2007-től kezdődően. A százalékos eltérés mértéke 2009. évben a legmagasabb 66 százalék.

A karrier ranglétra legalsó szintjén az egyetemi tanársegédi munkakörben magasabb százalékos eltérés találunk a garantált és teljes kereset között az egyetemi docens és adjunktus munkakörhöz képest. Docens és adjunktus munkakör bérelemeinek százalékos mértékű eltérése közel azonos mértékben 20-38% között ingadozik a vizsgált időszakban.

A főiskolai munkakörök esetében a bérváltozás mértéke folyamatosan csökken a karrier ranglétra legmagasabb fokától a legalacsonyabbig, azonban a béremelkedés százalékos mértéke mérsékeltebb az egyes egyetemi munkakörhöz hasonlóan.

Az egyetemi tanár és kutatóprofesszor garantált illetményének és átlagos teljes keresetének aránya, hol az egyik, hol a másik javára ciklikusan, két évente változik a vizsgált periódusban.

A következő fő tendenciák állapíthatók meg:

- Az oktatók, kutatók teljes keresete a vizsgált időszak kezdetétől 2005-től folyamatosan növekedett 2009-ig, majd a 2010. évre jelentős mértékű

visszaesés történt. Ennek mértéke munkakörönként több mint 10%. A 2010-ről 2011-es évre enyhe javulás következett be.

- A karrier ranglétra csúcsán a legnagyobb különbség a törvény által előírt garantált illetmény és a teljes kereset összege között. Az eltérés mértéke mérsékeltebb a karrier ranglétra alsóbb szintjeinél.
- Az egyetemi és a főiskolai tanári alapilletmény és teljes kereset arányának mértéke nagyobb az egyetemi munkakörnél.

Az oktatók, kutatók teljes keresetének összehasonlítása tudományterületenként

A magyar oktatói, kutatói bértábla munkaköri besorolás és ahhoz tartozó fizetési fokozatok alapján határozza meg a garantált illetmény összegét. A fizetési fokozatok (1, 2, 3) fizetésemelkedést képviselnek, mely a munkakörben eltöltött idővel (5 vagy 10 év) automatikusan magasabb fizetési fokozatot képvisel az egyes munkaköri csoporton belül. A törvényi és az intézményi szabályzás nem tesz említést a tudományterületenként differenciáló bérezésről. Ezért a magyar felsőoktatási bérezési rendszerben sem jelenik meg a tudományterületenkénti eltérő bérezés.

A magyar felsőoktatás nem rendelkezik statisztikai adatokkal az oktatók, kutatók tudományterületenkénti teljes kereset összegéről. A KSH külön kérésre sem tudott ilyen jellegű kereseti adatokat biztosítani.

A felsőfokú végzettségűek nemzetgazdasági keresetét nem, életkor és FEOR szerint összevetettük az oktatók, kutatók keresetével, hogy képet kapjunk az oktatói, kutatói fizetések országon belüli helyzetéről, színvonaláról.

A felsőfokú végzettségűek nemzetgazdasági átlagkeresete lassuló ütemben nőtt 2005-től 2011-ig. (6. táblázat)

6. táblázat: A felsőfokú végzettségűek nemzetgazdasági átlagkeresete (Ft/fő/hó) 2005-2011 között

Megnevezés	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Átlagkereset	283.264	305.280	323.869	339.191	347.181	352.082	356.226
Változás (%)	-	107,77	106,09	104,73	102,36	101,41	101,18

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők bruttó átlagkeresetének és az oktatói, kutatói garantált illetmény összehasonlító elemzése

Az oktatói, kutatói keresetek nagyságát Polónyi (2010) az INNOTÁRS_08 projekt keretében vizsgálta. Az egyetemi munkakörök (tanár, docens, adjunktus) garantált illetményét viszonyította a szellemi foglalkozásúak nemzetgazdasági átlagkeresetéhez 2001 és 2009 között. Polónyi (2010, 146.p.) szerint az egyetemi tanárok és az idősebb egyetemi docensek teljes keresete meghaladja a diplomás keresetek nemzetgazdasági átlagát. Ezzel szemben a tanársegédek és az adjunktusok teljes keresete mintegy harmadnyival marad el attól.

Jelen elemzésnek nem célja a garantált illetmény és a teljes kereset eltérés okainak vizsgálata. Hiszen ennek okai adódhatnak a nemekre jellemző fizetési különbözőségekből, az intézmény elhelyezkedéséből és a térség gazdasági potenciáljától. Feltételezzük, hogy a többletjövedelem származhat a pályázatokban való részvételből, többlet-oktatásból, intézményi többlet-feladatok ellátásáért,

valamint a vállalkozói szférától érkező megrendelésekből. Az elemzés célja az egyes életkorban realizálható kereseti lehetőségek összehasonlítása.

A felsőfokú végzettségűek bruttó átlagkeresete és az oktatók, kutatók garantált illetményének összehasonlító elemzése munkakörként és életkor szerint 2011. évi adatok alapján

Az egyetemi és főiskolai tanársegédi valamint a tudományos segédmunkatárs pozíció betöltése jellemzően 21-30 éves korban jellemző. A garantált illetményt az oktatói, tudományos pálya kezdetén az életkor szerint 21-25 évesek és a 26-30 évesek bruttó átlagkeresetéhez viszonyítottam. Mindhárom munkakörben a garantált illetmény és az átlagos teljes kereset elmarad a nemzetgazdasági átlagkeresettől.

A felsőfokú végzettségűek nemzetgazdasági átlagkeresete az életkor előrehaladtával 38%-kal növekszik a 26-30 év között, addig az oktatói besoroláson alapuló garantált illetmény nem változik, mert az munkaköri besorolás függvénye.

A felsőfokú végzettségűek nemzetgazdasági átlagkeresete 21-25 év között 1,14%-kal 26-30 év között 1,57%-kal haladja meg a közalkalmazotti szféra díjazását a három munkakör esetében. A felsőfokú végzettségűek nemzetgazdasági átlagkeresetét pedig mindkét életkori csoportban 2,04%-kal.

Az adatokat érdemes lenne tudományterületenként is megvizsgálni, de jelenleg nem állnak rendelkezésre statisztikailag ilyen jellegű adatok az oktatók, kutatók esetében. Habár minden intézménynek rendelkezésre állnak az elemzéshez szükséges béradatok, így pontos képet kaphatnak a keresetek bérszínvonaláról tudományterületenként, és fel tudják mérni a felsőoktatási intézményben elérhető keresetek versenyképességét az adott régióban. A magánszektorban a tehetséges, kreatív fiataloknak lehetőség nyílik a bruttó átlagkereset vagy az feletti jövedelem elérésére a kiemelkedő teljesítmény nyújtásával, míg a tudományos pályát választók esetében korlátozottabbak a lehetőségek. Természetesen az ösztöndíjak elnyerésével, mely egyfajta elismerése a tudományos tevékenység folytatásnak, meghatározott időre magasabb jövedelmet biztosíthat a garantált illetményenél.

Az egyetemi, főiskolai adjunktusi, tudományos munkatárs és főiskolai docens munkakör PhD fokozat birtoklásával az életkor bármely szakaszában betölthető, jellemzően húszas évek végén és a harmincas évek kezdetén. A garantált illetmény és az átlagos teljes kereset elmarad a nemzetgazdasági átlagkeresettől.

A garantált illetményt az oktatói, tudományos pálya életkor szerinti bruttó átlagkeresetéhez (7. táblázat) viszonyítottam.

7. táblázat: A felsőfokú végzettségűek bruttó átlagkeresetének alakulása életkor szerint (Ft/fő/hó) 2011. évben

Megnevezés	21-25 év	26-30 év	31-35 év	36-40 év	41-45 év	46-50 év	51-55 év	56-60 év	60 év felett
Átlag-kereset (Ft/fő/hó)	199.613	274.899	351.280	395.164	390.015	361.956	368.394	380.702	440.289

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A felsőfokú végzettségűek életkor szerinti nemzetgazdasági átlagkeresete

- a 31-50 év közöttiekénél 60%-kal,
- a 36-40 év közöttiekénél 80%-kal, és
- a 41-45 év közöttiekénél 68%-kal

haladja meg a közalkalmazotti szféra⁴ díjazását az egyetemi adjunktus és tudományos munkatárs munkakörben.

A felsőfokú végzettségűek életkor szerinti nemzetgazdasági átlagkeresete

- a 31-50 év közöttiekénél 79%-kal,
- a 36-40 év közöttiekénél 101%-kal, és
- a 41-45 év közöttiekénél 86%-kal

haladja meg a közalkalmazotti szféra díjazását a főiskolai adjunktus munkakörben.

A felsőfokú végzettségűek életkor szerinti nemzetgazdasági átlagkeresete

- a 36-45 év közöttiekénél 62-64%-kal,
- a 46-60 év közöttiekénél 42-45%-kal, és
- a 60 év felettiekénél 65%-kal

haladja meg a közalkalmazotti szféra díjazását a főiskolai docens munkakörben.

Az egyetemi docens és a tudományos főmunkatárs munkakör betöltése az életpálya azon szakaszát képviseli, ahol az egyén elérte karrierje csúcsát vagy karrierjét tovább építve az egyetemi tanári illetve kutatóprofesszori cím elérésére törekszik. Az egyetemi docensi címmel bíró oktatók, fontos szerepet töltenek be az adott kar akkreditációs, szakfelelősi és tantárgyfelelősi feladatokat ellátásában.

A felsőfokú végzettségűek életkor szerinti nemzetgazdasági átlagkeresete

- a 36-45 év közöttiekénél 27-29%-kal,
- a 46-60 év közöttiekénél: 13-15%-kal, és
- a 60 év felettiekénél 32%-kal

haladja meg a közalkalmazotti szféra díjazását az egyetemi docens és tudományos főmunkatárs munkakörben. Ettől a kategóriát a garantált illetménnyel szemben az átlagos teljes kereset meghaladja nemzetgazdasági átlagkeresetet és megközelíti az életkor szerinti nemzetgazdasági átlagkeresetet.

Az egyetemi tanár és kutatóprofesszor munkakör az egyetlen, ahol a nemzetgazdasági átlagkereset és az életkor szerinti nemzetgazdasági átlagkereset összege alacsonyabb a garantált illetménynél.

A felsőfokú végzettségűek életkor szerinti nemzetgazdasági átlagkeresete

- a 60 év alattiaknál több mint 10%-kal,
- a 60 év felettiekénél 5%-kal

marad el a közalkalmazotti szféra garantált illetményétől.

A nemzetgazdasági átlagkeresetet 60 év felett 23%-kal haladja meg a 2011.évben.

A felsőfokú végzettségűek nemzetgazdasági átlagkeresetének elemzése nemek szerint

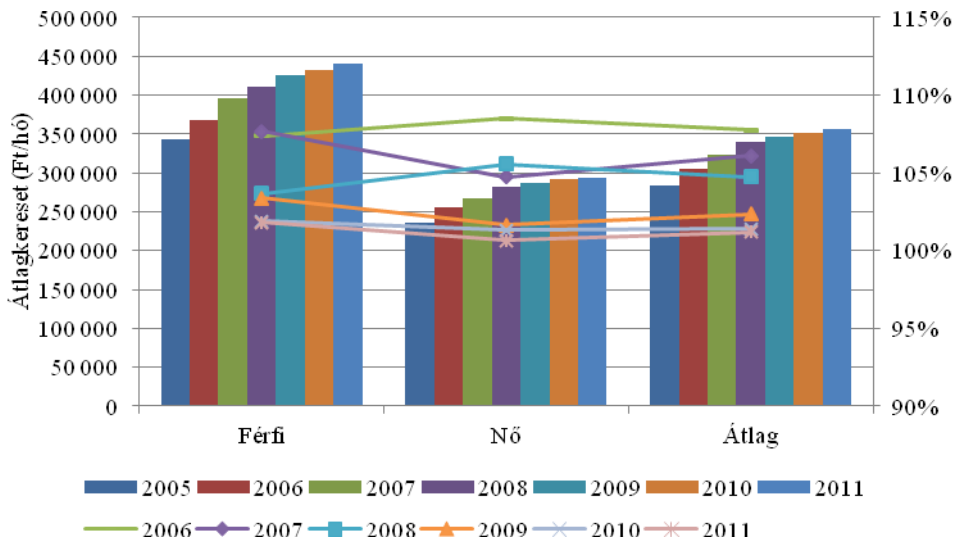
A férfiak esetében a vizsgált időszak elején 7,37%-kal, a nők esetében 8,49%-kal nőttek a bérek. A növekedés mértéke visszaesett a vizsgált időszak végére, 2011-re.

⁴ A közalkalmazotti szféra díjazását szinonimaként használjuk a garantált illetmény helyett.

A felsőfokú végzettségű férfiak nemzetgazdasági átlagkeresete 1,82%-ra, a felsőfokú végzettségű nők nemzetgazdasági átlagkeresete 0,67%-ra mérséklődött.

A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők nemzetgazdasági átlagkeresete 40-50% közötti értékkel marad el a felsőfokú végzettséggel rendelkező férfiak átlagkeresetétől. Az 50%- feletti eltérést csak 2011-ben haladta meg a mutató értéke a vizsgált időszakban.

2. ábra: A felsőfokú végzettségűek nemzetgazdasági átlagkeresetének elemzése nem szerint 2005 és 2011 között

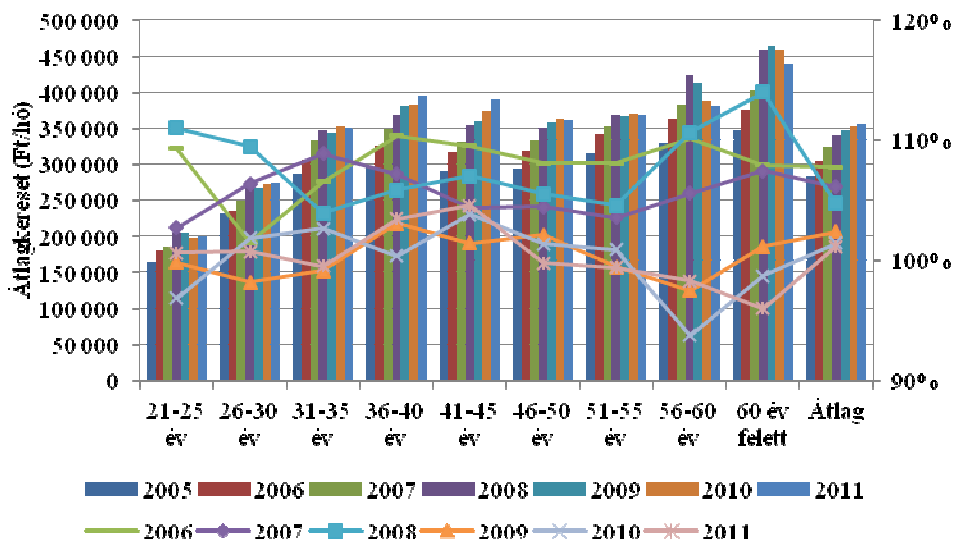
Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A felsőfokú végzettségűek bruttó átlagkeresetének alakulása életkor szerint

A felsőfokú végzettségűek életkor szerinti átlagkereset alakulását a 3. ábra szemlélteti. Az elemzés során egy trend rajzolódott ki, mely az évek során is fennmaradt a vizsgált periódusban. A fiatalok munkába állásával a bruttó átlagkeresetek folyamatosan emelkedtek 40 éves korig. Az életkor előrehaladtával, a szakmai tapasztalat megszerzésével, a karrierépítés által vezérelve a fizetések 40 éves korig elérték első tetőpontjukat. Az első csúcs a nemzetgazdasági átlagkereset összegét elérte és azt maximum 10 százalékkal haladta meg.

A 40-es években stagnálás és enyhe visszaesés történt, majd az 50-es években egy második ütemű béremelkedés indult meg. Az emelkedés mértéke meghaladta az első csúcspont értékét az 50-es évek végén majd a növekedés nem állt meg, tovább folytatódott a 60 év feletti korosztálynál. Ebben az életkorban realizálható a legmagasabb bruttó átlagkereset, melynek nagysága az adott évi bruttó átlagkereset 20 és 30 százalék közötti értékkel meghaladó összeg.

3. ábra: Felsőfokú végzettségűek bruttó átlagkeresetének alakulása életkor szerint (Ft/fő/hó)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők nemzetgazdasági átlagkeresete FEOR és nemek szerinti bontásban

A Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszere (FEOR-08) szerinti besorolásban elkülönül a felsőoktatási intézményben, a középfokú nevelési-oktatási intézményben és az óvodai és alacsonyfokú nevelési-oktatási intézményben dolgozó oktatók, tanárok. Az oktatók magukban foglalják minden egyes tudományterület képviselőit, ezért nem összehasonlíthatóak egymással az egyes tudományterülettel foglalkozó oktatók és nem oktatók bérezése.

A piac beárzza az egyes szakmákat művelők kereseti lehetőségét. A nemek közötti eltérő magasabb bérezés a férfiak javára minden szakma esetében megfigyelhető.⁵ Amíg a gazdálkodási, a jogi,- a társadalmi,- a műszaki,- az informatikai, a természet és orvostudományi jellegű foglalkozások képviselői által elérhető nemzetgazdasági átlagkereset meghaladja a felsőoktatási oktatókét, addig aszociális és munkaerő-piaci szolgáltatás, a kulturális, a sport-, a művészeti és vallási foglalkozások területén elmaradnak attól. A vizsgált időszakban a bruttó átlagkereset szakmák szerint összege nem írható le egyirányú tendenciával, az átlagos bruttó bérek az előző évhez képest egyik évben nőttek a következőben csökkentek.

A magyar felsőoktatási szektor átlagkeresete 2005-től 2009-ig nőtt, majd 2010-ben több mint 5%-kal visszaesett. A nemek közötti átlagkereset eltérés növekvő

⁵ Vannak olyan évek ahol a felsőfokú végzettséggel rendelkezők nők foglalkozási átlagkeresete meghaladja a férfiakét. pl: 2008 évben a matematikus férfi bruttó átlagkeresete 411 835 Ft/fő/hó, nő: 434.601 Ft/fő/hó. (Forrás: KSH)

tendenciát mutat a férfiak javára. A különbség 30.000 Ft-ról több mint 60.000 Ft-ra emelkedett 2005. évről 2011. évre.

Az egyes szakmák FEOR szerinti besorolásának átlagkeresete a felsőoktatási szektorét az alábbi mértékben haladja meg a vizsgált időszakban.

- gazdálkodási jellegű foglalkozások: 30-57%,
- műszaki, informatikai és természettudományi foglalkozások: 13-30%,
- jogi és társadalomtudományi foglalkozások: 22-59%,
- orvosi, gyógyszerészeti foglalkozások: 2-18%.

A bérezési rendszer modernizációs folyamata az angol felsőoktatási intézményekben

A Dearing és Bett jelentések a 1990-es évek végén készültek el, melyben részletes elemzés található a tudásalapú társadalom jelenlegi állapotáról és az angol felsőoktatási szektor előtt álló kihívásokról. A globalizáció hatására a felsőoktatási szektorban erős nemzetköziesedést prognosztizáltak, mert a világszínvonalú oktatási szolgáltatást nyújtó országok mellett megjelentek új versenytársak India, Kína és Afrikai területén.

A tanulmányok részletesen foglalkoznak az oktatói, kutatói keresetek és azon felül biztosított juttatási csomag színvonalának helyzetével az angol felsőoktatási intézményekben. A Felsőoktatás Nemzeti Vizsgálóbizottság elnökei az oktatói, kutatói bérek visszaesését állapították meg a Hay tanulmány adatai alapján. A közel 30%-os csökkenés eredményeképpen az oktatói, kutatói bérek elmaradtak a gazdaságban elérhető kereseti lehetőségektől.

Dearing szerint a felsőoktatási dolgozók fizetésének többsége lényegesen alacsonyabb a hasonló magán-és az állami szektorban dolgozók fizetésénél (NCIHE, 1997). A meglévő szabályozás gátat szab a felsőoktatási ágazat fejlődésének és 50 pontban megfogalmazta javaslatait.

Michael Bett a Bizottság tagjaként részletekbe menően megvizsgálta a Dearing jelentésben foglalt javaslatokat, köztük a foglalkoztatási keretrendszer által meghatározott bérezési rendszer feltételeit és körülményeit a felsőoktatási ágazatban. A Dearing jelentést két évvel követő Bett Bizottság jelentése szerint az átlagkeresetek 1981. év óta tartó növekedése az 1992. évnél korábban alapított egyetemi oktatóknál fennáll, de a bérszínvonal növekedés ellenére is még 30 százalékkal kevesebb, mint az átlagos szellemi dolgozók bérezése szerte az Egyesült Királyság gazdasági szektoraiban. (Bett, 1999) Az 1999.évi júniusi jelentésben a Bett Bizottság megerősítette a Dearing jelentés következtetéseinek helytállóságát, a reformok szükségességét, köztük a fizetési színvonal rendezését. A tanulmányban megfogalmazott javaslatok nagyrészt tényszerűek, értékelik az ajánlások pozitív lehetőségei és negatív kockázatit, ezért inkább leíró jellegű, a stratégiai és gyakorlati témákat szétválasztó és nem egy törvényjavaslat. (Internet7)

2001-ben megkezdődött a felsőoktatási intézmények HRM modernizációs folyamata. Bett javaslatára 2001-ben létrehozták „The Joint Negotiating Committee for HE Staff” (JNCHES) „Közös Tárgyalási Bizottság a Felsőoktatási Munkavállalókért” elnevezésű (szak)szervezetet, mely az új bérezési keretrendszer és fizetési struktúra kidolgozási folyamatában vett részt.

A tárgyalások eredményeként létrejött megállapodás tartalmazta az 51 fokozatú fizetés struktúráját, az új nemzeti tárgyalási szabályokat az ágazat számára és a keret

megállapodás létrehozását (Framework Agreement) javasolta. A megállapodás az alábbi fő alapelveket fogalmazta meg a modernizációs folyamat eredményeként:

- ágazati bérek modernizálás, a munkaerő-felvétel- és megtartási arány javítása érdekében,
- egyszerűbb és átláthatóbb bérezési rendszer, egyenlő munkáért egyenlő értékű munkabér elv érvényesítése,
- alacsony bérezések rendezése,
- az egyéni teljesítmények alapján történő elismerés és jutalmazás,
- a karrier és a szervezeti fejlesztés támogatása.

A keret megállapodás alapján minden évben megállapodás született a béremelkedés mértékéről, mely nem volt egységes az 51 fokozat esetében. Az oktatók, kutatók és az oktatást segítő munkakörben lévők esetében a béremelkedés mértéke eltérően került megállapításra.

A 8. táblázat alapján minden évben emelkedtek a fizetések. A fizetési fokozat alacsonyabb szintjén magasabb béremelkedés történt. Amíg a béremelkedés összege az alacsonyabb fizetési szinteknél közel 22% volt és 2.426 font, addig a béremelkedés összege a magasabb fizetési szintek esetében ennek több mint háromszorosa 9.309 font. A béremelkedés mértéke 2008-ig jóval inflációt meghaladó mértékben nőtt. A szakembereket foglalkoztatta az infláció feletti béremelkedés fenntarthatóságának kérdése. A kérdésre hamarosan megérkezett a válasz. A pénzügyi nehézségek az angol felsőoktatási szektort is elérték, mely a béremelkedés infláció mértéke alatti növekedését hozta magával 2009-től (9. táblázat).

8. táblázat: A éves fizetések alakulása 2005-2012 között

(a táblázatban foglalt összegek nem tartalmazzák az orvostudománnyal foglalkozó oktatókat, kutatókat, mivel nem tartoznak a keret megállapodás alá)

Fizetésemelés időpontja	Legalacsonyabb fizetési fokhoz tartozó éves fizetés (£)	Legmagasabb fizetési fokhoz tartozó éves fizetés (£)	Béremelkedés mértéke (%)	Béremelkedés mértéke (%)
2005.08. hó	11.060	50.589	-	-
2006.08. hó	11.575	52.107	4,66	3,00
2007.02. hó	11.691	52.628	1,00	1,00
2007.08. hó	12.041	54.207	2,99	3,00
2008.05. hó	12.461	55.833	3,49	3,00
2008.10. hó	13.085	58.625	5,01	5,00
2009.08. hó	13.150	58.919	0,50	0,50
2010.08. hó	13.203	59.155	0,40	0,40
2011.08. hó	13.353	59.305	1,14	0,25
2012.08. hó	13.486	59.898	1,00	1,00
Változás 2005-2012	2,426	9,309	21,93	18,40

Forrás: Saját szerkesztés Internet⁶ alapján

9. táblázat: Az infláció mértéke 2005-2012 között Angliában

Megnevezés	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Infláció mértéke	2%	2,3%	2,3%	3,6%	2,2%	3,3%	4,5%	2,8%

Forrás: Internet⁶

Következtetések

Az oktatói, kutatói garantált illetmény és teljes kereset mellett figyelembe véve a nemzetgazdasági átlagkereset és az életkor szerint elérhető nemzetgazdasági átlagkereset adatait is, megállapítható, hogy a bérezési rendszer hierarchikus, az életkor előrehaladtával növekvő tendenciát mutat. Az elérhető maximális kereset az életpálya utolsó szakaszában a 60 év feletti életkorban realizálható, mely az átlagkereset értékét 20-30 százalék közötti összeggel haladja meg.

A nemzetközi elemzéssel rámutatunk az egyes országok által megvalósított eltérő mértékű béremelkedési megoldásokra, mely munkakörönként is eltérően alakult.

Az elemzés főbb megállapításai a következők:

- Nemzetközi viszonylatban az éves béremelkedés jellemző a felsőoktatási szektorra, infláció körüli vagy azt meghaladó mértékben.
- A hazai felsőoktatási szektorban 2002-2008.év között infláció alatti, míg 2009-től nem volt béremelkedés.
- Nemzetközi viszonylatban az egy főre jutó GDP-nél magasabb és alacsonyabb mértékű béremelkedés találtunk az oktatói, kutatói átlagkeresetek esetében. A fizetések minden munkakörben meghaladták az adott ország egy főre jutó GDP értékét.
- Hazai viszonylatban az egy főre jutó GDP-nél magasabb összegű átlagos teljes kereset emelkedés jellemezte a felsőoktatási szektort. A tanársegédi és adjunktusi munkakörhöz tartozó garantált illetmény elmarad, míg az átlagos teljes kereset meghaladja az egy főre jutó GDP összegét. Az egyetemi tanári munkakör fizetési színvonala a nemzetközi arányokat figyelembe véve hazai szinten követi a nemzetközi tendenciát. A garantált illetmény kétszer, az átlagos teljes kereset háromszor nagyobb az egy főre jutó GDP összegénél.
- A karrier ranglétra csúcsán a legnagyobb különbség a törvény által előírt garantált illetmény és a teljes kereset összege között. Az eltérés mértéke mérsékeltebb a karrier ranglétra alsóbb szintjeinél.
- Az egyetemi és a főiskolai tanári alapilletmény és teljes kereset arányának mértéke nagyobb az egyetemi munkakörnél.
- Az átlagos teljes keresetek emelkedtek 2005-2009-ig, majd visszaestek 2010-ben és újra nőttek 2011-től. Az átlagos teljes kereset nem érte el a 2009. évi színvonalat.
- A felsőfokú végzettséggel rendelkezők nemzetgazdasági átlagkeresete 7,7%-ról 1,18%-ra visszaesett a vizsgált időszakban. A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők 40-50% közötti értékkel maradnak el a felsőfokú végzettséggel rendelkező férfiak átlagkeresetétől. A 60 év felettek

⁶ Minden ország esetében eltérő az egy főre jutó GDP összege, így a változás mértéke is adott ország esetében értelmezendő.

realizálták a legmagasabb bruttó átlagkeresetet, mely az adott évi bruttó átlagkeresetet 20 és 30 százalékkal haladta meg. A gazdálkodási, a jogi,- a társadalmi,- a műszaki,- az informatikai, a természet és orvostudományi jellegű felsőfokú végzettséggel bíró foglalkozások képviselői által elérhető nemzetgazdasági átlagkereset meghaladja a felsőoktatási oktatókét, addig a szociális és munkaerő-piaci szolgáltatás, a kulturális, a sport-, a művészeti és vallási foglalkozások területén elmaradnak attól.

- Az oktatói, kutatói garantált illetmény csak egyetemi tanár, tudományos tanácsadó és kutatóprofesszor munkakör esetében haladja meg a nemzetgazdasági átlagkeresetet és a nemzetgazdasági átlagkereset életkor szerinti összegét.
- Az egyetemi docens és a tudományos főmunkatárs munkakörben az átlagos teljes kereset már meghaladja a nemzetgazdasági átlagkeresetet és a nemzetgazdasági átlagkereset életkor szerinti összegét.
- A tanársegédi és az adjunktusi munkakörben realizálható nyomott garantált illetmény aggasztó a bemutatott adatok alapján, hiszen az életkor szerinti nemzetgazdasági átlagkeresettől több mint 60%-kal is elmaradtak 2011. évben.
- Felmerül a kérdés, hogy a jövőben képes-e megszerezni és megtartani a felsőoktatási intézmény a minőségi oktatást nyújtó és elhivatott, az életpálya elején és közepén járó oktatókat, kutatókat.

Felhasznált irodalom

- Berde Cs. – Dajnoki K. (2007): A humán erőforrás gazdálkodás jelentősége és tevékenységterületei. In.: Humán erőforrás gazdálkodás és vezetés (szerk.: Dajnoki K. – Berde Cs.), Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, pp. 7-16.
- Bett, M. (1999): Independent Review of Higher Education Pay and Conditions. Report of a Committee. Norwich, HMSO.
- Burus T. – Fábián M. – Hornyák M. – Temesi O. – Temesvári R. – Vörös P. (2012): A tudásalapú gazdaságfejlesztés helyzete Magyarországon. In.: Metszetek, ahol gondolataink összeérnek (szerk.: Kristófné Gungl R. – Kristóf P.), Antológia Kiadó, Lakitelek, pp. 47-86.
- Csath M. (2004): A nemzetek és hazánk versenyképessége. In: Valóság XLVII. évfolyam 9. szám. URL: <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=164&lap=3>. Letöltve: 2013.08.14.
- Deloitte (2012): University Staff Academic Salaries and Remuneration. A comparison of New Zealand and Select international (Australia, Canada, UK and USA) data. Comissioned by Universities New Zealand. URL: <http://www.universitiesnz.ac.nz/files/University%20Staff%20Academic%20Salaries%20and%20Remuneration%20-%20Final.pdf>. Letöltve: 2013.10.10.
- Education in Europe – Structure of University Staff. Section 1 (1966): Higher Education and Research, No.3, Council for Culture Co-Operazion of the council of Europe, Strasbourg. 45.p.
- Molnár Tamás, M. Barna Katalin (2012): Demográfiai jellemzők Magyarországon és az Európai Unióban. In: Statisztikai Szemle 90: (6) pp. 544-558.

NCIHE (1997): Higher education in the learning society (Report of a National Committee of Inquiry Into Higher Education: 'The Dearing Report'). Norwich, HMSO.

Polónyi I. (2010, szerk.): Az akadémiai szféra és az innováció. A hazai felsőoktatás és a gazdasági fejlődés. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

1992. évi XXXIII. törvény a közalkalmazottak jogállásáról.

2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról.

2012. évi CCIV. törvény Magyarország 2013. évi központi költségvetéséről.

Internetes hivatkozások

Internet¹:

Inflációs ráta (1990–2011). A harmonizált fogyasztóiár-indexek (HICP) által mutatott éves százalékos változás. URL:

http://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsieb060.html. Letöltve: 2013.10.29.

Internet²:

Közalkalmazotti Bértábla – 2009. jan. 1-től érvényes oktatói-kutatói bértábla. URL:

http://www.tudosz.hu/2010_okt_kut_bertabla.html. Letöltve: 2013.10.29.

Internet³:

Magyarország nemzeti számlái, 2012 (Előzetes adatok). URL:

http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=16186. Letöltve: 2013.10.30.

Internet⁴:

PPP conversion factor, GDP. URL: <http://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.PPP>.

Letöltve: 2013.10.29.

Internet⁵:

QS World University Rankings 2013. URL:

<http://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2013#sorting=rank+region=+country=+faculty=+stars=false+search=>. Letöltve: 2013.10.29.

Internet⁶:

Single Pay Spine for Academic and HE Support Staff. URL:

<http://www2.le.ac.uk/offices/hr/docs/pay/scales/singlepayspine.pdf>.

Letöltve: 2013.10.29.

Internet⁷:

The Independent Review of Higher Education Terms and Conditions (Bett) – AUT commentary. The higher education union, Association of University Teachers online document. URL:

<http://www.ucu.org.uk/media/html/autbettcommentary11.html>. Letöltve: 2013.01.13.

Internet⁸:

United Kingdom Inflation Rate History – 2003 to 2013. URL:

<http://www.rateinflation.com/inflation-rate/uk-historical-inflation-rate>.

Letöltve: 2013.10.29.

Internet⁹:

United Kingdom, Academic Career Structure. URL:

<http://www.eui.eu/ProgrammesAndFellowships/AcademicCareersObservatory/AcademicCareersbyCountry/UnitedKingdom.aspx#CareerCurriculum>.

Letöltve: 2013.01.12.

SUMMARY: ANALYSIS OF ACADEMIC SALARIES IN NATIONAL ECONOMY

Mónika BODOR^a - Péter BERTALAN^b

Hungary - as a member in the European Higher Education Area - has to keep up with the globalization process. The higher educational system is currently undergoing a transformation. The background of this transformation is to keep up with the trends present in a knowledge-based society and economy. In this process Human Resource Management (HRM) plays an integral role. OECD recommendation for the countries preparing for these changes is to study the practices in countries that already underwent this modernization process.

In the 2014-2020 time period two of the seven interventions of the Human Resource Development Operational Programme aim at the higher educational system. One of the policies is to improve the standard of higher education, the other is to increase the quantity and quality of new employees in higher educational institutions, as well as in research and development.

The salaries in the Hungarian higher educational system are still at the level of year 2008. The real value of salaries decreases year by year, which is detrimental to the quality of higher education. Competitive labour force can be trained only with quality education, quality education requires availability of financial resources and efficient human resource management, which includes the competitive salary, evaluation of performance, and performance-based pay.

The aim of this essay is to highlight the necessity of the modernization process by analysis of the academic salaries in the Hungarian higher educational system in different aspects. By the modernization of salaries in the higher educational system in the United Kingdom, we can gain insight into how salaries relate to that country's national economy.

Keywords: academic salaries, increase of salary, national average salaries, GDP per capita, HRM

^a correspondence course candidate of Doctoral (PhD) School for Management and Business Administration of Kaposvár University, Hungary

^b Ph.D., Dr. habil., associate professor, Kaposvár University, Hungary

THE ROLE AND IMPORTANCE OF SOCIAL ECONOMY IN THE DEVELOPMENT OF
LOCAL COMMUNITY AND ECONOMY AND REGIONAL CONVERGENCE

Gábor JUHÁSZ^a

Abstract

The development of local economy cannot be separated from national economic policy: it is important that government should encourage and support local initiatives, at the same time the cooperation of local actors must contribute to accomplish the aims of national economy. Social economy is a segment of national economy with a supplementary function. It undertakes lobbying activities related to social integration, equal opportunities and environmental sustainability. By means of these, social economy attempts to enforce the eco-social model under the conditions of market economy. Social economic actions require long-term cooperation of actors, based on common interests. Additionally, they provide opportunities of employment and income earning even for “non-competing” groups. The role of local communities (local societies) is essential in working social economy. Employment-oriented social economy (alternative or community employment) is based on local needs and incorporates the following characteristic areas: social services, urban management, IT and cultural services, farming and landscape maintenance, processing of agricultural and forestry products, traditional handicrafts and services associated with rural tourism and eco-tourism. Apart from their economic performance, local social enterprises have an essential role in value creation, mediation and preservation.

Keywords: convergence, local cohesion, Local Agenda, Social Agenda, eco-social basis, locality-based social policy, local economy, local communal economy-development, regional sustainability, social economy.

The concept of convergence

High unemployment rate, demographic processes of the aging society, increasing migration, the growing number of refugees, deepening financial and economic problems of the member states, negative effects of climate change, increase of pollution and lack of biodiversity are all global challenges of contemporary Europe. They can generate measurable local, environmental, social and economic effects, thus individuals, groups and communities might face long-term crisis and multiply disadvantaged conditions. This growing deficit of societies and the problems that haven't been solved for generations hinder development and lead to permanent shortage in resources. Long-term deficit of actual opportunities and perspectives raises the risk of marginalization.

Consequently, the concept of convergence raises important and acute questions both in the European Union and in Hungary. It responds unsolved problems of several target groups, such as people who are permanently unemployed, who live in

^a Ph.D., Dr. habil., associate professor of the University of Pécs

multiply disadvantaged conditions, with disabilities, with low qualification or belong to Romaethnic minority. Other target groups can be underdeveloped regions, local units or segregated areas inhabited by the above listed social groups. Convergence policy can be successfully carried out when it incorporates different areas (social policy, employment policy, labour-market policy, housing policy, development policy, education policy, health policy or funding policy) to approach the problems and unfavourable conditions of the above listed target groups and regions. Hereafter I am going to discuss the major questions and concepts of convergence policy. (Krajner 2006)

Local and regional convergence

The concept of regional cohesion is an important segment of local and regional convergence. The Treaty of Lisbon declared regional cohesion the third pillar of cohesion policy, besides economic and social cohesion. Regional cohesion comprises the mechanism of different policies in a complex way in order to promote the development and convergence of certain regions.

As a result of the first Territorial Agenda of the European Union (TA2007) a budget was founded to launch regional cohesion and represent regional aspects in different policies. As a result of consecutive consultations, under the coordination of Hungarian EU presidency the regional dimension was introduced in politics by the establishment of Territorial Agenda 2020, which targets the integration of regional aspects into each regional policy. Its further objectives include putting more focus on local demands and necessities. On this basis concepts of development can be worked out to facilitate the complex improvement of regions, areas and communities, as well as the realization of local cohesion relying on different local characteristics. Regional approach helps to develop proper solutions and – based on these – to implement specific measures in those regions where multiple disadvantages restrain development. The transformation of cohesion policy is still in progress, since the previously mentioned global challenges and their effects repeatedly generate the necessity to changes (eu2011.hu)

The convergence of rural areas by transforming CAP

The first pillar of Common Agricultural Policy (CAP) targets contribution in the support of farmers by means of facilitating agricultural production, as well as implementing direct payment and market support measures. The second pillar focuses on supporting agricultural environment protection and rural development, as well as the development of rural communities.

In the past few years CAP has been revised and major part of the first pillar's budget has been cut and added to the second pillar. Consequently, the Common Agricultural Policy changed to Common Agricultural and Rural Policy for Europe (CARPE). Hence a bigger proportion of the grants paid from the second pillar can be spent to improve rural areas and communities in order to improve life quality and population retaining ability of the region by providing sufficient infrastructure and services. In addition, other conditions of public weal, such as biodiversity, providing clean water and environment, promoting renewable energies can also be improved. The second pillar of CAP incorporates the grants donated to enhance the diversification of activities that provide new opportunities of rural labour division and employment.

The progress of ecosocial approach can significantly contribute to the compensation or elimination of regional and social disadvantages, to regional and social convergence. The development of rural communities by means of different methods is inevitable for the improvement of life quality and population retaining ability.

Social convergence

It is widely known that rural-regional characteristics have a major role in generating, maintaining or – on the other hand – eliminating different social disadvantages. Thus there is direct correspondence between the run-down conditions at city areas where slums and ghettos develop, the inadequate infrastructure and the disadvantaged population that lives in these areas, the low economic and investment activity, decreasing real estate prices, as well as the lack of local employment, income-earning opportunities and public service.

The practical applicability of social and employment strategies and guidelines in several cases has been recently undermined in the European Union and Hungary. Based on the experiences it is obvious that policies by themselves are unable to cope with complex social problems and eliminate different kinds of deficit. As a result of this, decision was made to encourage integrated, complex problem solving methods in the European Union. Significant improvement or change in coping with social exclusion and poverty can only be attained by incorporating the so-far distinctly implemented measures of different policies into a more comprehensive strategy and integrated management system.

The Announcement of the European Commission in 2008 on the renewed Social Agenda was a significant milestone: the implementation of so-called “open method of coordination” was legitimized in social issues. The renewed Social Agenda is based on three main principles: opportunity, access and solidarity. Its main achievement is the concept of “active inclusion” that corresponds with the requirements of the integrated approach recommended by the Lisbon Strategy.

“Locally based social policy” was first highlighted at the event “Round table on poverty and social exclusion”. The conference held in 2009 urged significant practical innovation. It was recommended that standardized “location-based” and “individual-based” approaches should be introduced in the problem-solving procedures and systems of different policies. It was suggested to take place as a part of the above mentioned open method of coordination and Cohesion Policy. The important social issues raised by poverty and exclusion were also defined at the conference. These are as follows: support the social acceptance of disadvantaged groups and give them access to labour market; guarantee the adequate housing for each individual; termination of child poverty by doing away with poverty that is passed on from generation to generation; eliminate the discrimination of different ethnic groups; enhance the integration of different disadvantaged groups, such as people with disabilities, national or ethnic minority groups and immigrants; as well as to overcome the indebtedness of individuals and families.

In spite of the development policy measures that have been taken recently, there is a relatively great difference between the social and economic development of certain regions. In order to manage the still unsolved problems and negative tendencies it is necessary to create a new development policy. It is essential to emphasize the local potentials, characteristics and resources of the developments. (<http://www.rtop.hu/horizontalis.htm>)

Local economic development: the essential component of rural and regional development

Local economy is the lowest operational level of economy, where production and consumption are directly interrelated. Local economy, organized and operated like this, is traditional on one hand, since it still exists in several places in the world. On the other hand it is a current term used in the globalizing world meaning an alternative of market economy. It is also widely used as a model to develop the economically disadvantaged areas.

Local economic development is a complex process with a wide range of purposes and methods. Based on the definitions local economic development is a communal intervention to influence social, economic and environmental processes to support sustainable development. In the course of local economic development local, regional characteristics, potentials and resources are used by applying new aspects and methods. Local economic development can focus on a town, village or certain parts of them, as well as a micro-region or an area where several towns and villages are situated. (Lengyel – Deák 2002)

The general, overall purpose of local economic development incorporates objectives of communal and social development: the primary aim of the intervention is to improve the life conditions and life quality of local population. Thus the term “local communal economic development” is more accurate than “local economic development”. The representation of social and economic interests can be supported by encouraging and developing local enterprises and by the establishment of local markets. Local markets do not work effectively without those community organizing and developing initiatives that aim to change the customer awareness and behaviour of local population. In this sense local economic development can be regarded as economy development based on local interest: by means of connections between actors of production and consumption and by different community organizing actions people can be aware of and take the opportunity to improve and preserve their own environment. These community actions are organized and realized by local actors and are based on local interests, their achievements can be experienced locally, and they also provide further inspiration and motivation for the actors. The cooperation generates local product and service, local market, locally available workplace and income. As a basis of these, a set of common interests can develop and also a strong community of interest representation, which has the capacity of constant value creation, value preservation and lobby. (<http://www.rtop.hu/helyigazdasag.htm>)

Basic sectors of local economic development are the production and marketing of local products, local money, use of renewable resources, development of local micro- small and medium enterprises, as well as the establishment of social economy. These all contribute to the foundation and maintenance of workplaces related to local products and services, to the decrease of local unemployment and migration from these areas. By enhancing these, local traditions and customs can be preserved; area-specific motifs can be re-established to help local population keep their identity. When these areas and activities properly function the energy dependence of the communities and regions can be reduced, the income of local enterprises can be increased, the range of touristic attractions can be widened and the pollution caused by manufacturing and transport can be decreased. Based on these social advantages it is possible to provide the opportunity for people with disadvantages to earn a living and to improve life quality.

Based on the above described facts local economic development can be suitable to improve underdeveloped or disadvantaged regions and communities by the establishment or strengthening of social and economic interests. According to one of the most important experiences of rural development in Hungary developments carried out merely from external resources do not provide sustainable solutions for local problems. Internal resources are much more important for enforcing the interests of local communities. These internal resources still have not been utilized at all or they were not used in a proper way, in the right proportion or in sufficient quality. Internal resources include local human resources (the available local workforce, the accumulated knowledge, values and traditions, the potential of individuals, groups and communities to cooperate and develop), as well as natural and economic resources. The National Rural Development Concept (Országos Területfejlesztési Koncepció, OTK) insists on the balance of internal and external resources in the course of different development programs and projects. The OTK relies on the feasibility of regional sustainability in order to protect and develop regional resources. Local economic development, based on regional sustainability, focuses on internal resources, and provides perspectives of local development and can bring forth benefits outside the region. (Horkay 2010)

The economic recovery generated by local economic development incorporates local incentive of investments and developments, the creation of new jobs. It contributes significantly to the development of local communities by strengthening cooperations, forming local identity, and by protecting values and traditions. The social and economic development functions of local economic development are in correlation and complement each other and they are important factors in rural and regional development as well as in convergence policy.

Social Economy

Unemployment is one of the most significant among the above mentioned global problems, which remarkably influences the international competitiveness of the European Union. Lack of job opportunities, as well as ageing society contribute to the decrease of individuals living on earned income in Europe.

According to the International Labour Organization (ILO) the significant decrease of work volume is a negative effect of the economy which is based on profit maximizing and aims almost exclusively at economic interests. It is generally expected that a solidarity-based economy should be implemented as a response to the increase of unemployment, social problems, social disadvantages, limited development and the lack of equal opportunities. The economic model that is based on the principle of solidarity relies on the responsibility that economic and social actors take for each other, as well as on the emergence of environmentally conscious attitude and behaviour. As opposed to self-oriented and profit-chasing economy, this bottom-up model supports the implementation of conditions and mechanisms that can be utilised to fulfil social demands and necessities. Complying with the principle of solidarity includes the following: the reduction of debt stock on the grounds of new considerations, the promotion of trade that is based on mutual advantages, the implementation of more ethical financing, aiming at more significant participation of social enterprises represented by civil bodies, the promotion of equal opportunities, the enhancement of consumer awareness and the impartial distribution of resources. This economic model is called social economy

and it is characterized by the promotion of social objectives, demands and necessities based on the principles of justice, equity and solidarity. It incorporates mainly third-sector economic activities that function as an additional economy within the conditions of market economy. These activities directly aim the convergence of non-competing, marginalized groups, as well as disadvantaged areas and regions by offering different alternative solutions. (Csoba – Frey – Fekete – Lévai – Soltész 2007)

Thus, civil organisations of local communities are inevitable actors of social economic initiatives. Their non-profit economic activities, aiming to fulfil local needs, are representing basically employment and social objectives. The alternative or community-based employment of social economy incorporates the following areas: local social and cultural services (e.g. child care or care for the elderly, as well as organising programs to preserve cultural heritage) certain tasks of urban management (e.g. the maintenance of public premises), environmental protection activities (taking care of natural environment, such as forests or rivers in rural areas), farming and landscape maintenance (agricultural and horticultural activities carried out on the basis of nature protection in family and small enterprises, local processing and marketing of agricultural and forestry products), re-implementation of traditional handicrafts and the establishment of services associated with rural tourism and eco-tourism. (Based on The White paper on Growth, Competitiveness and Employment of the European Union).

Social economy provides employment and income earning opportunities in the above listed areas for disadvantaged, socially marginalised people who are excluded from primary labour market (based on the European Employment Strategy). Social enterprises, which provide alternative employment opportunities, are founded along local civil and community interests and cooperations that – beside their measurable economic performance – represent essential social integrating function, from which convergence can originate. (<http://www.tudasklaszter.hu/node/22>)

Bibliography

- A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A nemzeti romaintegrációs stratégiák uniós keretrendszer 2020-ig. eu211.hu
- A Bizottság Közleménye Európa 2020. Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. Brüsszel, 2010. eu211.hu
- Almássy Tamás: Szivárványgazdaság. Egy ember léptékű világ lehetősége.
- Az átmenet gazdaságtana. Politikai gazdaságtani pillanatképek Magyarországon. Készült a TAMOP-4.1.2-08/2/A/KMR-2009-0041 pályázati projekt keretében. Tartalomfejlesztés az ELTE TaTK Közgazdaságtudományi Tanszéken az ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék, az MTA Közgazdaságtudományi Intézet és a Balassi Kiadó közreműködésével. Készítette: Törőcsik Géza, Szepesi Balázs. 2011.
- Az EU fehér könyve a növekedésről, versenyképességről és foglalkoztatásról. eu211.hu
- Az Európai Unió Területi Agendája. Egy sokszínű régiókból álló, befogadó, intelligens és fenntartható Európa felé. A területi tervezésért és területfejlesztésért felelős miniszterek 2011. május 19-én, Gödöllőn tartott informális ülésén született megállapodás. eu211.hu

- Balogh Péter: Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? Az EU-források felhasználásának gazdaságszociológiai elemzése. Ph.D. értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézet. Szociológia Doktori Iskola. Budapest, 2012
- Csoba – Frey – Fekete – Lévai – Soltész (2007): Szociális gazdaság kézikönyv. OFA ROP Hálózat.
- Dr. Czene Zsolt, Dr. Ricz Judit (szerk.) (2010): Területfejlesztési füzetek (2) Helyi gazdaságfejlesztés. Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok, NFM-NGM-VÁTI
- ENSZ Habitat program (2005): Promoting Local Economic Development through Strategic Planning
- Guy Dauncey (2001): Az összeomlás után, Göncöl Kiadó.
- Horkay, Nándor (2010): Helyi gazdaságfejlesztés – Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok – XV. Követ Konferencia, VÁTI Nonprofit Kht.
- Kajner Péter (szerk.) (2006): Gazda(g)ságunk újrafelfedezése. Helyi erőforrásokra támaszkodó vidéki gazdaságfejlesztés, L' Harmattan Könyvkiadó
- LEED team in collaboration with Mr. Graham Todd (2009): „Coping with the Crisis at Local Level: Policy Lessons from the OECD Programme on Local Economic and Employment Development (LEED)”, internal working document CFE, OECD
- Lengyel Imre, Deák Szabolcs (2002): Klaszter – a helyi gazdaságfejlesztés egyik sikeres eszköze. In: Buzás Norbert–Lengyel Imre: Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek, JatePress, Szeged
- Nemzeti Energiastratégia 2030, NFM, 2012
- Nemzeti Fejlesztés 2020. Az Országos Fejlesztési Koncepció és az Országos Területfejlesztési Koncepció társadalmi egyeztetési változata. Stratégiai vitaanyag. Készült a Kormány 1254/2012. (VII. 19.) Kormányhatározat „a területfejlesztési politika megújításáról, az Új Országos Területfejlesztési és az Új Országos Fejlesztési Koncepció kidolgozásáról” alapján.
- Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020 - („a magyar vidék alkotmánya”), VM, 2012
- Swinburn, G., Goga, S., Murphy, F. (2004): A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve, Bertelsmann Stiftung; The World Bank
- Zsolnai László (2001): Ökológia, gazdaság, etika, Helikon Kiadó
- <http://www.rtop.hu/helyigazdasag.htm>
- <http://www.rtop.hu/horizontalis.htm>
- <http://www.tudasklaszter.hu/node/22>

ÖSSZEFOGLALÁS: A SZOCIÁLIS GAZDASÁG SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE A HELYI TÁRSADALOM ÉS GAZDASÁG FEJLESZTÉSÉBEN, ILLETVE A TÉRSÉGI-TERÜLETI FELZÁRKÓZÁSBAN

JUHÁSZ Gábor^a

A helyi gazdaság fejlesztése nem választható külön a nemzeti gazdaságpolitikától: fontos, hogy a központi kormányzat ösztönözze, támogassa a helyi kezdeményezéseket, míg a helyi szereplők által kovácsolt együttműködés hozzá kell, hogy járuljon a nemzetgazdasági célkitűzések teljesüléséhez. A szociális gazdaság mintegy „kiegészítő” funkciót képviselő szegmensként működik a nemzetgazdaság részeként. Felvállalja a társadalmi integrációval, az esélyegyenlőség megteremtésével, valamint a környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos érdekek érvényesítését egyaránt. Mindezek révén a szociális gazdaság az ökoszociális modell érvényre juttatását kísérli meg a piacgazdasági feltételrendszerben. A szociális gazdasági tevékenységek közös érdekeken alapuló, hosszú távú együttműködést igényelnek a szereplőktől, s a „nem versenyző” csoportoknak is foglalkoztatási és jövedelemszerzési lehetőséget teremtenek. A helyi közösségek (helyi társadalmak) nélkülözhetetlen szerepet játszanak a szociális gazdaság működtetésében. A helyi szükségletek kielégítésére épülő, foglalkoztatási célú szociális gazdaság (alternatív vagy közösségi foglalkoztatás) jellemző területei lehetnek a szociális szolgáltatások, a településüzemeltetés, az informatikai és kulturális szolgáltatások, a tájfenntartó gazdálkodás, a mezőgazdasági és erdészeti termékek feldolgozása, a hagyományos kézműves mesterségek felélesztése és a falusi turizmus, illetve a zöldturizmus keretében történő szolgáltatások működtetése. A helyben működő szociális/ társadalmi vállalkozások gazdasági teljesítményük mellett nélkülözhetetlen értékteremtő, közvetítő és megőrző funkciót is betöltenek.

Kulcsszavak: felzárkózás, területi kohézió, Területi Agenda, Szociális Agenda, ökoszociális pillér, hely-alapú szociálpolitika, helyi gazdaság, helyi közösségi gazdaságfejlesztés, térségi fenntarthatóság, szociális gazdaság.

^a Ph.D., Dr. habil., egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem

A LEGHÁTRÁNYOSABB HELYZETŰ ÁLLÁSKERESŐK MOBILITÁSVIZSGÁLATÁNAK ÚJ MÓDSZEREI

TÉSITS Róbert^a – ALPEK B. Levente^b

Absztrakt

A rendszerváltozást követően Magyarországon is megjelent korunk egyik legsúlyosabb társadalmi-gazdasági feszültségforrása, a munkanélküliség, amely probléma komolyságát napjaink modern világgazdasági válsága csak még nyilvánvalóbbá tette. A probléma különösen erőteljesen sújtja azokat a hátrányos pozíciójú térségeket és leghátrányosabb helyzetű álláskeresőket, amelyek jelenlegi belső potenciáljukkal, relatív és/vagy abszolút értelemben vett frekvenciájukkal, hátránnyal indulnak a munkahelyekért folyó versenyben. Az elszigeteltség oldódásának fontos eszköze lehet a mobilitás fokozása, különösen ott, ahol a leszakadó térségek fejlett területek perifériáján helyezkednek el. Annak ellenére, hogy a jelen vizsgálat tárgyát képező Enyingi és Sárbogárdi kistérség ilyen területeknek tekinthetőek, a felzárkózás máig sem indult meg, sőt a foglalkoztatási viszonyok romlása volt tapasztalható. Indokolt tehát a mobilitás háttérben álló feszültségforrások komplex és egzakt értékelése, illetve pragmatikus megoldási javaslatok kidolgozása, amely célok jelen tanulmány részét képezik. Jelen kutatás egyaránt épít primer és szekunder forrásokra, amelyek közül kiemelt szerepet tölt be az érintettek körében végzett átfogó kérdőíves felmérés, illetve – a szubszidiaritás elvének megfelelően – a kérdésben leginkább kompetens személyekkel folytatott interjúk tapasztalatainak értékelése. Ezek segítségével a munka feltárja egyes, hagyományosan hátrányos helyzetű rurális mikrotérségek belső foglalkoztatási problematikájának mobilitáshoz szorosan kapcsolódó elemeit, illetve a nehézségek háttérben meghúzódó ok-okozati összefüggéseket. Kitér továbbá a leghátrányosabb helyzetű munkanélküliek csoportjának mobilitási képességének, készségének bemutatójára, illetve átfogó értékelésére, ezzel segítve a megfelelő – térségspecifikus – megoldási stratégiák kidolgozását. A kutatás eredményei hasznosak mindazoknak, akik a fenti kérdésekben, a munkaerőpiaci helyzet javításában érdekeltek, beleértve a munkaügyi kirendeltségek vezetőit és alkalmazottait, a térség településeinek polgármestereit, képviselőit és a munkavállalókat, munkanélkülieket egyaránt, illetve azokat, akik a rurális térségek munkaerőpiaci/foglalkoztatási zavarainak sajátosságai iránt érdeklődnek.

Kulcsszavak: ingázás, mobilitás, foglalkoztatás, álláskereső, Fejér megye.

Bevezetés

Napjaink globalizálódó világgazdaságában a távolságok és a szállítási idők rövidülése mellett általános jelenség a lokális szélsőségek, a mikrotérségek társadalmi-gazdasági fejlettségi szintjében tapasztalható egyre szélsőségesebb

^a Ph.D., Dr. habil., egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem

^b egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem

differentenciák kialakulása. A lokális depressziók rögzülése, illetve az érintett kistérségek fokozott lecsúszása, a foglalkoztatási viszonyok szélsőségesé válására és a munkanélküliség egyes térségeket érintő elmélyülésére is hatást gyakorol. Mivel a lokális tereknek csupán egy része képes helyi erőforrásaira alapozva eredményesen részt venni a foglalkoztatókért folyó versenyben, a helyzeti energiák változtatására, javítására van szükség ahhoz, hogy a – válságban igen szűk körű – gazdasági növekedést mutató területek energiái transzformálhatóak legyenek.

Magyarország jövőbeni fejlődési irányait jelentős mértékben befolyásoló, irányadó európai dokumentumok a fenti problémára különös hangsúlyt helyezve, kiemelten kezelik a mobilitás kérdését, amelyen a társadalmi mobilitás mellett a konkrét, közlekedés és infrastruktúra tekintetében vett pozíciójavulás szükségességét is értik. A 2012-es Éves Növekedési Jelentés külön pontjában fogalmazza meg, hogy a munkaerő mobilitásának fokozása elengedhetetlen a közlekedési infrastruktúrák megfelelő fejlesztése és felülvizsgálata nélkül, amely megállapításra a 2013. évre esedékes dokumentumban is történnek utalások. A magyarországi foglalkoztatáspolitikában is tükröződő elvek a „Szél Kálmán Terv 2.0”-ban köszönnek vissza, amelynek a Nemzeti Reformprogramot bemutató pontjaiban hangsúlyosan szerepel az örökölt strukturális problémák orvoslása, a foglalkoztatás bővítése, a munkanélküliség csökkentése, a válságkezelés szükségessége mellett a hátrányos helyzetű csoportok (pályakezdők, időskorúak) és a frekventált térségeknek a gazdaság keringésébe történő bekapcsolásának szükségessége is.

A téma relevanciájából adódóan az ezredfordulót követően számos vizsgálat foglalkozott a mobilitás és munkaerőpiac problematikájának kérdéskörével, értékelte a probléma egyes területi elemeit. A közgazdaságtani nézőpontból közelítő munkák részletesen, külön vizsgálják a munkaerő és a tőke térbeli eloszlását és mobilitását (CSERES-GERGELY ZS. 2004). Előbbivel kapcsolatban felhívják a figyelmet a szubjektum súlyára, az egyéni döntés szerepére a hely és ezáltal a helyzet megváltoztatásában, amely tényezők gyakran nem, vagy csak jóval kisebb hányadban fordulnak elő a vállalkozások mobilitásához kötődően. További számottevő megállapításaik között a szerzők kitérnek arra, hogy a külföldi vállalkozások súlyának növekedése jelentős mértékben járul hozzá a regionális különbségek kifejlődéséhez. Ugyanakkor aligha várható, hogy a külföldi vagy akár a hazai tulajdonú vállalkozások áttelepülnek a leginkább elmaradott térségekbe, és így csökkennek a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett régiók közötti különbségek. Azaz a munkaerő mobilitása döntő jelentőségű szempont. A legfontosabb területi eredmények között említhető, hogy a költözések, a megyehatáron átnyúló mobilitás Magyarországon igen kismértékű, a közigazgatási határ komoly gátat képez, illetve, hogy a napi ingázás mértéke, súlya összefüggést mutat a régiók fejlettségével (HÁRS Á. 2004). A munkaerő területi mobilitását gátló tényezőket feltáró kutatások szintén megerősítik a szubjektum súlyát a mobilitási döntések formálódásában. Kiemelik, hogy a helyváltoztatásból fakadó többletköltségek éppen azokat a térségeket terhelik – relatíve – a legnagyobb mértékben, amelyek munkavállalói fokozottan hátrányos helyzetben vannak (KULCSÁR G. 2006.). A témát vizsgáló geográfusok kiemelt hangsúlyt helyeznek, a munkaerőpiaci területi alkalmazkodás képességének elemzésére. Felhívják a figyelmet arra, hogy a napi szintű ingázás szerepe kiemelkedő, elsősorban az aprófalvakban élő népesség mindennapjaiban, amelyet fokozott mértékben a helyzet határoz meg (például a foglalkoztatói központok távolsága). Utalnak továbbá arra, hogy bár a mobilitási lehetőségek bővítése előremutató lépés lehet a területi kiegyenlítődéssel elősegítésében, annak

költségessége miatt fejlesztésének mindenképpen kiterjedési korlátai vannak, különösen akkor, ha figyelembevételre kerül az ingázó munkaerő számos versenyhátránya a rendelkezésre álló helyi álláskeresőkkel szemben (KERESZTES L. L. 2006).

A jelen vizsgálat területi bázisát képező térség tagjai, a Közép-Dunántúl régió leghátrányosabb helyzetű két kistérsége, a Sárbogárdi és az Enyingi, amelyek igen komoly foglalkoztatási depresszióval, és egyes településeik esetében a leghátrányosabb helyzetű kistérségekre jellemző munkanélküliségi adatokkal bírnak. A munkanélküliségi ráták tekintetében a fenti két kistérség leszakadása drámai méreteket ölt, amit számszerűen mutat, hogy a sorban őket követő, foglalkoztatási szempontból még mindig kedvezőtlen helyzetben lévő Ercsi kistérség munkanélküliségi rátája is mintegy nyolc százalékkal alacsonyabb a bemutatásra kerülő terület átlagánál. Emellett az Enyingi és a Sárbogárdi kistérség munkanélküliségi rátái közel kétszeresei a megyei átlagnak. A térség vizsgálatának fontosságát növeli az a tény, hogy a fenti kistérségek egyébként Magyarország egyik fejlettnak mondható térségéhez, régiójához tartoznak, így kedvezőtlen helyzetük – többek között – olyan speciális okoknak tudható be, amelyeket eddig még nem, illetve nem kellő mélységben sikerült föltárni. Nem elhanyagolható továbbá, hogy egy adott területi egység, rendszer gazdasági dinamizmusának kiteljesedését – az esetek többségében – a leggyengébb elem gátolja a legnagyobb mértékben, így akár az egész megyét érintő növekedési gátak is napvilágra kerülhetnek ezek elemzésével. A vizsgált falvak és városok olyan városhiányos, alföldies térségben helyezkednek el, amelynek foglalkoztatási struktúrájára egyértelmű és domináns hatást gyakorol több közeli nagyváros, például Székesfehérvár, vagy az önmagában is számos érdekes és sajátos problémával küzdő Dunaújváros, illetve Paks is. Ebből a tényből kifolyólag a mobilitási viszonyok és problémák – sok szempontból általánosítható – értelmezésére aligha lehetne megfelelőbb területet találni. A jelen kutatás a mintatérségen lefolytatott vizsgálat mellett módszertani meghatározottsággal is bírt, nevezetesen kiemelt figyelmet fordítottunk arra, hogy egy, a mobilitások vizsgálata szempontjából megfelelő matematikai alapokra helyezett, általánosítható módszer is kidolgozásra és bemutatásra kerüljön.

Kutatási módszerek

A jelen kutatás mobilitást vizsgáló részében az elemzés céljainak megfelelően kidolgozott korrigált mobilitási index kerül alkalmazásra. Az index alapja a következő mobilitási fokokat meghatározó mátrix, amelynek három dimenziója a közlekedési eszközök elérhetősége, az utazási idő hossza, illetve költsége az adott közlekedési eszközök és ingázási irányok viszonylatában (1. táblázat).

1. táblázat: A lakosság mobilitási fokának alakulása a közlekedési eszközök elérhetősége, az utazási idő és az utazási költség viszonylatában

Utazási költség	Közlekedési eszköz			Nem elérhető
	Elérhető			
	a relatív utazási idő hosszú >2 óra	a relatív utazási idő elfogadható 1-2 óra	a relatív utazási idő rövid <1 óra	
Relatíve alacsony <10 000 Ft	közepes mobilitás	jó mobilitás	kitűnő mobilitás	zéró mobilitás
Még megfizethető 10-15 000 Ft	rossz mobilitás	közepes mobilitás	jó mobilitás	
Relatíve magas >15 000 Ft	zéróhoz közeli mobilitás	rossz mobilitás	közepes mobilitás	

Az idő- és költségkategóriák, tekintve a közlekedési eszközök és az üzemanyagok árának, illetve az inflációnak, továbbá a vásárlóerőnek a folyamatos ingadozását, változását, nem rögzített értékek, így meghatározásuk kérdőíves megkérdezés, illetve interjúk alapján történt. A mátrix által definiált mobilitási fokokhoz a következő értékek társultak:

- zéró mobilitás → 0
- zéróhoz közeli mobilitás → 1
- rossz mobilitás → 2
- közepes mobilitás → 3
- jó mobilitás → 5
- kitűnő mobilitás → 7

A fenti értékek alkalmazásával felírható bármely település adott közlekedési eszköz és ingázási irány tekintetében vett mobilitási foka (2. táblázat), amelyek definiálják az úgynevezett $M_{fi(y)}$ értékeket. A fenti jelölésben az „x” az adott közlekedési eszközre, „i” a településre, „y” pedig a viszonyítási irányra utal. Például a 2. táblázat esetében x=A, ha autóról, B ha buszról, V ha vonatról van szó, y=S, ha Siófok irányába, „Sz” ha Székesfehérvár felé, „D” ha Dunaújváros relációban kerül értékelésre az ingázási hatékonyság, míg „i” Hantos esetén lehetne pl. „H”, azonban technikai okokból a vizsgált települések számkódot kaptak, amely Hantos esetében jelen esetben „1” volt.

2. táblázat: A mobilitás relatív foka Hantason eltérő közlekedési eszközök és viszonyítási irányok esetén

M _{fi(y)}	Siófok felé			Székesfehérvár felé			Dunaújváros felé		
	M _{fA1(S)}	M _{fB1(S)}	M _{fV1(S)}	M _{fA1(Sz)}	M _{fB1(Sz)}	M _{fV1(Sz)}	M _{fA1(D)}	M _{fB1(D)}	M _{fV1(D)}
Hantos	2	1	0	2	2	0	3	2	0

Az egyes $M_{fi(y)}$ -értékek (településenkénti) átlaga, az úgynevezett MFÁ-index megmutatja, hogy – feltételezve az adott eszköz teljes körű rendelkezésre állását (azaz, hogy mindenki számára elérhető, amennyiben rendelkezésre áll a településen) – mennyire kedvező az adott település objektív elérhetősége, vagy fordítva, mennyire erőteljes a frekvenciája. A nagyobb értékek jobb mobilitási lehetőségekre és kisebb fokú frekvenciára utalnak. Azaz, minél magasabb az MFÁ-érték, a munkavállaló számára az ingázási lehetőség annál jobban biztosított.

Az MFÁ-indexnek több verziója is előfordul, attól függően, hogy a számítása milyen peremfeltételek mellett történik. A jelen dolgozat az alábbi MFÁ-index alternatívákkal számol:

- Első alternatíva: Egyetlen közlekedési eszköz esetében sem számol utazási támogatással.
- Második alternatíva: A tömegközlekedési eszközök esetében 86%-os, de 30 ezer Ft-ot nem meghaladó támogatással számol.
- Harmadik alternatíva: A tömegközlekedési eszközök esetében a támogatás nélküli és a támogatásos formát is figyelembe veszi.

A viszonyítási irányok kijelölése több lépésben történt. Először a vizsgált csoport körében kerültek lehatárolásra azok a foglalkoztatottak, amelyek érdemben számításba jöhetnek, tekintve az elemzett kör képzettségi viszonyait, korábbi foglalkoztatott státuszát és motivációit. Ezt követően kerültek feltérképezésre azok a települések, amelyek a szóba jöhető foglalkoztatottak többségét tömörítik. Ezek a városok képezték az MFÁ számítás viszonyítási irányait, míg a közlekedési eszközök köre a személygépjárműre, a buszra és a vonatra terjedt ki.

A hagyományos index mellett jelen kutatás annak korrigált változatát is használja, amely szükségességének az alapja egyfelől az a tény, miszerint a mobilitás egyes területeken jelentkező hátrányos elemét (például a vasúti csatlakozás hiányát) képes kompenzálni egy rendelkezésre álló, kitűnő mobilitást biztosító, azonban az egyéb tényezők tekintetében hasonló funkciókat betöltő közlekedési alternatíva (például a busz közlekedés). A korrekció e tekintetben a fenti súlyok (0,1,2,3,5,7) alkalmazásával történik. Fontos továbbá figyelembe venni azt a tényezőt is, hogy az adott eszköz milyen szubjektív elérhetőséggel rendelkezik, hiszen hiába kiváló a fenti paraméterek tekintetében például a busz közlekedés, amennyiben az az ár és utazási időn kívül egyéb okokból (például nem megfelelő menetrend vagy minőség) nem vagy nem megfelelően elérhető az adott csoport számára. A korrigált index esetében ezt a közlekedési eszközök elérhetőségi gyakoriságával ($K_e/K_{össz}$) történő korrekcióval lehet megjeleníteni. A fentiek szerint a korrigált mobilitási indexet a következő képletbe helyettesítve lehet megkapni:

$$KMI = \frac{\sum_{i=1}^a \frac{K_e}{K_{össz}} \cdot (Mf_{xi}(y))}{n}, \text{ ahol}$$

- $KMI \rightarrow$ a korrigált mobilitási index
- $K_e \rightarrow$ azok száma, akiknek az adott eszköz rendelkezésére áll
- $K_{össz} \rightarrow$ a felmérésben az adott településen részt vettek száma
- $Mf_{xi}(y) \rightarrow$ az adott eszköz (x) mobilitási foka a vizsgált településen (i) viszonyítási irányonként (y), ahol „a” azok legnagyobb sorszama.
- $n =$ a vizsgált eszközök száma

Korábban említésre került, hogy egyes határértékek meghatározása kérdőíves felmérés keretében történt. A mobilitási vizsgálat egy átfogó munkaerőpiaci kutatás kereteibe integrálva lett elvégezve, így a vonatkozó kérdőív kérdései természetesen számos egyéb területre is kiterjedtek. A felmérés egyfelől és igen jelentős részben a helyi önkormányzatok, kis mértékben pedig a munkaügyi kirendeltségek segítségével folyt. Célcsoportját a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók köre képezte, mivel azonban ilyen kategória – azon munkanélküliek köre, akik az

esélyhátrányok halmozódásával terheltek – a statisztikákban nem léteznek, kellett keresni egy olyan indexcsoportot, amelynek tagjai jó arányban azonosak a kutatás szempontjából definiált munkanélküliek körével. A magyar foglalkoztatáspolitikai támogatási rendszerében létező, úgynevezett „foglalkoztatás helyettesítő támogatásban” részesülők köre ennek a célnak kiválóan megfelelt, mivel többségük legalább egy, de inkább az esélyhátrányok többszörös halmozódásával terhelt munkanélküli személy. A felmérés tehát elsősorban rájuk irányult, természetesen nem kizárva azt a lehetőséget sem, hogy például a munkaügyi kirendeltségeknél olyan halmozottan hátrányos helyzetű munkavállalók is bekerüljenek a mintába, akik adott esetben a fenti támogatásra nem jogosultak, hátrányos helyzetük azonban jól körvonalazható. A mintegy egy éven át tartó vizsgálat eredményeként közel 700 (693) olyan személy töltötte ki a kérdőívet, aki a peremfeltételek szerint a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók közé tartozott. Ez, amennyiben a tartósan munkanélküliekhez viszonyítva nézzük, mintegy 64,9%-os arány.

Eredmények

A mobilitás fokát befolyásoló legfontosabb tényezők

A mobilitást meghatározó két legfontosabb elem a mobilitási képesség, illetve a mobilitási készség, amelyek alakulása egymással kölcsönhatásban határozza meg egy-egy társadalmi csoport lehetőségeit. A mobilitási készség alapvető elemei között szerepel az ingázási hajlandóság (akar-e az egyén ingázni, illetve vállalja-e az ingázást), illetve ha a szándék fennáll, akkor az a maximális távolság, amelyre a kérdéses személy (csoport) még elfogadhatónak tartja a napi szintű bejárást, illetve az az eszköz, amelyet hajlandó, vagy képes igénybe venni (relatív elérhetőség). A relatív elérhetőség mellett az abszolút elérhetőség, azaz az eszköz konkrét fizikai rendelkezésre állása vagy hiánya is kulcskérdés, ez azonban a mobilitási képesség kérdéskörébe esik. Az egyéni motivációk és korlátok mellett sok egyéb tényező, például a gyerekek léte/hiánya, a száma, a személy családi kapcsolatainak formája a relatív mobilitásra félig meddig szubjektív módon, de egyértelműen, sok esetben csoportspecifikus jellemzők alapján hatnak.

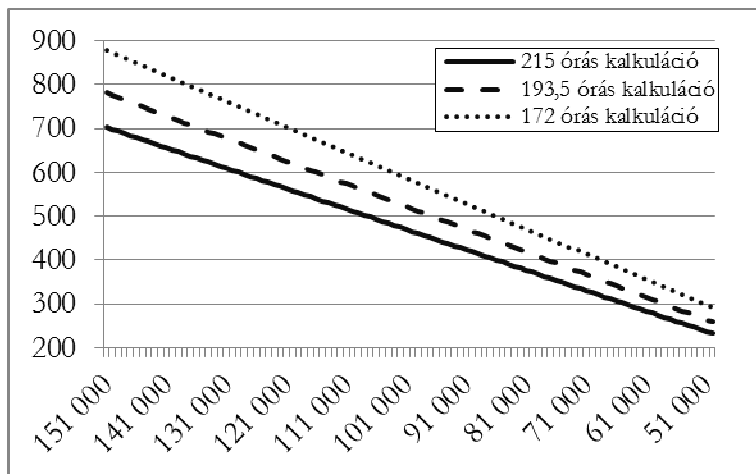
A készség mellett objektívebb elem a képesség, illetve annak minőségi és mennyiségi paraméterei. A mobilitási képesség három eleme a közlekedési eszköz megléte (abszolút elérhetősége), az utazásra fordítható utazási idő, illetve az ár, amelyek közül akár csak egyik paraméter kedvezőtlen alakulása is az adott opció teljes, vagy szinte teljes használhatatlanságát, és mint reális alternatíva elvesztését okozhatja. Mivel a fenti három tényező közül (bár mind a három jól mérhető) csupán az első értékelhető abszolút egzaktsággal, a másik két elem tekintetében mindenképpen említést kell tenni az egyes, akár csoportspecifikus, illetve a területiségre is erőteljesen ható egyéni preferencia-rendszerekről is.

Az első ilyen, szubjektív vonásokkal is terhelt kérdés az utazásra fordítható maximális idő mértéke, amelyet jelen esetben három kategóriára (hosszú, elfogadható, rövid) szükséges felosztani. A vizsgált csoport körében végzett kérdőíves felmérés során kiderült, hogy e tekintetben az egy óra alatti idő a kedvező. Amennyiben az ingázás ezt meghaladja, esetlegesen közelít a két óra felé, egyre többek számára szűnik meg az adott alternatíva, tekintettel arra, hogy a 8 munkaóra mellett ennyi utazás felvállalása már nemcsak a szabadidő, de az esetek többségében a családi élet rovására is menne, erőteljesen korlátozná, ellehetet-

lenítené azt. Lélektani határt a másfél, egyes (mobilabb, például pályakezdő) személyeknél a két óra jelent, azaz e fölött már szinte kizárt, hogy valaki az ingázásról mint lehetőségről érdemben elgondolkozzon. A fő ellenpontot e tekintetben a fizetés jelentheti, hiszen ha az ingázásra, utazásra szánt időt effektíve munkaidőként kezeljük (a megkérdezettek többségének a fejében így élt a probléma), akkor a munkavállaló esetében a döntést tulajdonképpen az befolyásolja – egyéni korlátai mellett, amelyek már a mobilitási készség kategóriájába esnek –, hogy az adott, utazási idővel emelt munkaidőben (ami 2 óra esetén 10 órát jelent!) keresete megfelel-e annak a küszöbnek, amelyet órabér gyanánt elvár. Mivel a hosszú utazási idő a periférián élők esetében fokozottabban jelentkezik, a többlet időráfordítást és az ebből fakadó elvi órabércsökkenést természetesen területi versenyhátrányként is lehet értelmezni, amely tényező egyértelműen, csupán az időtényezőn keresztül már a hátrányos közlekedési helyzetű települések, jelen esetben térségek lecsúszása felé, a távoli munkavállalás ellehetetlenedése felé mutat és megjelenik a későbbiekben bemutatott indexek alakulásában.

A fenti problémát kiegészíti az utazásra fordítható összeg kérdésköre, amely, mivel egyértelműen a munkahely közelében lakókkal szembeni hátrányt jelent, szintén, még az utazási időnél is nagyobb mértékben, korlátozó tényezőként hathat az olyan frekvenciált kistérségekben, amilyenek jelen kutatás alapját képezik. Mivel az utazási támogatás nem jellemző, abban az esetben, ha a bejárást a munkavállalónak kell megoldania, feltételezhető, hogy az anyagi ellentételezést is a – elsősorban bejárással – megkeresett bérével teszi meg. Minden egyes forint tehát, amelyet bérletre vagy jegyre, esetlegesen üzemanyagra költ, a munkabérét csökkenti, azaz horribile dictu kölcsönhatásszerűen a fenti időtényezőből fakadó órabér csökkenést erősíti. Amennyiben az utazási költség vagy az alap havibér változik, az órabér az 2. ábrán látható módon alakul.

2. ábra: Az órabér változása a jövedelem, illetve a munkaidő alakulásának függvényében 21,5 munkanappal, illetve 215 (2 óra ingázás), 193,5 (1 óra ingázás) és 172 munkaórával számolva

Mindezekből az következik, hogy abban az esetben, ha valaki egy órás utazás felvállalása mellett a minimálbérek megfelelő órabért akarna elérni, 123 ezer forintos, illetve ha két órás ingázást vállal, akkor 137 ezer forintos bruttó bért

kellene kapnia. A STAR-t munkaprogramban megszerezhető bér (48 ezer Ft) esetén 74, illetve 80 ezer forint fölötti, a segélynél (23 ezer Ft) pedig 48, illetve 51 ezer forintos nettó jövedelemért érdemes az ingázáson elgondolkodni, amely alternatívák közül csak az utóbbi kettő helyezkedik el a nettó minimálbér alatt, mégpedig 12, illetve 9 ezer forinttal, azaz előbbi adja a mobilitás szempontjából még megfizethető kategória felső, utóbbi az alsó határát. Praktikus okokból, illetve a munkavállalás, a munkahely meglétéből fakadó nehezen számszerűsíthető, azonban nagyobb áldozatvállalási hajlandóságot generáló tényezőkből kifolyólag (például jobb dolgozni, mint segélyért sorba állni), a fenti határértékek enyhe kitolása (az alsó határé 10, a felsőé 15 ezer forintra) még jobban növeli a felmérés realitását. A határok „igazítását” természetesen az a tény is indokolja, miszerint az interjúalanyok többsége a 12 ezer forintos elvi határ helyett is 15-20 ezer forintot jelölt meg lélektani küszöbként.

A települések mobilitási foka (MFÁ- és KMI-index)

A kutatás fontos részét képezte, hogy a fenti szempontokat is figyelembe véve minden közlekedési eszköz és viszonyítási irány tekintetében részletesen elemzésre kerültek a mobilitási lehetőségek. Az elemzés kettős funkciót töltött be, egyfelől megfelelő alapot adott az MFÁ- és KMI-indexek alkalmazásának, másfelől lehetőséget biztosított a mutatószámok által adott eredmények valósággal való összevetésére. Az alkalmazhatóság feltételeinek teljesülését követően a fenti mutatószámok segítségével jelen fejezet a következő kérdésekre ad választ:

1. Az összes lehetséges közlekedési eszközt és releváns irányt figyelembe véve milyen területi különbségek jellemzik a mobilitás szempontjából a térséget.
2. Hogyan változik ez a kép, ha utazási támogatásokkal történik a kalkuláció.
3. Milyen eredményekkel jár a támogatásos és támogatásoktól mentes elem együttes figyelembe vétele.
4. Hogyan módosul a mobilitás, ha a szubjektummal kapcsolatos lehető legtöbb elemet integráljuk a modellbe.

Az MFÁ értékek tekintetében kirajzolódik egy logikus észak-dél lejtő (a fő foglalkoztatók a kistérségektől északra helyezkednek el, illetve délen fut a megyehatár), azonban szembetűnő, hogy e mellett további, igen markáns törésvonalak is feltáruznak. A legtisztább képet az utazási támogatásoktól mentes számítás adja (3. ábra).

A kartogramon egyértelműen látható a déli falvak, konkrétan Szabadhidvég, Mezőkomárom és Lajoskomárom, azaz az Enyingi kistérség periferiája, illetve Igar és Alsószentiván, a Sárbogárdi kistérség legrosszabb mobilitási adottságaival rendelkező településeinek hátrányos helyzete. A térség szempontjából az É-D törésvonal klasszikus szakadéknak mondható, amely elsősorban Székesfehérvár és a déli megyehatárra eső települések helyzetéből, illetve magából a közigazgatási határ futásából fakad. Az itt elhelyezkedő települések kivétel nélkül – a térségen belül is – a foglalkoztatási depresszió által legsúlyosabban érintettek.

Az index egy másik törésvonal meglétére, egy nyugat-keleti eltérésre is felhívja a figyelmet. A nyugat-keleti dichotómia oka a vasúti közlekedés meglétéből és/vagy hiányából fakad, amely mögött elsősorban az áll, hogy – bár a modell nem adott túl nagy előnyt a rossz közlekedési lehetőségnek az alternatíva hiányával szemben (előbbi 1, utóbbi 0 pontot kapott) –, összességében egy közlekedési mód megléte –

többek között a jövőbeli lehetőségek tekintetében is képes számottevő – és a gyakorlatban is tapasztalható – versenyelőnyt generálni.

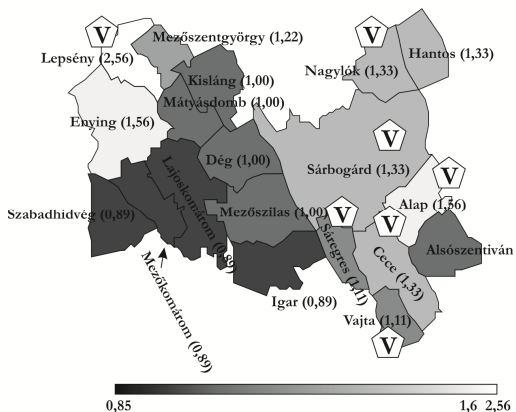
A térség legjobb mobilitási adottságaival rendelkező települései Alap, Enying és Lepsény, amelyek közül utóbbi kiugróan magas (2,56-os) MFÁ értékével messze a mezőny előtt foglal helyet. Enying és különösen Lepsény kedvező pozíciója az autópályából (és utóbbi esetében a vasúti közlekedés meglétéből) fakad, amely tény felhívja a figyelmet ezen közlekedési folyosók valóban tapasztalható és kézzel fogható fontosságára, a frekvenciált térségek fejlesztésében játszott szerepére. Alap kissé egyedi esetet képvisel, hasonlóan Cecéhez, amely mint egyfajta enkláv ékelődik az egyébként igen rossz MFÁ értékekkel rendelkező falvak sorába. A két déli település kedvező pozícióját elsősorban szintén a vasút megléte (Alap Dunaújvárossal történő vasúti összeköttetése kiemelkedő) generálja, másfelől Cecén a két másodrendű főút csatlakozási pontja sokban hozzájárul a frekvenciáltáság oldásához.

A kartogramon továbbá jól kirajzolódik a másodrendű főutak mobilitásra gyakorolt hatása is, mivel mind a 63-as, mind a 64-es mentén elhelyezkedő települések kedvezőbb értékeket kaptak környezetüknél. Az MFÁ-k rámutatnak, hogy a két másodrendű főút közül a 63-as járul hozzá nagyobb mértékben a periférikus helyzet oldásához, mivel ezen közlekedési folyosó mellett található települések értékei javulnak nagyobb mértékben, ha eltekintünk az egyéb tényezők (például autópálya, vasút) módosító hatásaitól.

A térségről kapott kép több szempontból változik, de alapösszefüggéseiben nem módosul, ha a számításokat 86%-os, maximum azonban 30 ezer Ft-os munkáltatói utazási hozzájárulás feltételezése esetén végezzük el (az értékek megállapítása a törvényi keretszabályok figyelembevételével történt) (4. ábra). Mindezek ellenére a modell ezen alternatívájának a vizsgálata egy igen fontos összefüggésre, nevezetesen az utazási költség és a mobilitási fok viszonyrendszerére enged következtetni, amelynek eredményeként ad egy betekintést az utazástámogatási rendszerek rurális, periférikus térségek elérhetőségére gyakorolt hatásaiba.

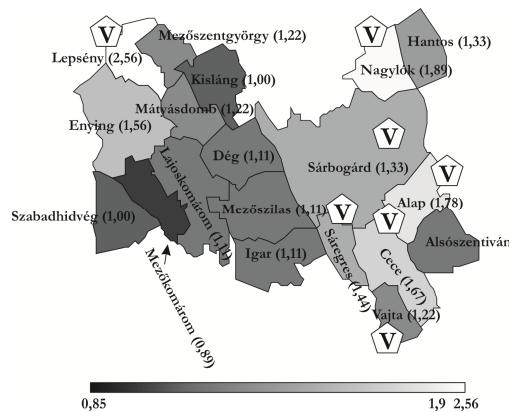
3. ábra

MFÁ-értékek területi alakulása, utazási támogatásoktól mentes kalkuláció esetén (első alternatíva)

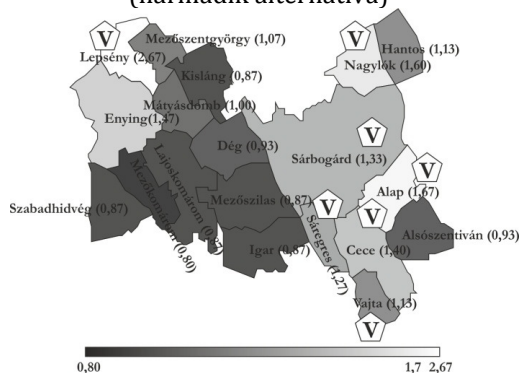
4. ábra

MFÁ-értékek területi alakulása, 86%-os (maximum 30 ezer Ft-os) utazási támogatással csökkentett költségek esetén (második alternatíva)

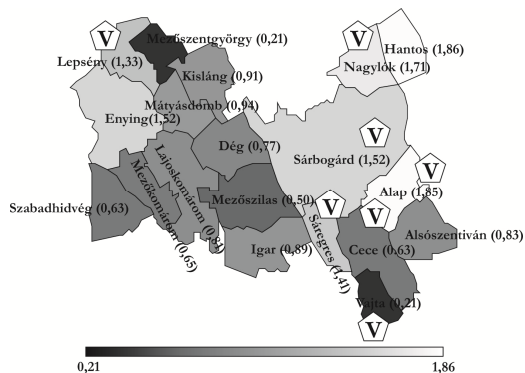
5. ábra

MFÁ-értékek területi alakulása, támogatástól mentes és utazási támogatással csökkentett költségek egyszerre történő figyelembevétele esetén (harmadik alternatíva)

6. ábra

A KMI területi alakulása az Enyingi és a Sárbogárdi kistérségben

Az észak-dél kettősség megmarad, a nyugat-keleti némiképpen oldódik, egyes települések relatív pozíciója pedig (a térség egészéhez hasonlóan) esetenként látványosan javul (vagy éppen romlik). Összességében a fenti támogatási rendszer teljes körű, minden munkavállalóra kiterjedő alkalmazása az összes településre számolt egységes MFÁ-t 1,21-ről 1,36-ra, azaz pontosan 0,15-tel növelte, ami már érzékelhető, számottevő javulás. A szórás értékének csökkenése jelen esetben a térségen belüli differenciák alakulására mutat rá, mivel azonban a második modell esetében ezek az adatok 0,392-ről 0,399-re változnak, számottevő kiegyenlítődésről nem lehet beszélni (sőt a differenciák alig érzékelhető mértékben ugyan, de még nőtték is).

A települések közül egyetlen falunak vagy városnak sem romlik a támogatásos rendszerben az abszolút helyzete, 6 település értéke nem változik, 13-é nő. A legjobban Nagylók jár a támogatással, mivel mobilitási foka 0,56-tal, 1,33-ról 1,89-re változik, azaz már a kedvező kategóriába esik. Látszik, hogy a költségek csökkentése csupán akkor járul hozzá érdemben a mobilitási fok növekedéséhez, ha egyébként a település elérhetősége jól megoldott, azaz önmagában a helyzet drasztikus mértékben csak a pozíció minden egyes pontján végzett célzott beavatkozás eredményeként javulhat. Az MFÁ-k utazási költségtérítéses változata esetében megfigyelhető, hogy az egyébként jó pozícióba lévő települések (pl. Lepsény) értékei nem vagy csak kis mértékben növekedtek, azaz az utazási támogatás a tekintetben mindenképpen előnyös, hogy az egyébként is jó pozícióban lévő települések versenyelőnyét, és így a differenciák növekedését nem emeli a támogatás automatikusan számottevő mértékben.

Érdekes képet mutat az MFÁ-index akkor, ha – ahogy az a valóságban is előfordul – egyszerre számol azzal, hogy az alternatíva támogatástól mentes, illetve támogatásos formában is rendelkezésre állhat (5. ábra). Mivel ez a lehetőség áll a legközelebb a valósághoz, kérdés, hogy a fenti állításokat vajon tükrözi vagy cáfolja-e az így kiszámított mutató.

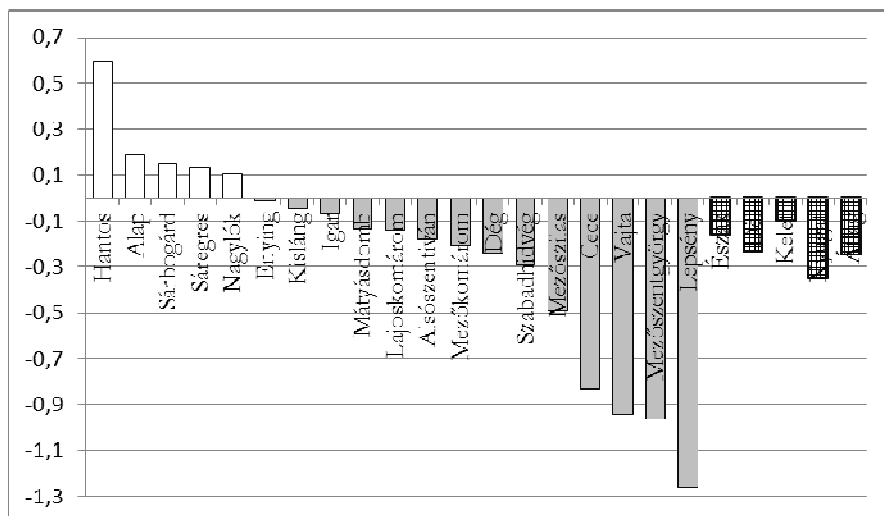
Ez a verzió sem mutat ellentmondást a korábban tapasztaltakkal, csupán két további részletre hívja fel a figyelmet. Egyfelől kihangsúlyozza az Enyingi kistérség Sárbogárdi kistérséggel szembeni relatív hátrányát, illetve árnyalja a térségen belüli differenciákat, másfelől mutatja, hogy a nagyvárosok közvetlen elérhetőségénél (pl. Dunaujvárosé Alap, vagy Siófoké és Székesfehérvaré Lepsény esetében), illetve a vasúti csatlakozásnál még az alternatíva korábban látott kedvezőtlenségeivel együtt is milyen sokat számít a periférikus jelleg, illetve a frekvenciáttság oldásában és a munkaerő-piaci esélyek növekedésében.

A modellbe a szubjektív elemeket is integráló KMI területi képe még fontosabb következtetések levonására alkalmas, mivel bár értékeit az aktuálisan leghátrányosabb helyzetű munkavállalók vélekedései befolyásolják, és így megállapításai egyfajta pillanatfelvételnél minősülnek, lehetővé teszik, hogy az embereket is figyelembe véve ne csak az adottságokról, hanem a konkrét helyzetről is lehessen képet adni (6. ábra).

Általánosan igaz, hogy a KMI értéke az MFÁ-indexnél minden esetben rosszabb mobilitási fokra enged következtetni. Az átlagos eltérés az MFÁ három alternatívájától 0,2 (támogatás nélküli), 0,3 (támogatásos), 0,19 (vegyes), minden esetben közelít a 0,2-höz, ami arra utal, hogy a szubjektum, tehát a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók bevonása a mobilitás problémájának elemzésébe egyértelmű pozícióromlást idéz elő. Ez a tény több elemből táplálkozik. Egyfelől a drámaian rossz anyagi helyzet nem ad lehetőséget arra, hogy a munkanélküliek akár a meglévő lehetőségeikkel is éljenek. Fontos továbbá, hogy az ingázással járó kényelmetlenség messze rontja az ezen lehetőségre irányuló igényt, ami – elsősorban azért, mert nem is nagyon érdemes hova ingázni – kiegészül az ezen módszerrel megszerezhető bér hasznosságának csökkenésével, a segély, a foglalkoztatás helyettesítő támogatás és ezzel együtt a helyben maradás hasznosságának növekedésével is. A KMI-ben számszerűsítve a családi állapot is megjelenik, mivel az a többi tényezővel kölcsönhatásban tovább rontja a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók mobilitási lehetőségeit.

Kicsit árnyaltabb a helyzet a KMI területi alakulását vizsgálva. Az átlagos MFÁ-hoz képest mind északon, mind délen rosszabbak az értékek, azonban ha a szubjektum is beépül az elemzésbe, a déli területek mobilitási foka nagyobb mértékben romlik, mint az északiaké (7. ábra). Ez tulajdonképpen arra utal, hogy az eleve rosszabb helyzetű déli falvakban a gyenge mobilitási adottságokat nagyobb mértékben fokozza a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók pozíciója, mint az északiakét, az „olló” tehát még jobban kinyílik. Még erősebb az eltérés, a klasszikus nyugat-kelet kettősséget esetében. E tekintetben az Enyingi kistérség településeinek a helyzete Mezőszilással és Igarrral együtt átlagosan mintegy 0,35 egységgel rosszabb, szemben a keleti területek 0,1 körüli esésével. Nem elhanyagolható továbbá az a tény sem, hogy nyugaton található Lepsény is, az a település, amely a KMI-MFÁ relációban a legnagyobb veszít, tekintve, hogy a korábbi relatív erős helyzetét mutató értéke egy 1,26 pontos esést követően a szubjektív hatásoknak köszönhetően már csak a középmezőny paramétereinek felel meg. Igazolható tehát az az összefüggés, hogy a mobilitási adottságok önmagukban nem sokat érnek, ha az egyének, mint részint szubjektív igénybevevők azokkal valamilyen okból kifolyólag nem képesek mit kezdeni.

7. ábra: A MFÁ-index és a KMI eltérései az Enyingi és a Sárbogárdi kistérség településein

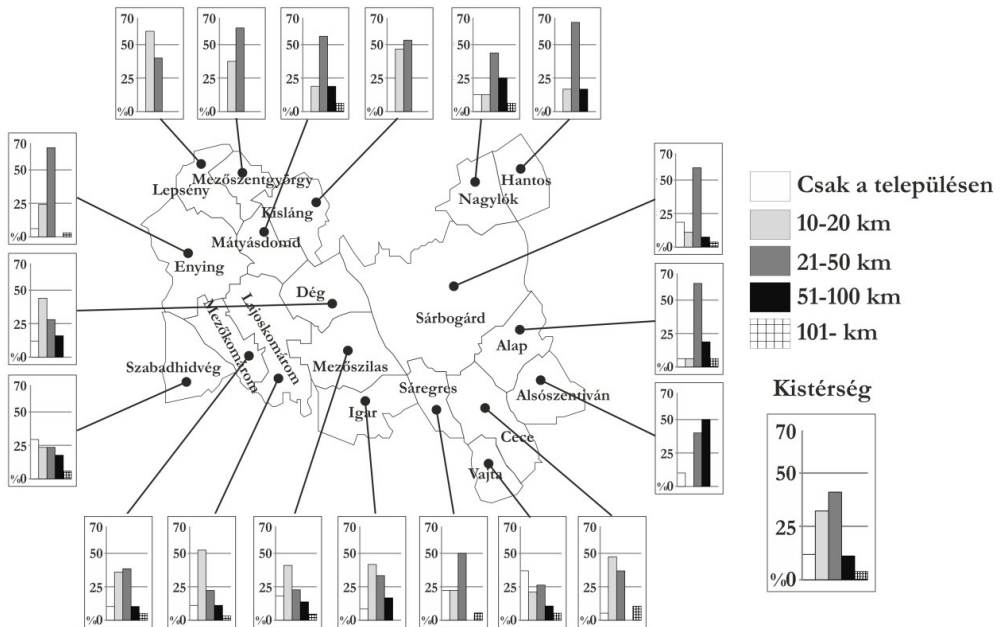
Néhány település esetében azonban éppen ellentétes folyamatok figyelhetők meg, azaz a fenti reláció fordítva is érvényesülhet. Nem véletlen az sem, hogy éppen ott kedvezőbb a KMI alakulása, ahol egyébként is alacsonyabb munkanélküliségi ráták találhatóak (Hantos, Alap, Sárbogárd, Nagylók). Ez alól csak Sáregres kivétel, ahol viszont a fenti korreláció csupán azért nem mutatható ki, mert a munkanélküliség többelémi problémáján egy tényező kedvezőbb alakulása csak ritkán képes érdemben segíteni, a háttérben pedig olyan folyamatok hathatnak, amelyek annak kedvező hatásait semlegesíthetik.

A városok esetében elmondható, hogy KMI-értékeik hagyományosan kedvezőbbek a legtöbb faluénál (Sárbogárd a 4., Enying pedig az 5. a települések sorában), amit elsősorban a falu előregedése, egyéb demográfiai sajátosságok és az anyagi helyzet magyaráznak. A hagyományosan fiatalabb korösszetételű leghátrányosabb helyzetű munkavállalókat tömörítő városok (Enying kifejezetten ilyen, Sárbogárd már kevésbé) ilyen helyzetben lévő munkavállalói ugyanis eleve rugalmasabbak a mobilitás szempontjából, arról nem is beszélve, hogy a városi lakosok anyagi helyzete is kedvezőbb.

A vizsgált csoportok mobilitási készsége

A mobilitási lehetőségek mellett figyelmet kell fordítani a kérdés szubjektív oldalára, a mobilitási hajlandóság alakulására is, amelynek két fő komponense az a távolság, amelyre az adott munkanélküliek még vállalnák a napi szintű ingázást, illetve esetleges alternatív megoldásként, hogy – bár erre a munkaadók sokszor nem biztosítanak a munkahelyen lehetőséget – milyen mértékben lennének hajlandók bentlakással, az otthontól való hosszabb idejű távolmaradást igénylő munkalehetőségeket vállalni. A maximálisan felvállalható távolságok megoszlása több területi sajátossággal rendelkezik (8. ábra).

8. ábra: Ingázási hajlandóság, maximálisan vállalt távolságok

Bízató, hogy térségi szinten igen magas azoknak az aránya (56%), akik 21 km-nél nagyobb távolságra is hajlandók lennének munkavállalás céljából ingázni. Közülük a legtöbben (41,1%) a 21-50 km-es távolságot tartják még elfogadhatónak, amely – tekintve, hogy a fő foglalkoztatókat tömörítő települések jellemzően ilyen távolságokra helyezkednek el – érthető. Magas arányuk mellett kifejezi azt is, hogy a munkanélküliek az esetleges munkalehetőségek megjelenésekor a távolságot ezen az intervallumon belül legyőzhető akadálnak tekintik. Települési szinten tekintetükben egyfajta kettősség rajzolódik ki. Az északi falvak LHH-s munkanélküliei, mintha csak a megyeszékhely és az egyéb nagyvárosok kifejtenék rájuk vonzó hatásukat, szinte kivétel nélkül nagyobb hajlandóságot mutatnak a 21-50 km-es távolság felvállalására, mint az ingázásra kevésbé vállalkozó déli területeken élők. Feltűnő továbbá, hogy azokon a településeken, ahol a korábbiakban látottaknak megfelelően eleve jobb volt az ingázás feltételrendszere, a kedvezőbb adottságok multiplikatorként hatottak az ingázási hajlandóság változására, növekedésére is. Ezzel szemben a frekvenciáltabb falvakban, talán mert érdemi lehetőségként fel sem merül a nagyobb távolságok felvállalása, a 10-20 km-ig terjedő, illetve az ennél is kisebb fokú ingázási hajlandóság a jellemző.

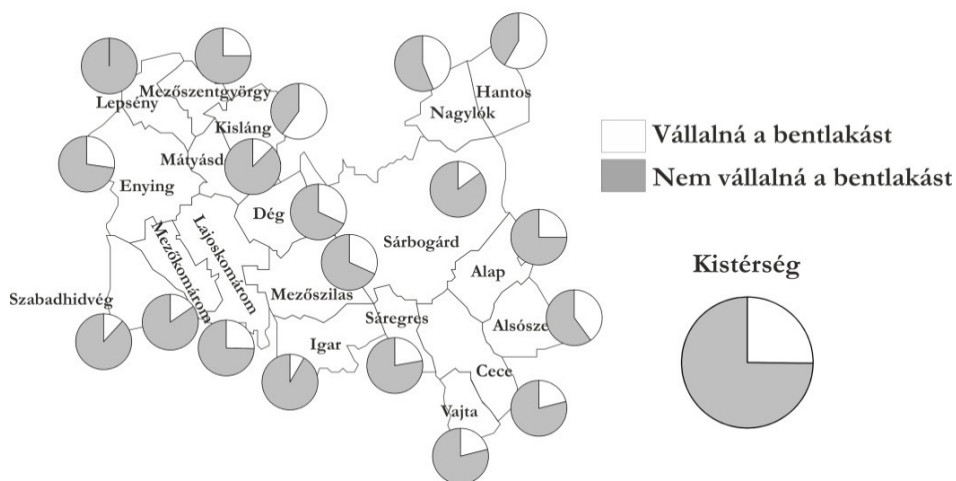
A 10-20 km-es kategória térségi szinten a második helyet szerezte meg. Sajátosság, hogy ebben hagyományosan az Enying és Sárbogárd periferiáján lévő települések jártak élen, míg a kistérségi központoknál az arány jóval kisebb (Enying – 12,1%, Sárbogárd – 7,4%). Ez a tény utal egyfelől Enying és Sárbogárd sajátos – térségi központ – profiljára, illetve arra, hogy azoknak viszont, akik itt élnek, a környék legközelebb a fő munkaadókat tömörítő településeken (Székesfehérvár, Siófok, Dunaújváros) kínált csak a helyieknél kedvezőbb elhelyezkedési esélyeket. Enyingen a 10-20 km-t felvállalók magasabb aránya utal arra, hogy a város munkaerejének egyik potenciális „felvevőhelye”, Siófok és a Balaton-part valós

alternatívaként él a helyiek fejében, míg ilyen versenytárs vagy potenciális foglalkoztató Sárbogárd esetében nem jelenik meg.

Az 50 km-t meghaladó kategórián elsősorban Budapestet, illetve periferiáját kell érteni, amely bár látható módon a hajlandóság tekintetében a vizsgált csoport látászögébe esik, ezen igen alacsony mobilitási lehetőségekkel rendelkező réteg számára nem jelenik meg valódi foglalkoztatási alternatívaként. Abban az esetben ugyanis, ha az ingázásban igénybe vehető közlekedési eszköz – amely egyébként csak igen kevesek számára elérhető – rendelkezésre állna, a bejárás mégis csak akkor lenne kifizetődő, ha a megszerzett munkahelyen realizálható – magasabb – fizetés kompenzálná annak idő és költségigényeit. Ez a feltétel azonban csak a kvalifikáltabb munkaerőt felvevő, jobban fizető állások esetében állhat fenn, amely állásokért folytatott versenyben a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók érdemben nem tudnak részt venni.

Az utazásból fakadó hátrányok azonban szinte teljesen eltűnnek akkor, ha a munkavállaló hajlandó lakhelyétől huzamosabb ideig távol maradván, a bentlakást is vállalva a foglalkoztatásának helye közelébe települni. Bár a fő ipari és agrárfoglalkoztatók ezt nem igénylik, egyes esetekben, elsődlegesen az építőiparban, ahol a munkavégzés helye az adott építkezéshez kötődik, felmerül a bentlakásra irányuló elvárás. A kérdés sokkal szélesebb kört érint, ha nemcsak a foglalkoztatók által biztosított szálláson eltöltött időt értjük ide, hanem a lakhelytől távol, de a munkahelyhez közel eső esetleges lakás/házbérleteket, illetve a hét egy adott időtartamára (amely meghaladja a 3 napot) igénybe vett, munkavégzés szempontjából elfoglalt szállásokat is. Ezzel a kiegészítéssel tehát a foglalkoztatottak bentlakási hajlandósága (9. ábra) ad egy képet a réteg valós mobilizálhatóságáról és a munkaerő helyhez kötöttségéről, rugalmasságáról.

9. ábra: Bentlakási hajlandóság a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók körében

A bentlakás szempontjából már korántsem olyan jó a helyzet, mint a maximálisan vállalt ingázási távolságok esetében, amit az is mutat, hogy a teljes vizsgált csoport 74,8%-a számára előbbi egyértelműen elfogadhatatlan alternatíva. Emellett a kérdés erőteljes különbséget mutat a nemek tekintetében is, azaz szignifikánsan magasabb a felvállalók hányada a férfiak (39,5%), mint a nők (11,4%) körében.

Utóbbiak jóval alacsonyabb aránya a vidék egyik klasszikus problémájára, a csoport kedvezőtlenebb mobilitási lehetőségére hívja fel a figyelmet, amelynek háttérében az egyéként is kisebb – szubjektív elemekből fakadó – hajlandóság mellett megjelenik a családi kötelék erősebb jellege, nevezetesen az az országosan, de vidéken kiemelten fennálló vélekedés, miszerint a nő maradjon otthon a gyerekekkel, a férfi pedig ha kell, a lakhelyén kívül, de helyezkedjen el. A leghátrányosabb helyzetű csoportok körében tapasztalható magas gyerekszám (átlag 1,68 gyerek/fő, 26% három vagy annál több) az átlag munkavállalóknál is magasabb arányban növeli a helyhez kötöttséget. Egyértelmű tehát, hogy – mivel a gyermekvállalás elvetése, illetve kitolása nem támogatandó alternatíva – az egyik családtag – aki jellemzően a nő – otthon marad, amely „kötelessége” bentlakási hajlandóságában is kifejezésre jut. Az, hogy ez éppen a nőket érinti hátrányosan, természetesen nemcsak a szokásjogból fakad. A család egyszerű racionalitását feltételező mérlegelésének eredménye is az, hogy a kisebb fizikai erejű hölgyek otthonmaradása mellett döntenek, szemben a férfiakkal, akik az ezt igénylő foglalkoztatók szempontjából is preferáltak. Igaz ez azért is, mivel ha például egy család úgy dönt, hogy a férfi marad otthon és a nő megy dolgozni, a kvalifikáltsága tekintetében elérhető munkahelyek körében – amelyek jellemzően fizikai munkaerőt követelnek – egyértelműen hátrányba kerülne a személy a többi, jellemzően férfi álláskeresővel szemben.

A nemektől részint független, de az alacsony bentlakási hajlandósággal szoros kapcsolatot mutató tényező a vidék agrárius jellege is. Bár azok a lakosok, akik megművelik a földjeiket, igen kis arányt képviselnek, a kert és a „háztáji” karbantartása, esetlegesen gyümölcsös-zöldséges esetén a műveléssel járó munka olyan plusz terhet ró a munkavállalóra, hogy az ellehetetleníti, hogy a portáját több napig gondozatlanul hagyja. Még 8 órás munkaidő mellett is erőteljes pluszterhelés az esetlegesen (állattartás esetén) napi több órát is igénybe vevő munka, amely a bentlakás lehetőségét csak a művelés felhagyásával és a kert „gazban hagyásával” teszi lehetővé. Mindezek ellenére ez a hátrány, nevezetesen a kertek megléte és a mezőgazdaság szerepe a vidéki dinamizmus hordozója is lehet.

Ha a bentlakást a munkaadó nem vagy nem ingyenesen biztosítja, szintén korlátozó tényezőként jelenik meg annak költségigénye, amely az ingázáshoz hasonló módon egyaránt az elhelyezkedés ellen hathat. Minden anyagi pluszterhelés ugyanis, amely a munkavállalás kapcsán jelentkezik, konstans jövedelem-maximumot feltételezve (minimálbérnél a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók elsősorban alacsony végzettségükből kifolyólag csak igen kis valószínűséggel juthatnak magasabb jövedelemhez) az órabért csökkenti és a munkavállalás racionális határát távolítja, így igen alacsony azoknak a száma, akiknek ez az alternatíva annak járulékos költségeivel (bentlakás, ingázás) felvállalható.

Éppen ezen elemek következménye, hogy a férfiak körében is igen kicsi a bentlakási hajlandóság, amely a térség egészére nézve mindössze 25,2% számára elfogadható megoldás. A képet emellett területi differenciák is színesítik, amelyek több elemben korrelálnak a munkanélküliségi rátákkal, illetve a hátrányos helyzetű csoportok munkanélkülieken belüli részarányával. A bentlakás felvállalása szempontjából két markánsan tükröződő dichotómia tűnik föl, ezek a falu-város kettősség, valamint az ÉK-DNy törésvonal.

Jól látszik, hogy a városi lakosok az átlagnál (25,2%) kisebb arányban (21,7%) vállalnák a bentlakást, mint a vidékiek (25,8%). Ennek az oka elsősorban abból adódik, hogy a városi emberek a jobb munkalehetőségek és kilátások fényében erőteljesebben bíznak abban, hogy helyben kapnak munkát, illetve szeretnének

helyben elhelyezkedni, mint a vidékiek, akiknél a munkalehetőségek száma hagyományosan alacsony, a mezőgazdasági termelés gépesítettségi fokának növelésével pedig tart a nullához. A differencia falu és város között 4,1%, amely magas, de nem kiugró érték. Ezt a jelenséget magyarázza, hogy bár középvárosokról van szó, a területet a válság olyan mértékben érintette, hogy ezen települések foglalkoztatási volumene is visszaesett, így a munkaerőpiac perifériájára szorult munkavállalók Enyingen és Sárbogárdon is nagyobb arányban kényszerültek a bentlakás lehetőségének mérlegelésére és felvállalására.

A hajlandóság tekintetében másik fontos területi jelenség az ÉK-DNy kettősség előbbi javára, amely abban mutatkozik meg, hogy azokon a településeken, ahol hagyományosan is nagyobb a Székesfehérvárra, esetlegesen Dunaújvárosba járók aránya, a leghátrányosabb helyzetű munkavállalók körében is magasabb a bentlakást felvállalók hányada, mint az egyébként foglalkoztatási árnyéktérségnek tekinthető déli településeken. Északon a falvak és városok 44%-a a bentlakást vállalók tekintetében az átlag fölött helyezkedik el, míg a déli településeknél ez a szám csupán 20%. Ez elsősorban, tekintve, hogy szubjektív elemről van szó, a munkavállalási morál szemléjére írható, azonban nem elhanyagolhatóak azok a tényezők sem, amelyek ahogy arról korábban esett szó, áttételesen hatnak a mobilitásra. Ezek közül a gyerekszám, illetve az anyagi helyzet tekintetében is a „dél” hátrányos helyzete kézzelfoghatóbb, mint az „északi” falvaké.

Következtetések

Magyarország foglalkoztatási depressziókkal küzdő térségeinek – amennyiben azok nem képesek belső erőforrásaik segítségével növekedési pályára állni – problémáira konzekvens megoldást nyújthat a közlekedési hálózat fejlesztése és az így lehetővé váló, a dinamikus térségekhez történő integráció. Jelen kutatás rávilágított, hogy bár a vasúti közlekedés szerepe – megbízhatatlansága és költségessége miatt – elenyésző a napi ingázásban, az alternatíva hiánya jelentősen hátráltatja az elmaradott térségek fejlettebb területekhez történő kapcsolódását. A közúti közlekedési folyosók közül kitűnik az autópályák kiemelkedő szerepe mellett a másodrendű főutak települési mobilitást dinamizáló hatása is, amely azonban csak akkor érhet el megfelelő fokot, ha ezek a közlekedési csatornák megfelelő minőségben állnak rendelkezésre. A mobilitás-támogatási rendszerek, költségcsökkentések megfelelő eszközöknek tekinthetőek, mivel azok nem növelik számottevő mértékben a települések közötti relatív differenciákat, ugyanakkor jelentősen hozzájárulnak a legrosszabb pozíciójú városok és falvak, illetve a térség egészének mobilitási problémájának javulásához. Mindezek ellenére jelentős pozíciójavulás csak azokon a településeken mutatkozott a támogatások hatására, amelyek elérhetősége egyébként megoldott, közlekedési helyzete kevésbé frekvenciált. Ez a tény igazolja, hogy a mobilitás számottevő növelése csak komplex, több területre kiterjedő módon oldható meg. A KMI értékei, illetve MFÁ-indexhez viszonyított alakulása felhívta a figyelmet arra, hogy a szubjektum hozzáállása, pozíciója milyen jelentős mértékben képes egy-egy település mobilitási fokát javítani, vagy rontani. Mivel a kutatás bázisát képező leghátrányosabb helyzetű munkanélküliek hagyományosan rossz mobilitási fokkal rendelkező réteget alkotnak, ezért nem meglepő, hogy az MFÁ csökkenése szinte minden esetben – ráadásul számottevő mértékben – kimutatható volt. A mobilitási hajlandóság esetében feltűnő, hogy a fő foglalkoztatókat tömörítő településekre a többség vállalná a bejárást, még akkor is, ha a területi differenciák e tekintetben hasonlóak a

munkaerőpiaci helyzet alakulásához. A kérdéskör másik fontos elemét képező bentlakási hajlandóság esetében viszont annak alacsony foka volt tapasztalható, amely komplex ok-okozati háttéren alapulva jelentősen rontja a csoport elhelyezkedési, munkaerőpiaci (re)integrációs esélyeit. Ezen problémák kezelése a jövőben komplex tervek és programok megvalósítását igénylik.

Források

Cseres-Gergely Zsombor (szerk.) 2003: Közelkép. Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek és földrajzi mobilitás Magyarországon.

Hárs Ágnes 2004: A magyar munkaerő-migráció Regionális sajátosságairól. Magyar Tudományos Akadémia, Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest 2004, 33 p.

Keresztes László Lóránt 2006: A munkaerő-piaci (területi) alkalmazkodás képessége Baranya megye falvaiban.

Kulcsár Gábor 2006: A munkaerő területi mobilitását akadályozó tényezők. Esély 2006/3. pp. 61-84.

Éves növekedési jelentés 2013:

http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/ags2013_hu.pdf

Szél Kálmán Terv 2.0.: [http://www.kormany.hu/download/3/e8/80000/1-](http://www.kormany.hu/download/3/e8/80000/1-A_k%C3%B6vetkez%C5%91_l%C3%A9p%C3%A9s%20(SzKT%2020).pdf)

[A_k%C3%B6vetkez%C5%91_l%C3%A9p%C3%A9s%20\(SzKT%2020\).pdf](http://www.kormany.hu/download/3/e8/80000/1-A_k%C3%B6vetkez%C5%91_l%C3%A9p%C3%A9s%20(SzKT%2020).pdf)

MÁV Magyar Államvasutak Zrt.: www.mav.hu

SUMMARY: NEW METHODS FOR STUDYING THE MOBILITY OF THE MOST
DISADVANTAGED JOB SEEKERS

Róbert TÉSITS^a – Levente ALPEK B.^b

This present study is based on the most disadvantaged small regions of Central Transdanubia in Hungary, burdened with decrease of employment, and in certain towns and villages, by very high unemployment rate characteristic of the most disadvantaged micro-regions. The disadvantage of these areas is significant, which is confirmed by the fact that the small region ranked just above the examined ones has around eight per cent lower rate than the average of the presented area. In addition, unemployment rates of these regions are nearly twice as high as the county average. It is important to elaborate on these regions since in many ways they belong to the more developed areas of Hungary, so this unfavourable employment rate is caused by specific reasons which haven't been (or were not thoroughly enough) explored.

It is not negligible that – in most cases – the less developed factor of economy hinders the overall economic dynamism of a given region, thus barriers of growth affecting the whole county may be revealed by means of their analysis. The studied villages and cities are situated in a lowland region without urban areas, the employment structure of which is clearly and dominantly influenced by several nearby cities. As a result, one could hardly find a more suitable area to explore the problems of mobility in general. Beside this the present study has a methodological significance, namely, special attention was paid to the development of a generalized method on a mathematical basis, which is suitable to investigate mobility.

The problems of the areas struggling with unemployment – if they cannot rely on internal resources – can be solved permanently by the development of transport networks and by means of that the integration to the more dynamic regions. This research has highlighted that although the role of rail transport – due to its unreliability and costliness – is insignificant in daily commuting, the lack of alternatives is a serious barrier in the convergence of disadvantaged regions. In addition to highways, secondary main roads could notably enhance urban mobility, which can only reach the sufficient rate only if these modes of transport are available in sufficient quality. The mobility support schemes, cost reductions can be the appropriate solutions because they do not increase significantly the relative differences of towns and villages, and at the same time notably contribute to the solution of mobility problems of the worst-ranked cities, villages and the entire region. Major improvement has been accomplished by the financial support of those towns and villages where the accessibility has been solved.

This confirms that significant increase of mobility can be achieved only in a complex, cross-cutting way. The KMI-values (KMI = Corrected Mobility Index) and their development in relation to MFA-index (Mobility rate of a given village or town, based on calculations that include type of transport and commuting direction) revealed that the individual's attitude and position can greatly improve or reduce

^a Ph.D., Dr. habil., associate professor, University of Pécs, Hungary

^b graduate student, University of Pécs, Hungary

the mobility rate of a town or village. Since the most disadvantaged groups of unemployed people are characterized by traditionally low degree of mobility, it is not surprising that the significant fall of MFA was revealed in each case. In the case of willingness for mobility it is remarkable that the majority of individuals would be ready for commuting to those towns and cities that provide the main employers, even if the regional differences in this respect are similar to the regional aspects of labour market. As far as the willingness for workplace accommodation is concerned, which is the other important aspect of this topic, low inclination was observed, which based on complex cause and effect relationships significantly impairs employment or labour market (re)integration opportunities. The solution of these problems will require the implementation of complex projects and programs.

Keywords: commuting, mobility, employment, job seekers, Fejér County

AZ ŐS-DRÁVA PROGRAM KERETEI KÖZÖTT MEGVALÓSULÓ „SZÖVÉTNÉK I.”
PROJEKTHEZ TARTOZÓ KELET-ORMÁNSÁGI TELEPÜLÉSEK TERMÉSZETFÖLDRAJZI
JELLEGZETESSÉGEINEK BEMUTATÁSA

ELEK Boglárka^a - LÁSZLÓ Katalin^b - PINTÉR Bettina^c - VOJTEK Éva^d

Absztrakt

A komplex terület- és vidékfejlesztési célokat felvállaló Ős- Dráva Program hosszú távon fenntartható fejlődést kíván biztosítani Magyarország egyik legfejletlenebb térsége, az Ormánság számára. A 43 települést – köztük 36 baranyait és 7 Somogy megyeit - érintő Program hosszabb távon értékelhető pozitív eredmények felmutatása esetén nemzetközi viszonylatban is követendő példa lehet.

A tervezési, előkészítési tevékenységek már a 2000-es évek közepén megkezdődtek, majd 2005-ben létrejött az Ormánság komplex rehabilitációs és területfejlesztési programja. A vízellátórendszer átalakítására és fejlesztésére 2007-ben dolgoztak ki részletes tervet, majd 2010-ben a Program hivatalosan is elindult. 2012-ben kormányhatározat született az Ős-Dráva program nevesítése érdekében, végül 2013-ban egy újabb kormányhatározat eredményeképpen Tiffán Zsolt a Baranya megyei közgyűlés elnöke, országgyűlési képviselő karolta fel a kezdeményezést az Ős-Dráva Program összehangolásáért felelős kormánybiztosként.

A Program Humán alprogramjának részeként 2013 szeptemberében elindult a TÁMOP- 1.4.1 – 11/1- 2012-0037 azonosító számú, „Szövétnek I. - Községi foglalkoztatási kezdeményezés az Ős- Dráva Program 20 településén” című projekt. A projekt a területen élő hátrányos helyzetű célcsoport számára képzési, átképzési és foglalkoztatási, valamint munkaerő-piaci szolgáltatási lehetőségeket biztosít. A projekt megvalósítását kísérő társadalomtudományi kutatásban a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának szociális munkás és szociálpolitikus szakos hallgatói¹ vesznek részt, akik szisztematikusan feltérképezik a projekt által együttműködésbe vont 20 település sajátosságait.

Kulcsszavak: Ős-Dráva Program, Szövétnek I. projekt, társadalmi felzárkózás, komplex terület-és vidékfejlesztés

¹ A projekt megvalósítását kísérő, Szociális kutatás és feldolgozása című tantárgy keretei között folyó társadalomtudományi kutatásban résztvevő, a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának szociális munka BA szakos hallgatói: Almádi Evelin, Balogh Imola, Bernáth Kata, Irikov Tímea, Judt Dalma, Karsai Patricia, Kassai Zsanett, Kozsahuba Réka, Nagy Henrietta, Pej Franciska, Perlai Annamária, Szekeres Anna, Tóth Mariann, Uhljárné Csiki Andrea, Vajda Petra, Vörös Szabina.

^a egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem

^b egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem

^c egyetemi hallgató, Pécsi Tudományegyetem

^d doktorandusz, egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem

Bevezetés

Az Ormánság közel kétszáz évvel ezelőtt vizekben gazdag terület volt, virágzó gazdasággal: a Dráva menti települések lakói elsősorban a folyó által nyújtott gazdálkodási lehetőségeket használták ki. Munkalehetőséget és napi megélhetést biztosított az itt élők számára a halászat, a térségre jellemző pákászat, az erdőgazdálkodás, a legeltető állattartás, valamint az árasztásos/öntözéses földművelés. Az egykori folyómeder szabályozása, valamint az intenzív mezőgazdálkodás bevezetése következtében, illetve az időközben egyre inkább érzékelhetővé váló klímaváltozás hatására a hagyományos gazdálkodási formák gyakorlatilag fokozatosan eltűntek. Az intenzív mezőgazdasági művelést lehetővé tevő folyómeder szabályozás során összefüggő, jellegtelen földterületek jöttek létre. A TSZ-ek felbomlását követően, további munkaalkalmak hiányában a lakosság nagyrészt munkanélkülivé vált. Az alap-és szolgáltatási infrastruktúra hiánya, valamint a térségre jellemző aprófalvas településszerkezet kilátástalan helyzetbe sodorta az itt élő embereket, sorsukat hosszú időre megpecsételte. Mindezek következtében negatív folyamatokról árulkodó demográfiai sajátosságok alakultak ki: javarészt idősebb, illetve nyugdíjas korú lakosokat találhatunk a településeken, illetve az említett hátrányok miatt az Ormánságban magas az elvándorlók aránya. A népességszám csökkenése jelentősnek mondható.

Főbb fejlesztési lehetőségek – beavatkozási területek

Mivel a megoldásra váró probléma rendkívül összetett, így a beavatkozás több különböző területen és formában zajlik. A program hat elkülönülő pillérből áll, amelyek az alábbiak szerint foglalhatóak össze Salamon Balázs, a Kémesen működő Ős-Dráva Programiroda vezetőjének tájékoztatása alapján.

Az első, és mindennek az alapjául szolgáló feladat a *vízrendezés*. A Dráva túlszabályozása nagyban hozzájárult a térség jelenlegi helyzetének kialakulásához, ezért első lépésként a folyó ismételt használatba vehetőségének kialakítása a cél. Ahogy az illusztráción (1. sz. ábra) is látható, az Ormánság a szabályozását megelőző időszakban vizekben gazdag terület volt, amelyet a Dráva táplált és látott el tápanyagokkal. Az 1800-1900-as években azonban árvízvédelmi szabályozáson esett át a folyó, ami teljesen megváltoztatta a táj képét, ezzel együtt a gazdálkodási lehetőségeket, a tevékenységi szerkezetet, az itt élők életmódját.

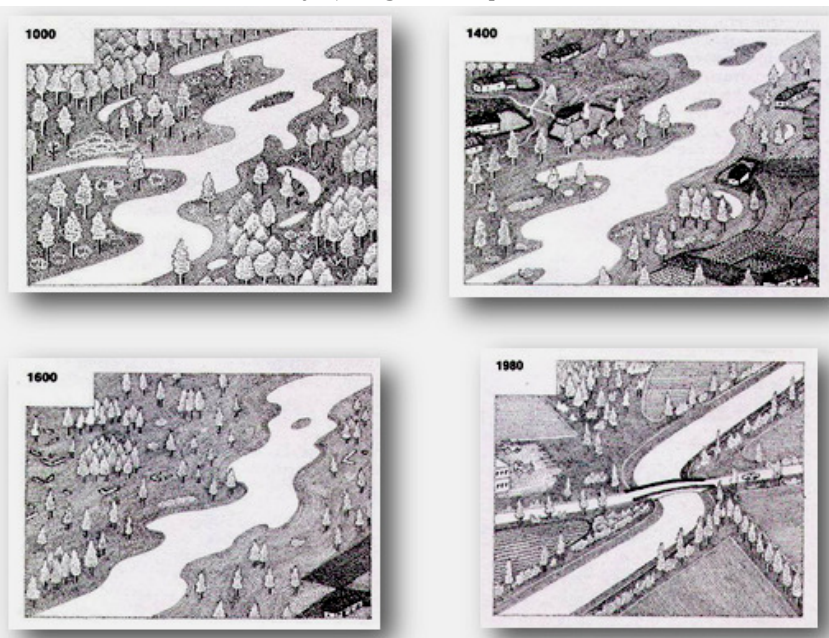
A második fontos terület, amelyen változásokat szeretnének elérni, a *tájhasználat váltás és a tájtagolás*. A helyi gazdaság számára fontos előrelépést jelentene, ha az egybefüggő, nagyméretű, a nagyüzemi mezőgazdasági művelést megjelenítő földterületek mellett a helyi kisgazdaságok is lehetőséget kapnának a gazdálkodásra.

A tájhasználat megváltozása a területi, földrajzi sajátosságok előnyös átalakításán múlik, nagymértékben a gazdálkodáshoz kapcsolódó öntözési rendszerek fejlesztésén. Az első két pillér megvalósítása érdekében már elindult néhány kezdeményezés: az egyik a Cún-Szaporca holtág vízpótlásáért felelős, amelyet 2014-ben kívánnak megvalósítani, a másik pedig a vízviisszatartás és tájhasználat-váltás tervezése köré összpontosul.

A *mezőgazdasági tevékenységek* stratégiai jelentőséggel bírnak a térségben. Kiemelt célként jelenik meg a gyepre alapozott, extenzív állattenyésztés

újraélesztése, amelynek keretében a szarvasmarha, a bivaly, a ló, a sertés és a baromfiállományok tartása és tenyésztése kaphat különös figyelmet a program végrehajtása során, valamint a puhafás legelők kialakítása. Ahhoz, hogy a megvalósuló fejlesztési programelemek végrehajtásának sikeressége, eredményessége minél nagyobb mértékben garantálható legyen, mintaprojektek elindítása válik szükségessé: a helyi lakosok fel kell, hogy ismerjék a mező-és erdőgazdálkodásban rejlő potenciált és el kell sajátítaniuk a táji feltételekhez illeszkedő gazdálkodási módszereket. A mintaprojektek tehát elsősorban a lakosság gazdálkodási ismereteinek, készségeinek és jártasságának javítására kell, hogy irányuljanak a helyi sajátosságok, különlegességek és az egyediség védelme érdekében.

1. sz. ábra: A Dráva folyó jellegzetes képe különböző időszakokban

Forrás: Salamon Balázs, Ős-Dráva Programiroda vezetőjének prezentációja alapján

A program negyedik alappillére a *feldolgozási tevékenységek, a gazdaságfejlesztés és a megújuló energia* használata köré csoportosul. A gazdasági potenciál növelése érdekében olyan lépésekre van szükség, amelyek a környezet adottságait, erőforrásait, a helyiek képességeit figyelembe véve, eredményes befektetésnek bizonyulnak. A jelenlegi célok között szerepel a kultúrnövények szaporítását végző kertek és a zöldség- és gyümölcsfeldolgozók kialakítása, kertészeti gépek beszerzésének támogatása. A települések gazdaságára, az általuk képviselt kereskedelemre jó hatással lenne, ha sikerülne létrehozni az „Ős-Dráva” termékvédelem rendszerét, amelynek keretein belül – többek között - zöldségeket, lekvárt, szörpöt, pálinkát, gyümölcslét, aszalványt, kandírozott gyümölcsöt és mézet tudnának árusítani, s a helyi termékeket külön védjeggyel is ellátnák.

A *turizmus* fellendítése is fontos helyet foglal el a kitűzött célok között. Ennek érdekében szükség van a szálláshely kapacitás bővítésére, a turisztikai attrakciók fejlesztésére, kerékpárutak létrehozására, kerékpáros szolgáltatások fejlesztésére. E stratégiai cél tekintetében is láthatóak az első lépések, hiszen az elindított projektek között szerepel az Ős-Dráva Ökoturisztikai Látogatóközpont és Bemutatóhely felépítése Cún-Szaporcán, a Kerékpáros Turizmus fejlesztése Dél-Baranyában, valamint elkészült a megvalósíthatósági tanulmány a Vejitit és Podravska Moslavinat összekötő révátkelő létesítéséről.

A program hatodik pillére a *humán erőforrás fejlesztés*. Ennek keretein belül már a 2012/13-as évben elindult az Ős-Dráva közmunkaprogram, amely körülbelül 420 főt képes évente foglalkoztatni, emellett pedig – külön projekt keretei között - képzési és szakképzési lehetőségeket, illetve kapcsolódó munkaerő-piaci-, illetve szociális segítségnyújtást egyaránt magában foglaló intervenció is kezdetét vette a térségben a humán alprogram keretei között.

Humán alprogram: „Szövétnek I. - Közösségi foglalkoztatási kezdeményezés az Ős-Dráva Program 20 településén”

A program komplex társadalmi felzárkózást elősegítő humán alprogramjának részeként 2013 szeptemberében indult el a TÁMOP- 1.4.1 – 11/1- 2012-0037 azonosító számú „Szövétnek I. - Közösségi foglalkoztatási kezdeményezés az Ős- Dráva Program 20 településén” című projekt. A projekt a célcsoport számára képzési, átképzési és foglalkoztatási, valamint munkaerő-piaci szolgáltatási lehetőségeket biztosít.

A projekt indikátorok alapján 35 fő bevonása történik meg a projektben, közülük 24 személy kerül OKJ-s képzésekbe, amelyek keretei között - foglalkoztathatóságuk javítása érdekében - az Ős-Dráva Program beruházásainak irányait követő képzettségekhez jutnak. A jelentkezők alapvetően két terület közül választhatnak: víziközmű-építő tanfolyamon vehetnek részt vagy erdőművelő képzésben, amelyet követően méhészeti munkás rész-szakképesítést is szerezhhetnek. A képzésben való részvételt nehezítő akadályok kiküszöbölése, illetve a célcsoport élethelyzetének közvetlen javítása érdekében, a képzés ideje alatt a célcsoport tagjai megélhetési támogatásban és útiköltség-térítésben részesülnek. A program toborzási tevékenységének hatására hozzávetőleg hatvan jelentkező közül kerültek kiválasztásra a projekt közvetlen célcsoportjának lehetséges tagjai. A jelentkezők széles köre további kiválasztási technikák alkalmazását teszi szükségessé, amelynek során kompetencia felmérést, valamint orvosi alkalmassági vizsgálat lefolytatását követően alakul ki a projekt 24 fős, képzésekben résztvevő közvetlen klientúrája. A képzések elvégzését követően 12 fő a megszerzett végzettséghez kapcsolódó támogatott foglalkoztatásban vesz részt, amelyet azonos időtartamú továbbfoglalkoztatás követ. A képzés, mint fejlesztési eszköz ennek megfelelően a foglalkoztatás és a nyílt munkaerő-piaci elhelyezés „előszobája”, illetve a megszerzett végzettséggel nem csupán rövid-, de hosszú távon is javítja a bevont személyek foglalkoztathatóságát. A projekt az említett 12 fő esetében támogatott foglalkoztatást készít elő: az egy éves intervallum első hat hónapjában a projekt költségvetése biztosítja a kliensek bérezését, azonban ezt követően a munkaadó köteles azonos bérszínvonalon, legalább további hat hónapig foglalkoztatni az érintetteket a saját költségére. A bevont személyek a projektbe való belépéstől

kezdve folyamatosan intenzív mentori segítségnyújtást kapnak: a munkaerő-piaci mentorok a képzések és a foglalkoztatási időszak teljes intervallumán végigkísérik a klienseiket, elősegítve ezzel a projektben való tényleges és hatékony részvételüket.

Az Ős-Dráva Program humán alprogramjának keretében az Ormánság keleti oldalának 20 települése került bevonásra a fejlesztési tevékenységekbe. Kutatásunk – amelynek első fázisában a természeti, táji adottságok feltérképezése volt a célunk – ezen 20 település vizsgálatára fókuszál.

Az Ormánság keleti térségének települései

Az Ormánság keleti központjának számító *Vajszló* természetföldrajzi szempontból a Fekete-víz síkjához tartozó település. Rendkívül kedvező hőmérsékleti adottságok jellemzik, hiszen a Mecsektől délre fekvő területek az ország egyik legmelegebb vidékét képezik, ahol az évi középhőmérséklet eléri a 11°C-t, a napsütéses órák száma pedig 2000 óra/év. Vajszló keleti fekvésének köszönhetően az időjárás nagymértékben kedvez a növénytermesztésnek.

A település fő folyója az 1800-as években többszörösen szabályozott Dráva, amelynek holtágai, mocsaras tavai, hínárosai tovább színesítik a térség vízrajzát. A környék életében a folyó az elmúlt századokban jelentős szerepet játszott, többek között vízi útként is szolgált (faáruk szállítása), manapság azonban már nem használják ki megfelelően a természet nyújtotta lehetőségeket. A mellékvizek közül kiemelendő a Fekete-víz, amely Vajszló határában egyesül az Okor patakkkal.

A Sellyei kistérség éghajlata alapvetően három részre osztható. A nyugati településeken a mérsékelt hűvös, nedves viszonyok a meghatározók, a térség nagyobbik része a mérsékelt meleg, mérsékelt nedves, míg a keletibb területek már a kifejezetten meleg éghajlati övbe tartoznak.

A talajtakarót vizsgálva sem állapíthatunk meg egységes képet az Ormánságban, három részre oszthatók a környéken fellelhető talajfajták. A Dráva közelében a réti talaj, tőle távolabb a réti öntés, míg a dombok közelében a homokos vályogtalaj a jellemző. Vajszlót ma erdős puszták, legelők, természetes puszták, lápok és ligeterdők borítják, a település határában a cser és a tölgy, míg a Dráva mentén a fűz, a nyár, az éger és a kőris számít elterjedt fajtának.

Korábban mind a növénytermesztés, mind az állattartás sokkal virágzóbb gazdasági ágként jelent meg a település életében, mára azonban ezek a tevékenységek az alacsony felvásárlási áraknak köszönhetően erős mértékben visszaszorultak. A mezőgazdaságban a kenyérgabona termesztése, az állattartásban pedig a sertés és a szarvasmarha tenyésztés volt elsősorban jellemző a korábbiakban. Az állattenyésztés 1990-es évek elején történt támogatásának csökkenése az állatlétszám csökkenését, illetve ennek folytán a szerves trágya relatív hiányát eredményezte a területen. A szerves trágya hiánya és a műtrágya viszonylag magas ára miatt történt visszafogása következtében a termőföldeket kizsigerelték. A Dráva szabályozását és a holtágak lecsapolását követően a tájidegen gabonatermesztés vált népszerűvé. Vajszló híres a dinnyetermesztéséről, azonban az elmúlt 10 évben a dinnyetermesztők száma is jelentősen megcsappant, mára már a harmadára csökkent. Ennek oka az olcsó külföldi áru, amellyel szemben nehéz versenyezni a piacon. Alternatív megoldásként a töktermesztés, és a tökmagolaj előállítását jelent meg. Versenyképes ágazatként jelenhet meg az erdő és

vadgazdálkodás, valamint az utóbbi időben egyre nagyobb figyelmet kiérdemlő gyógy- és fűszernövény termesztés és feldolgozás.

Kémes vizei a Dráva mellett a Pécsi-víz és a Fekete-víz. A település éghajlata szárazföldi, mediterrán, illetve óceáni hatások érik. A nyár meleg, a tél enyhe, kevés a csapadék, amely a szubmediterrán klímára jellemző, ezért a terület alkalmas a hőigényes növények termesztésére (szőlő és más gyümölcsök, zöldségek), illetve a projektben is tervezett erdőgazdálkodási és méhészeti tevékenység folytatására.

A szomszédos település, *Drávacsépe*, amely domborzatilag egy alacsonyfekvésű síkságon helyezkedik el, a terület enyhe, száraz, kevés a csapadék. A településen egy társas- és három egyéni vállalkozás működik.

Az Ormánság legdélebbi részén, a magyar-horvát határ közelében fekszik *Drávacséhi*, amelynek területe a Dráva árteréhez tartozik. Felszíni vizekben gazdag község, a Fekete-víz, az Egerszegi-csatorna és a Dráva is keresztül folyik rajra. A Dráva holtágainak köszönhetően gazdag növényvilággal rendelkezik. A természetvédelmi területhez tartozó települést fás legelők borítják. A kedvező adottságokra épülve a vadászat és a halászat kiemelkedő hangsúlyt kap a település életében. A térség halai közül a ponty, az amur, a csuka és a harcsa, míg a vadállomány tekintetében a vaddisznó, a szarvas és a nyúl érdemel említést. Domináns tevékenységként jelenik meg a nagy múltra visszatekintő kézműipar: a szőttések, a kosárfonás hagyománya ugyancsak a táji adottságok alapján terjedhetett el, a Dráva mentén ugyanis jellemző növény a nyár és a fűzfa. A kisvállalkozók, illetve a helyi lakosok ezen kívül a gabona és a gyümölcsök szezonális értékesítésével igyekeznek megélhetési forráshoz jutni.

Drávacséhi szomszédságában, szintén a horvát határ közelében található *Tésénfa*. A település gazdag vízi-, és madárvilággal rendelkezik, jellegzetes madara a fészkelő sas. A vaddisznó, fácán, őz és a nyúl állomány színesíti a környék állatvilágát. A táji adottságokra épülő tevékenységek közül hangsúlyos szerepet kap a szőlő-, és bortermelés, de a zöldség és gyümölcsstermesztés is említésre méltó, főleg az alma, a szilva és a körte termesztése jelentős.

Ha kissé keletebbre tekintünk a déli határ mentén, már éghajlatilag is a szárazabb régióba térünk át, ahol az évi csapadékmennyiség 5-600 mm körül mozog. *Szaporca* a Cún-Szaporca holtág-rendszerhez tartozik, a Drávától 3 km távolságra fekszik. Korábban a terület a Dráva folyókanyarulatának része volt, azonban az árvízvédelmi munkálatok miatt a XVIII. sz. végén leszakadt a folyóról, először mellékággá, majd holtággá alakult. Több különálló tó található a vidéken, a Kisinci-tó, a Belső-Hobogy, a Külső-Hobogy, a Sziláthi-tó, és a Lanka-tó. Szaporca természetvédelmi terület részét képezi, a Duna-Dráva Nemzeti Park részeként. Népes madárvilággal rendelkezik, a közelben fészkel a kócsag, ami ritkaságnak számít hazánkban, ezen kívül a vidrák, gímszarvasok, vaddisznók, és aranysakálók emelhetők ki az állatvilág értékei közül. A holtág területén tavirózsás, kolokános és tündérfátyolos növénytakarások is találhatóak. Növénytermesztés szempontjából a gyümölcsstermesztés (alma, körte, szőlő és szilva) mondható elterjedtnek.

A holtágrendszer másik tagjához, *Cúnhoz* több tószerű holtág tartozik: a Kisinci-tó, a Kishologyi-tó, a Szilháti-tó, a Lanka-tó, ezek közül is megközelíthetőek, illetve a partjukon üdülőtelkeket is találunk. A 10 hektárnyi Majláthpusztai-tó is itt található, amely horgászatra alkalmas természetes élővíz. Fás legelő, kőrisfák és kocsányos tölgyek alkotják a település növényvilágát.

A horvát-magyar határmezsgyétől eltávolodván, de még a Vajszlótól keletre eső területeket szemlélvén találkozhatunk *Adorjás* nevével. A település határainak nagy

részét szántóföldterületek alkotják, kevés réttel és erdővel tarkítva. A helyi lakosság korábban jellemzően halászatból élt, azonban a Dráva szabályozását követően áttértek a földművelésre. A termőföldek értéke körülbelül 15 aranykorona, ami az értékelések szerint alulról súrolja a közepes minőségű föld határát. Nagyobb mezőgazdasági vállalkozások nincsenek a településen, a lakosok leginkább a saját portájukon tevékenykednek.

Sámod és Baranyahídvég vízrajzához a Fekete-víz és annak mellékágai tartoznak, de talajvíz és artézi kutak is megtalálhatóak a területen. A Fekete-víz, a Pécsi víz és a Dráva az ár- és belvízmentesítés előtt egymással is összefüggő vizek voltak. Az árvíz nyár elején és ősszel veszélyezteti a településeket. Talajvíz 2-4 méter mélyen található, azonban erősen szennyezett a nem megfelelő csatornázás (illetve a csatornázás hiánya) miatt. Az artézi kutak mélysége meghaladhatja az 1000 métert, vízbőségük ingadozó lehet, kalcium- magnézium és hidrogén-karbonátot tartalmaznak.

A térség éghajlata mérsékelten meleg, mérsékelten nedves, az évi napsütéses órák száma 2000-2020 óra körül mozog, az évi középhőmérséklet 10,5-10,7 °C körüli. A fagymentes időszak április elejétől október végéig tart, az évi csapadékmennyiség 690-710 mm.

A medencealjzatot 1,5 km mélységben kristályos kőzetek, karbon és perm üledékes kőzetek alkotják. A karbon réteget folyóvízi iszap vagy infúziós lösz borítja. A terület süllyedése után a futóhomokkal borított részek üledékgyűjtővé váltak, majd a terület ismét felemelkedett, így a térséget is újra homok borította. A talaj típusa szerint réti talaj, illetve réti öntéstalaj.

Láprétek, mocsárrétek, ligeterdők tartoznak Baranyahídvéghez és Sámodhoz, ahol főként vadgazdálkodás folyik. A szántóföldek között megmaradt néhány erdőtömb, ahol gyertyános és kocsányos tölgyek találhatóak. Az állattenyésztés visszaesett a rendszerváltás óta annak alacsony jövedelmezősége miatt. Az utóbbi néhány évben enyhe növekedés volt megfigyelhető a juh- és kecsketartás területén. A két település természeti-, éghajlati és talajadottságai alkalmasak a mezőgazdasági termelésre.

Hirics Baranya déli peremvidékén, a Dráva árterületén, a folyótól alig 2 km-re található. A település vonzereje lehet a nemrégiben látogathatóvá tett horgásztó, ami a település külterületén található, azonban szálláslehetőség biztosítása nem megoldott, így a tó turisztikai értékkel egyelőre nem bír.

Hirics keleti szomszédságában található *Kisszentmárton*. A településhez tartozik a Kisszentmártoni tó, amelynek keleti oldalán, az árok partján található a kisszentmártoni fekete nyár, a hagyásfa, amelynek becsült kora 300 év. A település legfontosabb növényei a kocsányos tölgy, kőris, illetve a tölgy. Gazdaságát meghatározza a 20 hektárnyi fás legelő, amely egyenletes felszínű, a faállománya kocsányos tölgyből és vadkörtéből áll, illetve mezei juhar és kőris is megtalálható a területen. A legelőnek három gémeskútja van, ebből kettő jelenleg is üzemel.

Vejtí a horvát határhoz közel helyezkedik el, 34 km-re a drávaszabolcsi határátkelőtől. Környezeti értékei a Duna Dráva Nemzeti Parkhoz tartozó 12 hektáros kocsányos tölgy és a juharfás legelő, ez utóbbi azonban igen elhanyagolt állapotban van.

Piskó természetföldrajzi és agroökonómiai sajátosságai, és a bennük rejlő lehetőségek nagyban hasonlítanak Kémeséhez, hiszen a két település közel fekszik egymáshoz. Vízrajza kiegészül a Versági-tóval, amely lehetőséget nyújt a halászatra. A környékre jellemző halfajták találhatóak meg a tóban is, mint például az amur, a

balin, a ponty, a harcsa és a csuka. A tó mentén gyakori a fekete nyár és az idős fűzfa, amelyek megteremtik a lehetőséget a kosárfonásra, vagy egyéb fűzfavesszőből készült tárgyak készítésére. Állattenyésztési tevékenységében a juh, a sertés és a kecske jelenik meg, gazdálkodása főleg erdőgazdálkodás.

Kemsén maradt fenn az ősi, vadvizes és ligetes tájnak a legtöbb nyoma, azonban mezőgazdasági szempontból kedvezőtlen a település helyzete. A szántóföldek talaja homokos, ezért tápanyagban szegény és kevés a mésztartalma. Sok a csapadék, az országos átlagnál magasabb az aránya. Vízrajza szerint a Drávához és a Fekete vízhez tartozik. A területen folyó természetesi tevékenység keretében elsősorban búzát, kukoricát, takarmányrépát termesztnek. Pákászéletmód, háromnyomásos gazdálkodás, állattenyésztés folyik a településen.

Zaláta faállománya kocsányos tölgyből, kőrisből, mezei juharból, fűzfából és nyárfából áll. A zalátai református templom déli oldalán található a két hársfa, amelyeknek becsült kora 150 évre tehető. A 400 éves kocsányos tölgyek védettek, de az egyik fa 2000-ben kidőlt. A zalátai fás legelő 20 hektáros, és a településhez tartozik a 100 hektáros János-sziget, amelyen erdőművelés folyik. A területen három egykori Dráva-holtág található: a Zalátai Ó-Dráva, a Fekete-tó, és a Gilistyei-tó, amelyek azonban nem védett természetes élővizek. A zalátai Ó-Drávát is tápláló Gürü-csatorna a Sellyei-gürüből kapja a vízkészletét, ez az Ormánság egyik legnagyobb lápterülete.

A Dráva-völgyében fekszik *Lúzsok*, ami domborzatilag egységes morfológiai körzet. A településen jellemző a hőigényes növények termesztése. Gazdaságára a halászat jellemző, elterjedt a pákász életmód.

Vajszlótól nyugatra fekszik, a Fekete-víz síkján, egy alföldi jellegű területen *Nagycsány*. A község földterületei rossz minőségűek, értékük mindössze 8-10 aranykoronára tehető és a természeti adottságok sem annyira kedvezőek, mint ahogyan az a keletebbre fekvő települések esetében tapasztalható. A területen főként bor és szőlőtermesztéssel foglalkoznak, ősi szőlőfajták és művelési módok is fellelhetők itt, de jelen van a mezőgazdaságban a kalászos gabona és a kukoricatermesztés is. Nagycsány kimagasló botanikai és állatvilágbeli gazdagsággal megáldott település, vízrajzi szempontból is színes, hiszen a Fekete-víz síkján fekszik, tőle északra a Gyöngyös és az Okor-patak folyik, délre pedig a Dráva.

Továbbra is az Ormánság keleti részén maradván, de Vajszlóhoz képest nyugat felé haladva megtalálható település *Csányoszró*, amely a környék mércéjével mérve nagytelepülés, a harmadik legnagyobb falu az Ormánságban. Csányoszró és környezete vízrajz tekintetében igen sokszínű. Tőle északra és délre több vízfolyás halad el, a legjelentősebb a Gyöngyös patak és a Fekete-víz, délre a Dráva folyó. Domborzatilag teljesen egységes és egyhangú morfológiai körzet. Csányoszró területét fás legelők borítják, Baranya megye egyik legnagyobb kiterjedésű fás legelője is itt található, amelynek becsült nagysága körülbelül 42 hektár. A terület elszórta elhelyezkedő facsoportokból áll, fűz, nyár, kocsányos tölgy, kőris alkotják a faállományt.

Az eddigi településekhez képest északra fekvő *Besencén* ár- és belvízmentesített a Fekete-víz. A település éghajlata száraz, a napsütéses órák száma meghaladja a 2100 órát is. Az akácültetvények egyre nagyobb teret hódítanak itt, a szántóföldek között gyertyán és kocsányos tölgy található. Besence a Magas Természeti Értékű Területekhez tartozik, ugyanis a falu határában áll egy 130 éves, 654 cm körmértű, 32 méter magas kőrisfa és egy 130 éves 332 cm körmértű, 34 méter magasságú kocsányos tölgy is. A II. világháború előtt állattenyésztés, növénytermesztés,

halászat biztosította a település megélhetését, ezen tevékenységek azonban mára teljesen megszűntek. A gazdaság szempontjából az iparszerű mezőgazdaság felülreprezentált a térségben.

Összefoglalás

A fentiekben az Ős-Dráva Program, ezen belül is a humán alprogramhoz tartozó TÁMOP- 1.4.1 – 11/1- 2012-0037 azonosító számú, „Szövetnek I. - Közösségi foglalkoztatási kezdeményezés az Ős- Dráva Program 20 településén” című projekt és az ebben érintett 20 település bemutatására tettünk kísérletet. Az Ormánság hazánk azon vidékei közé tartozik, amely komplex problémákkal küzd és ennek megfelelően többirányú fejlesztéseket igényel. Ahogy a múlt és a feltárt információk is mutatják, lehetőségek bőven rejlenek a területen, a természeti adottságok jelentős erőforrást, potenciált jelenthetnek, amelyek a fejlesztési kezdeményezések kiindulópontját jelenthetik. Mind a program, mind pedig az alprogram, illetve a projekt nagy hangsúlyt fordít ezen lehetőségek feltérképezésére, hiszen a helyi adottságok, erőforrások, szükségletek és igények alapos felmérése nélkül nem lehetséges eredményes változásokat megcélózni és elérni a terület gazdasága és az itt élők életszínvonala, életesélyei tekintetében.

A településekhez kapcsolódó adatgyűjtést a PTE BTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszék másodéves szociális munkás hallgatói végezték a Szociális kutatás és feldolgozása I. című tantárgy keretein belül.

Felhasznált irodalmak

A Sellyei Kistérség Területfejlesztési Konceptiója (2008) Megbízó: Sellyei Kistérségi Többcélú Társulás. Készítette: Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési. Rt. Átdolgozta: SKTT Területfejlesztési Iroda.

Balogh Z. és Somlai A. 2010. Baranya megye enciklopédiája és adattára 2. Dabas: Ceba Kiadó-Grünwald Kft.

Bíró L., et al. 1997. Baranya Megye Kézikönyve I., Dabas: BO BO Bt. – Ceba Kiadó-Grüppa Bt.

Baranya megye enciklopédiája és adattára (2010), Dabas: Ceba Kiadó – Grünwald Kft.

Baranya megye területfejlesztési koncepciója – 2013.

Csekó S. (szerk). 1981. Baranya megye erdő- és vadgazdálkodása. Pécs: Zrínyi ny.

Dövényi Z. (szerk). 2010. Magyarország kistájainak katasztere. Budapest: MTA Földrajztudományi Kutatóintézet

Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete. 1936. Budapest: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet BT

Dr. Grünwald G. 2010. Baranya Megye Enciklopédiája és adattára. 2. kötet 520-521. Dabas: Ceba-Holding, Grünwald Kft.

Kádár K. 2000. Besence, Bogdása, Csányoszró, Drávafok, Drávaiványi, Drávasztára, Kákics, Markóc, Marócsa, Nagycsány, Okorág, Sellye, Sósvertike települések. Ormánság Fejlesztő Társulás

Kiss Z., G: 1991. Ormánsági változások – fejezetek a 18-19. századi társadalom történetéből, Budapest: Akadémia Kiadó

Megvalósíthatósági tanulmány, Dél- Baranyáért Alapítvány 2011
Reményi, P. 2009. Az Ormánság helye és lehetőségei, Pécs: ID Research Kft. – Molnár
Nyomda
Vejti települések, Baranya Megyei Önkormányzatok Társulása

Online források

<http://umvp.kormany.hu/videkfejlesztési-mintaprojektek/download/0/7f/50000/tanulm%C3%A1ny.pdf> (letöltés ideje: 2013.09.17.)
<http://www.sikloskisterseg.hu/htmls/tesenfa.html> (letöltés ideje: 2013.09.17.)
<http://www.dravamedence.hu/index.php?p=4&c=1&t=26> (letöltés ideje: 2013. 09. 17.)
<http://www.szeporszag.hu/T%C3%A9senfa.telepules> (letöltés ideje: 2013.09.26.)
<http://onfenntartas.blogspot.hu/2012/06/hogy-keszul-mezedes-vajszloi-dinnye.html> (letöltés ideje: 2013.10.16)
<http://www.sikloskisterseg.hu/htmls/dravacsehi.html> (letöltés ideje: 2013.09.17.)
<http://www.dzstudio.hu/kisterseg/documents/adattar/dravacsehi.pdf> (letöltés ideje: 2013. 10. 07.)
<http://www.dravamedence.hu/index.php?p=4&c=1&t=14> (letöltés ideje: 2013. 10. 07.)
<http://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9mes> (letöltés ideje: 2013. 10. 07.)
<http://www.kemes.hu/> (letöltés ideje: 2013. 10. 07.)
<http://www.sikloskisterseg.hu/htmls/gazdasag.html> ((letöltés ideje: 2013. 10. 07.)
(https://www.google.hu/search?q=pisk%C3%B3+v%C3%ADzrajza&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ei=Bg9dUvvcPIeFtAbmyIAQ&ved=0CAcQ_AUoAQ&biw=1525&bih=695&dpr=0.9#q=pisk%C3%B3&tbm=isch&imgdii) (letöltés ideje: 2013. 10. 07.)
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/pisko-ahol-az-adossagot-gyujtik> (letöltés ideje: 2013. 10. 07.)
baranyatermeszetbarat.hu (letöltés ideje: 2013. 10. 07.)
umvp.kormany.hu/videkfejlesztési-mintaprojektek/ (letöltés ideje: 2013. 10. 07.)
http://www.ddvizig.hu/datadir/content/file/palyazatok/vegleges_master_plan_magyar.pdf. (Letöltve: 2013.10.07.)
<http://www.dravamedence.hu/index.php?p=4&c=1&t=25>. (Letöltve: 2013.10.07.)
<http://ertekmentoalapitvany.hupont.hu/21/szaporca>. (Letöltve: 2013.10.07.)
<http://esotanc.hu/szaporca>. (Letöltve: 2013.10.15.)
<http://baranyatermeszetbarat.hu> (Letöltve: 2013.11.15.)
<http://www.dravamedence.hu> (Letöltve: 2013.11.15.)
<http://www.osdrava.hu/cun-szaporcai-mintaterulet/szovetnek-i-projekt/>
<http://baranyatermeszetbarat.hu/index.php/lexikon/az-ormansag-lexikona>
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/pisko-ahol-az-adossagot-gyujtik>
<http://enfo.agt.bme.hu/drupal/sites/default/files/novenytn.jpg>
<http://enfo.agt.bme.hu/drupal/node/658>
<http://esotanc.hu/dravacsepely>
<http://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9mes>
<http://kisterseg.celodin.hu/ormansag/orm.html>
<http://regi.fusz.hu/vakbarat/olvas.php?id=13002>

SUMMARY: PRESENTATION OF THE NATURAL CHARACTERISTICS OF VILLAGES
SITUATED IN WEST-ORMÁNSÁG AREA IN HUNGARY, INCLUDED IN „TORCHLIGHT
I.” PROJECT OF „ORIGINAL DRÁVA PROGRAM”

Boglárka ELEK^a - Katalin LÁSZLÓ^b - Bettina PINTÉR^c - Éva VOJTEK^d

This study aims to present the main achievements and results of the project titled „Torchlight I. – Community employment initiative in 20 villages of Original Dráva Program”, as well as the analysis of 20 villages that are affected by the project. The project was identified with the code TÁMOP- 1.4.1 – 11/1- 2012-0037 and it is incorporated in the so-called „Original Dráva Program” (Dráva is a river in the South West of Hungary). This program includes complex initiatives of regional and rural development and aims to provide a permanently sustainable development for one of the most underdeveloped areas of Hungary called Ormánság.

Planning and preparation already started in the mid-2000s, then a complex rehabilitation and rural development program was worked out in 2005. A detailed plan was designed for the transformation and development of water supply system in 2007, and it was launched in 2010. In 2012 the name „Original Dráva Program” was introduced by a government decree. As a result of another government decree in 2013 Zsolt Tiffán, MP, the head of Baranya county assembly was appointed the government commissioner responsible for the program.

The above named project, launched in September 2013, provides opportunities of further education, employment and labour market service for the target group of disadvantaged inhabitants of the area. In the framework of the project social scientific research was carried out with the participation of students who belong to the Faculty of Humanities of the University of Pécs, The students who are studying social work and social policy systematically discover the characteristics of the 20 villages involved in the project.

Ormánság is one of the regions in Hungary that are characterised by complex problems and therefore require multipurpose development. Based on the past conditions of the region and the recently explored facts it is obvious that there are several opportunities of development in the area. Natural resources can be a significant potential that development initiatives can be based on. The program and the project focus on the discovery of these opportunities since the thorough survey of local potentials, resources and needs is essential for the implementation of efficient measures to improve the life quality and opportunities of local population.

The entire program, which incorporates this project, affects altogether 43 villages and it can be an internationally recognised good practice if it generates the aimed positive results.

Keywords: Original Dráva Program, Torchlight I. project, social convergence, complex regional and rural development

^a student, University of Pécs, Hungary

^b student, University of Pécs, Hungary

^c student, University of Pécs, Hungary

^d Ph.D. student, lecturer, University of Pécs, Hungary

FROM STRUCTURES TO COMMUNITIES

Nándor BIRHER^a

Abstract

This study aims to delineate the way that leads from the structure that is broken down to elements according to the structuralist approach, to working communities. It is another purpose to point out that certain systems or subsystems by themselves are not the representations of the entire society. It is particularly important to investigate the process of norm formation, by which it becomes clear that rules – including provisions of law – are established in the course of a much broader cooperation than it has been prescribed or modelled by constitutions or any law on legislation. The question arises: how can we apply these recent findings in the process of integrating smaller communities?

Keywords: system, community, norm, law, cooperation, prognosis, convergence

Inanimate systems and living communities

The development of modernity resulted in the process of breaking everything down to the level of systems. The discovery and recognition of structures, finding out the ideal structure of the world brought about the illusion of a new, more tolerable community. Although the illusions dissolved; the pure admiration of ideas is not a pleasure any more, regulation and control still determine everyday human existence. The position of humanity is more and more effectively taken over by the formality of deliberate economic, political and cultural processes. Diversity might be on the surface, but in effect there is always uniformity behind it.

These statements do not convey any new information. The domination of idealism, though, seems to be undermined in the following aspects:

- it has turned out that regional forms of political idealism are not sustainable (e.g. national socialism, communism). On the other hand though, there are serious efforts to evolve their global form
- it has turned out that certain systems are not simply “normatively closed, cognitively open” idealtypical structures, but there are much more complicated correspondences between them (Network thinking is present, but its rules are still under dispute and in social science it is restricted to sociometry)
- it has turned out, that “sustainable development” is not sustainable mainly because of its environmental aspects (however, there are no actions aiming at genuine change, there are only virtual actions)
- it has turned out that individualism does not create the basis of medium-term sustainable human coexistence (however, there are global efforts to strengthen individualism).

^a Ph.D., Dr. habil., college professor, Veszprém Archbishopial College of Theology, Hungary; associate professor, University of the Reformed Church, Hungary

Structures of idealism, which do not work locally, try to establish their existence in a global context. This experiment is not feasible in this form, since expanding the scope of the structure (globalising) in itself does not assure its viability – even though the processes are seemingly evolutive¹, they develop toward fitnesses that emerge from the system itself.²

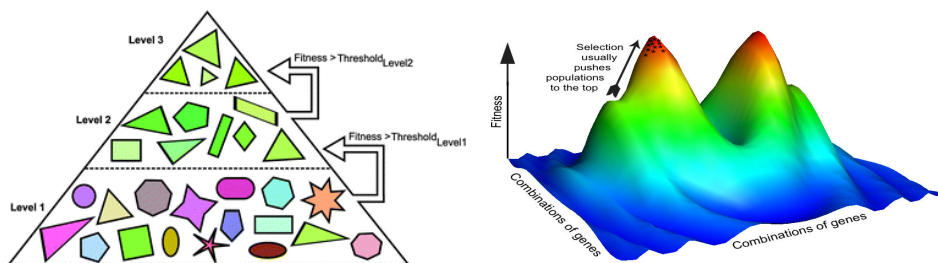
World vision in empirically describable structures is an important step in the development of Western thinking, which is based on Plato’s philosophy. This system in itself, though, is unsuitable to present a liveable future for mankind; on the other hand – after some improvement – it is capable of being the basis of human communities. Thus, it is reasonable to take the following aspects into consideration:

- systems do not exist and work in themselves. The operation of systems has a well definable purpose (or purposes). Systems and their connections have a “nature”;
- systems are not static, but dynamic entities without clear-cut borders (they constantly change, connect to other systems and sub-systems);
- the collective thinking of individuals is in the centre of operating systems. Collective thinking goes beyond subjective, although its articulation can be realized through individuals. The description of collective thinking is

¹ Model of genetic variation in human social networks. James H. Fowler, Christopher T. Dawes, and Nicholas A. Christakis

² The absolute fitness of a genotype is defined as the ratio between the number of individuals with that genotype after selection to those before selection. Fitness is a value that does not refer to individuals but to groups of individuals. The number of surviving offsprings does not refer to the individual; it is the average of the group. It is extremely important to aid the reproduction of relatives. From a genetic point of view the seemingly altruistic acts are selfish strategies, since their function is to ensure the total genetic representation of the given genes in the population. (Caporael (2001) inclusive fitness evolutionary psychology).

The fitness landscape represents the values of the fitness in a three-dimensional environment. The peaks represent local fitness maximums. Natural selection always moves “uphill”, but a local fitness maximum might become stable even though it is not the ideal condition, since selection cannot move “backwards”, in other words from the local maximum to the valleys that represent the less fit conditions. These processes are purposeful, moreover they are totally irreversible. In social dimensions, the formative abilities of human mind affecting these processes have not been discovered yet.

incomplete, their rules are not defined, although the related technical equipments are advanced³;

- the risk of the system is that only a minority is aware of knowledge (the capacity to influence collective thinking) and they can easily impose their power on the majority. (This process is made complicated by national identities, cultures and religion.)

The essential elements of the system were well described by Buber, but unfortunately his theory is not widely known since it can only be understood by rewriting contemporary forms of collective thinking. This would require communities that reach enough people to change collective thinking. These communities must create the ideal mental patterns⁴.

Community can exist only on the basis of rules. The essence of the rules is still undeservingly undiscovered. Primary condition of human coexistence and survival is being aware of the "law". Both extreme idealism and the succeeding false individualism question this law. If we consider law an idea, it is too far from the individual. If law is created by the individual, it is necessarily relative. Consequently, rules can be strictly enforced only in individual subsystems. Otherwise the rules of co-existence become relative. A rule and the consequences of keeping or not keeping it always depend on the individual's position. While in the Middle Ages it was well-defined what a king was supposed to do, today it is becoming uncertain and unpredictable which person, group or country and when will be attacked by an interest group based on seemingly democratic intentions. Sometimes it is politics that forces economy to give an account, sometimes it happens vice versa, or other times it all takes place according to the doctrines of a religion.

The dominance of global economic interests is a characteristic tendency of our age. As a result, the controlling function of the states is often subordinate to financial rules, the concept of welfare state has been overshadowed.

Simultaneously the concept of legal positivism is still flourishing: according to this theory human intelligence regulates itself with stable constructions using its own rules. Rules are seemingly created and applied along democratic principles and clear processes.

In reality, though, regulation is a lot more complicated. The system of creating rules, regulation and the enforcement of rules is a complex social process; the description of this process can also delineate how society works. The obvious changes are the following:

- community thinking is pushed to a more virtual level, we experience increasing individualisation, which goes back to the level of everyday language⁵. The normative role and controlling function of classic groups

³ Practically the entire communication and location of individuals is traceable in virtual space.

⁴ A specific example is the aspiration of the head of Catholic Church to re-evangelize the community. The public reacted negatively to the traditional methods, and the church was represented in the press as the basis of conservatism. Based on the press news Pope Francis, however, embodies a "popular", likeable church, to which many people joined in a short time. For this purpose it wasn't necessary to change the dogmatic system of Catholicism, but its natural world view had to be made more realistic.

⁵ Researches carried out by Patricia Greenfield. According to her findings the transformation of written language represents the advancement of individualism and material values. Recent

(family, village) are taken over by the world of virtual mass communication. Rules become more and more global, their direct control works practically on the level of individual states, or beyond them, merely along economic interests. The controlling functions of smaller units are missing, consequently the effectiveness is decreasing;

- the notion of sophisticated thinking is taken over by money, which was a value transmitting symbol before. Money has gained more and more sacral characteristics; it has become the association centre of everyday language⁶, the only criterion of efficiency. While we experience significant dematerialization in the physical aspects of money, in terms of its everyday effects it has had a more and more central role;
- economy and politics are increasingly connected to the flow of money. Due to the concentration of the flow of money the rule of Matthew – “who already has, more will be given, in other words: many people will have little, few people will have much – is becoming obvious. Globalism and concentration are natural characteristics of money. All these, though, do not bring forth the better life conditions of people;
- the contemporary conditions of the world developed not according to the individuals’ will. It is more typical that partly random co-existence of the interests of lobby groups dominate, or rather the autonomous existence of man-made fetishes, which can be independent from lobby groups. One of these fetishes is obviously money, as well as other ideals of the community, in other words widely admired notions that are hardly understood correctly by people, such as unlimited individual human rights, family-destructive extreme liberty, or atheist fundamentalism in democratic disguise. The ideas of modernism exist independently in the multitude of individuals and in the complex network of community relations; they destroy normal communities and their values;
- the above described situation evolved due to the weakening and loosening of natural relations between individuals. Simultaneously with the shrinking of the world, or rather the cosmos, life-preserving natural communities are transforming. People do not need the help of the family, the support and legitimating of local community, or the identity that religion could give them. These have been substituted with urbanisation, mobility and self-awareness. Instead of the previously existing community networks the multitude of identical individuals developed. Individuals can be manipulated, formed or mobilised much more easily than real communities. When ethics is missing

texts contain significantly more individual-focused expressions, like “get”, “choose” and “decide” as older ones. Simultaneously other, more community-oriented words such as “give” or “duty” became overshadowed.

Based on Greenfield’s calculations around 1800 the word “give” was four times more frequent than “get”, by the middle of 20th century though the frequency of the two words has become the opposite. The expressions “him/herself”, “individual”, “unique” and their synonyms are also more widely used, while “belong to” and “prayer”, which are very important in traditional societies, occur rarely.

⁶ Words with high centrality according to in-degree; according to peak power calculated from inward edges; according to betweenness In: László Kovács, Magyar szóasszociációk hálózata (*Network of Hungarian word associations*), in: Magyar Tudomány, 2012. 06.

(since it is a communal notion), personal morality is usually not enough for making responsible decisions. In these cases the individual tends to follow the patterns he or she is offered, such as the pattern of production and consumption or the transcendentalism of money. We must emphasize that these are neither moral nor legal patterns. Simultaneously with the corruption of communities morals also decay, and when law is descending, the concept of state also declines. Finally law can exist only on those levels where it is enforceable. Patterns followed by individuals have mainly religious characteristics; they are based on the belief in virtual values. This leads to misbeliefs like money has a real value, or being convinced that there is nothing more important than fighting for their partial purposes. Other misbeliefs include theories that human being is a solely biological creature or Subject is the beginning and the end of life;

- why do people take on these beliefs? The majority of people receive these ideas as a ready-made world view and after accepting these structures they think they do not need to look for the essence of things. This seems to be the most comfortable world for them. The rules of public spheres govern people instead of the rules that exist in the country;
- why do these rules regulate people? The collaboration of people must always aim at value creation (fitness). The concepts of value, fair society and the idea people want to realise have mutated and have been replaced by the optimum of short-term effectiveness. The isolated individual is ready to act within the system to realise its objectives that are different from the individual's personal optimum. The individual can be easily mobilised for the purposes of production and consumption. These all increase the effectiveness of money creation and distribution. In this sense, the theory of money flow must be implemented instead of the theory of economy. (Foucault, Order of Things);
- problems of ethnic and religious groups evolving in the end of modernity in Europe can be best managed by the individualisation of these groups and by offering them the illusory freedom of diversity (simulacrum) together with the virtual freedom of subsistence and culture. (Lyotard). This broadening social perspective hasn't brought the desired freedom for the individual, but it has resulted in a serious inferiority. („human ant" – Feyerabend);
- the human being as a biological entity, as a stage in evolution or as the complex of multiple relations, is unsatisfactory for him/herself. He or she can find the essence of existence in the course of forming long-term viable patterns of community. Beyond this the natural intelligence desires to attain eternity. This eternity is the most personal and at the same time it is the most common as well. However, this would lead our thinking to the theme of religion. This present study, though, aims to approach the problem from a practical aspect, so the question arises, whether the directions of social movements can be predicted. Can we rely on the observations of other system- or network-based sciences, such as systems biology? According to the paradigms of evolutionary development, the approach of fitness optimums is a one-direction, irreversible process. It is a question though, where to proceed when our evolution is on the way to an ecologic catastrophe or an atomic bomb? Can bigger awareness of community lead to a more controlled, new conscience? It seems to be a fact: if this awareness does not emerge, the development will end up in destruction. It is our future

task to delineate the „adaptive landscape⁷” of human culture. Can human co-existence be modelled similarly as a “metabolic network model⁸”? Can long-term financial forecast models⁹ be used as models of co-existence? Or do we need to find a more complex model?

in-degree	peak power	betweenness
money	money	money
good	good	man
car	many	pleasure
bad	few	beautiful
man	rest	many

Mechanization and networks in rulemaking and rule enforcement

Detailed answer to the problem of predicting social changes exceeds the limits of this work and our available knowledge. However, it is reasonable to outline a few ideas with special regard to legislation and law enforcement, which still have not been examined from this aspect. It is controversial though, but Legal experts are sometimes referred by the term “engineers of society”. It is to be investigated if we can assert or predict anything from this aspect about the formation of rules and their effects on communal life. Legal norms might merely follow social events instead of determining them. It does not mean, though, that norms do not have a level that precedes – or more precisely causes – social changes. It is possible that these rules incorporate the optimums of the community’s life. Norms determine which social groups are in advantage, or vice versa, the structure of the community determines the ways certain rules are enforced. There are still many scientific works that consider law as a functional subsystem, which is easy to describe. However, it is more widely discussed that the nature of regulation techniques has changed and the role of central, government regulation is taken over by sectoral, institutional and informal behaviour control. Legal pluralism offers us a network reality¹⁰.

In each segment of life, modernity involved the admiration of machines and equipment. The idea of the nature as an originally given entity has been taken over by questions and answers on machineries and work mechanisms. The same happened to rule creation. The interpretation of ethics and morality led from geometric proof to casuistics, law has gradually become considered a hierarchic construction. Legislation and law enforcement seemingly take place in the course of precisely regulated processes.

It is becoming clearer though, that under this surface there is incomplete knowledge about the creation and applicability of rules. One of the main reasons of this is the

⁷ Adaptive landscape shows the adaptation of populations. There are relevant genetic variables represented by the coordinate axes, while in another dimension there is suitability value assigned to genetic composition. In this case it is required to take special account of the cognitive skills of human mind especially the correlations of cooperative and linguistic skills.

⁸ Balázs Papp, <http://group.szbk.u-szeged.hu/sysbiol/>

⁹ Eugene F. Fama attempts to get long-term conclusions from the strong, semi-strong or weak forms of information efficiency.

¹⁰ Fleck Z., *Kritikai mérnökösödés (Critical Engineering)*, in: *Replika*, 54–55, p. 113–116

supposition that the basis of our interpretation is the individual or institute which makes or enforces the rule. However, neither the making, nor the use of rules come from individuals (minister, parliament, judge), but both of these are supported by sophisticated relation systems of individuals and institutions.

For a more thorough understanding of rulemaking it is essential to discover these relation systems. The situation is made complicated by the interrelation of the simultaneous processes: the selection of rules that should be thematized and the selection of the ones who can actually thematize. When the question is asked why Hungarians do not live the way Swiss people do, we should answer: we need Hungarians to develop Hungarian mentality and, simultaneously, only Hungarian mentality can produce those Hungarians, who make the rules.

The theory of mechanized rulemaking is only partly acceptable. Instead of this, those interpersonal structures should be investigated, which enable the development of norms.

One of the important aspects of investigation can be the system of relations between the words used in norms, as well as their relation to common talk and legal practice. Common talk and the texts of laws and legal practice determine the directions that are important for the society.

It requires further examination to discover in what extent financial resources are assigned to important themes, since money is a basic indicator in economy-controlled society.

Summary

In this essay certain motives of the development of present social systems are outlined, and also several questions are asked which still need to be answered. The forthcoming empirical researches must be carried out along the above described guidelines to – at least partly – support the findings. After defining and verifying the principles we aim to investigate the possibility of developing a new convergence policy based on these principles.

Sources

- Birher Nándor (szerk.): *Döntéshozatal-elemzés*. Budapest: Patrocinium Kiadó, 2013.
- Birher Nándor, Antalóczy Péter: A globalizáció etikai kihívásai a protestáns szociális gazdaságetika tükrében. In: Tóth J. Zoltán, Nótári Tamás, Rixer Ádám, Antalóczy Péter, Birher Nándor, Homicskó Árpád: *Studia Caroliensia*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem - L'Harmattan Kiadó, 2013. pp. 96-142.
- Esau, P. C., Daley, C. D., Greenfield, P. M., & Robles-Bodan, F. J. (in press). Bridging cultures parent workshops: Developing cross-cultural harmony in schools serving Latino immigrant families. In: G. Marsico, K. Komatsu, & A. Iannaccone (Eds.). *Crossing boundaries: Intercontextual dynamics between family and school*. For series *Advances in Cultural Psychology*, edited by J. Valsiner. Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Fleck Z., *Kritikai mérnökösöködés*, In: *Replika*: 54–55, p. 113–116.
- Kovács László, *Magyar szóasszociációk hálózata*. In: *Magyar Tudomány*, 2012. 06.

ÖSSZEFOGLALÁS: A STRUKTÚRÁKTÓL A KÖZÖSSÉGIG

BIRHER Nándor^a

Tanulmányunkban a jelenlegi társadalmi rendszerek kialakulásának egyes mozgatórugóit vázoltuk fel, továbbá felvetettünk kérdéseket, amelyek megválaszolásával adósok maradtuk. A következőkben az itt leírt irányelvek mentén empirikus kutatásokat kell végezni, amelyek legalábbis részben alátámaszthatják az igazságként felismert kijelentéseket. Az alapelvek meghatározását és ellenőrzését követően célunk, hogy ezen alapelvek mentén vizsgáljuk meg egy új felzárkóztatási politika lehetőségét.

Kulcsszavak: rendszer, közösség, norma, jog, együttműködés, előrejelzés, felzárkóztatás

^a Ph.D., Dr. habil., főiskolai tanár, Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola; egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem

Hálózattól a közösségig

Gondolatok Birher Nándor „A struktúráktól a közösségig” című tanulmányához

CZAKÓ Kálmán^a

1. Változások minősítése

Az uniformizálás lehet a változások egyik fajtája, de nem azonosítható a 'modernitás fejlődésével', csupán a modern változásával. A modernitásbeli változás éppen az lenni, ami a változás tartalmának változása lenne. A változás fejlődésként való elfogadása értékítéletek eredménye, és mint ilyen szerteágazó. A szerteágazások idővel összefonódások az érdekazonosságok mentén. Ha sikerül az értékek mértékadó megítélésében azon érdekazonosság mentén létrehozni közös célokat, amely érdekazonosság hosszabb időn keresztül elvárható és tartalmában az alapértékekhez kapcsolható, akkor a célok eléréséhez vezető változások 'előnyösnek', 'jónak', 'megfelelőnek', 'kívántnak' minősíthetők, a végső eredmény kifejlődésének megjelölhető részeivé válnak a célra törekvők részéről.

A strukturális vázig visszabontani, ezáltal egyszerűbb és érthetőbb, vagy leegyszerűsített és értelmezhetőbb, hasznosítható megfeleltetést létrehozni csak akkor szabad, ha az alkalmazott elhanyagolási szempontok helytállóak és a végső váz értelmezhetően módon reprezentálja a valóságot. Érvekké akkor válhat kezünkben a struktúra, ha azokat mint a működés eredményeit tekintjük. A működő szervezetek struktúrája ugyanis mindig pillanatkép a dinamikus rendszerről. A struktúra-pillanatkép természete megadja az elemzés lehetőségeit, de csak közelítő következtetésekre ad lehetőséget. Az élő szervezet sztochasztikus folyamatai nem vizsgálhatók lineáris-determinisztikus módon, aminek az a következménye, hogy a 'fejlődésnek'-minősítés valamely változás esetében a véletlenszerűség adatainak feltárása nélkül nem lehetséges. Az egyes történések esélyeit pedig csak valószínűsíthetjük. Visszamenőleg, későbbi időpontban nagyobb annak az esélye, hogy a megtörtént változások sorát helyesen minősítsük.

Struktúrákat feltáró munkánk eredményeként a vizsgált folyamatot elhamarkodott volna 'fejlődésnek' minősíteni. Inkább a változások konkrét tartalmait szerencsés megjelölni valamely folyamat minősítéséhez. A tartalmak megítélése mindig témához kötött, érveken alapul, vitatható. A szellemi uniformizálás ahhoz hasonlóan csökkenti a kihívásokkal szemben a közösség küzdőképességét, ahogyan a mezőgazdasági 'monokultúrák' csökkentik a természetben a diverzitást, ami azután az élővilág megmaradásának esélyét kedvezőtlenül befolyásolja.

Első következtetés: a globális uniformizálás folyamata nem minősíthető fejlődésnek eleve, helyette a változásokhoz tartozó érvek és szempontok megvitatását érdemes nyitva hagyni, ami azt jelenti, hogy a következő cél kijelöléséhez *az érdekek harmonizálásának* utat engedünk a lehetséges együttműködők bevonása érdekében.

^a nyugalmazott habilitált egyetemi docens

2. Érdekek érvényesítése

Az ember megszervezi környezetét, ha képes rá. A közösség feladataiban adódnak egyénileg vállalt feladatok, vannak el nem hanyagolható közösségi szempontok, amelyek a szükségszerűen ellátandók közül kötelező feladatok ellátását követelik meg az egyéntől. A választható és a kötelező jelleg a lehetséges és a ki nem kerülhető tennivalók között tesz különbséget a legnagyobbként kijelölt igazodási ponthoz igazodva. Az ideák megközelítéséhez, vagyis az ideák (/benne az ideálisnak tartott) változások révén történő realizálásához már érdekek fűződnek. Az ideák nemcsak népcsoportra, politikai berendezkedésre vonatkoznak, hanem minden eszményire, ami szintenként sokféle és ami minden szinten előforduló lehetőség. Az ideák-realizálására való törekvés minden szinten alá van vetve a jogosultságok és a választhatóságok aktualizált törvényeinek. – A globalitás szintjén érvényesülő prioritások ma még nem küzdöttek meg azokkal a döntésekkel, amelyek a 'választhatók-választásával' függenek össze, hanem azon döntéshozók akaratából érvényesülnek, akik a jogi alapok kidolgozásában érdekeik érvényesítése érdekében már korábban – a vonatkozó teljes populáció akaratnyilvánítása nélkül - mások képviselőiként jártak el a jogosultságok meghatározására. A jogosultságok és a hatalomgyakorlás központi jelentőségű a hatásgyakorlás terén az érdekből történő jogi megalapozások szempontjából. A jogi lehetőségeket az érdek megjelenítők érdek megjelenítésének lehet tekinteni. A globális érdekek megjelenítése csak az érdekek harmonizációja után hozhat megnyugtató eredményt, hasonlóképpen a jogosultságok megadása is.

Az érdekek harmonizációja valójában egy egymással nem ütköző, lehetőleg szinergikus hatás létrehozását szolgáló érdekegység létrehozását jelenti és mint ilyen nem azonos az érdekek integrációjával. Új érdek elfogadását eredményezi az érdekegységben most már magasabb közösségi szinten. Vagyis kölcsönös érdek-elfogadás valósul meg az érdekegységbe lépő együttműködők részéről. Az integráció akkor jön léte, amikor a saját érdekből létrehozott elérhető eredmény az új magasabb szintű közösségi eredmény alkotó részévé válik, ahol már működési egységben jelenik meg a többi érdekelt eredményeivel integrálva. Például jog azt a jogi lehetőséget teremti meg, amely az új működést teszi lehetővé. Az új működésnek a 'struktúráját', annak jogszerű (norma szerinti) kapcsolódásait az érdekegység létrehozásakor kell deklarálni, mert csak ekkor motiválható a tevékenység a résztvevők körében. Az integráció tehát a érdekegység norma szerinti (pl. jogi) működésével jön létre. A különféle normák következménye az, hogy a kultúra egészében sokféle új érdek csoport alakul ki. Az érdek csoportok az érdekek tartóssága függvényében maradnak meg vagy bomlanak fel. Az integráció a megmaradó érdek csoportok célválasztása szerint valósul meg.

Második következtetés: a felsőbb szint által felkínált jogosultságok akkor találkoznak a választók akaratával, ha a választható cél és a hozzárendelt jogosultságok kínálata az alacsonyabb szint által deklarált, az alapértékekre alapozott *érdekek mindegyikének érvényesülését* lehetővé teszi. Minél több csoport választ azonos célt, annál szélesebb körben valósulhat meg az integráció.

3. Lehetséges új érdekek megjelenése globális szinten

A teljes valóság leképezése valamilyen (pl. struktúrára irányuló) formában fejezhető ki. A létrehozott modell reprezentációja, bemutatása, megjelenítése a szint érdekérvényesítői szerint alakul. Az érdekérvényesítés mindig személyek/közösségek döntésének folyamata. A politika – mint a közösségre vonatkozó legfőbb vonatkoztatási fórum a Föld teljes populációjára vonatkozóan – minden szinten szint-politikaként hat. A globalizáció szintjén működő 'globális-politika' gyakorlóinak jogosultsága abból adódik, hogy azok, akik választják a döntéshozókat, azok megválasztották őket. A globális összkép létrehozói előre siettek a jogi utak meghatározása szempontjából, de lemaradtak a választható lehetőségek felkínálása szempontjából. Ennek következményei a 'sztochasztikus', vagyis a reális események világának kockázataitól nem mentesek. Bármilyen erők is hatnak valamilyen irányban, azok ellenében működők hatáscentrumok is létezhetnek éppen azért, mert az esélyek változhatóságának megszüntetését nem teszi lehetővé semmilyen részrendszer dominanciája. A mondottakból következően minden érdekérvényesítő dominancia ki van téve annak, hogy új érdekérvényesítők változást hoznak. Új érdekérvényesítő, új kínálatot adó jogosultság megszerzése nem lehetetlen. Az erők erejének minősítése relatív, jóllehet alacsonyabb eseményszintről minden alacsonyabb szint 'komoly', és minden magasabb szintről az alacsonyabb 'nem igazán meghatározó, hanem irányítható'. A csalóka kép oka egyúttal a csalódás forrása is, hiszen minden szinten felelős emberek döntése érvényesül a hatásgyakorlás során. A felelősség adott szinten döntést hozó személyhez kötendő. Annak kritériumai meghatározóan fontosak, hogy ki milyen kompetenciával hozhat döntést valamely szinten. Például a globális szintű döntéshozó kompetenciája adja meg annak alapját, hogy globális szinten meghozott kínálatok jöjjenek létre. Az a hiány, ami az elsietett, elegendő felhatalmazás nélkül jött létre, nem szűnik meg a hiányforrás megnevezésével. A hiányt megszüntető kompenzációs folyamatok adott cél eléréséhez megjelölhetők, ismert lehetőségek. A célok korrekciója globális szinten adott folyamat kudarcá következményeként lép életbe. A kínálat bővítése más célok kijelölésével új folyamat bevezetéséhez vezet. A globális szint fölött létező eseményszintek legfelsőbb fokán a virtuális világ van. Ez magába foglalja a valóságos és a lehetséges események mindegyikét. A globális világ virtuális leképezései – pl. éghajlat-szimulációk – sokfélék. Tudatosítani kell, hogy itt is emberi döntések révén van alkalmunk hatást gyakorolni! Nemcsak a globális döntéshozók, hanem a virtuális világ alakítói is alá vannak vetve annak a törvénynek, melyek a személy döntéseit meghaladó sztochasztikus valóságot alakítják. – Ennek a kényszernek, ténynek a felismerői a természet egészét szívesen tartják élő Földanyának, Gaiának, aki nagy teret enged az emberek döntésének, de végül is az emberi döntéseket is határok közé szorítja. Az emberi tevékenység és hatás a természet által megszabott keretek között érvényesül eszerint. Azért kell ellenőrzés alá vonni az 'előre sietett érdekérvényesítők' kínálatot megszabó tevékenységét, mert a teljes populáció, a Föld minden lakója harmonizált érdekeinek megjelenítése nem engedi meg csupán szűk csoport érdekeinek mindenkinek fölé helyezését. Ez minden magasabb szint ellenőrzés alá vonásának irányadó elvévé válhat. A szűk csoport és a teljesebb/teljes csoport érdekei nem hierarchikus viszonyban vannak egymással és 'harmonizációs kényszer' alatt állnak egymással. - Nincs meg annak a jogosultsága semmilyen eseményszinten, hogy egy közösség/populáció a normatív rendszerét más populációkéval kontrasztív

viszonyba állítsa, mert – filozófiai megfogalmazásban - az értékek nem zárják ki egymást, és mert felfogásunk és gondolkodásunknak sem kiindulópontjai, sem változásának törvényei nem kell hogy hierarchikus kapcsolatban álljanak egymással. A társadalomtudomány módszertani szempontból nem képes sem a változások okainak kétséget kizáró azonosítására, sem a változások irányítására. A jelölések, a helyzet- és folyamatleírások eseménykövetők, a metrikus eredmények néhány kiemelt jellemző függvényei. – Annyi bizonyos, hogy az „idealizmus” túlhajtása nem tévedéseink korrekciójának eszköze, a jó 'elvek' valóságot formáló alkalmazása, a helyesnek ismert elméletek gyakorlatban való kipróbálása még nem garanciája az eredményeknek. Kétkelkednünk kell azokban az ígéretekben, amelyeket csak kirívó túlzások támasztanak alá, amelyek csupán kristálytiszta logikai következtetésekre támaszkodnak, amelyek szerint elképzeléseinktől eltérő események nem is következhetnek be, mert az ígértevé iránti bizalom nem vonható kétségbe.

Az integráció mindig a magasabb eseményszinten valósulhat meg az érdekegységben lévők között közös működés létrehozásával, amihez az egymáshoz rendeltség új struktúrája társul. Minthogy a személyes döntések és a felelősségi kapcsolatrendszer az alacsonyabb szint felől a legmagasabb szint irányába épülhet ki, csak azok az előre-sietett döntések lehetnek a 'végső integrált egység' állapotában érvényes működési célok, amelyek valamennyi alatta lévő szinttel érdekegységben vannak. Ez eleve megköveteli a sokféleséget, a különbözőséget a legnagyobb mértékben és eleve megköveteli az egységet a legszükségesebb együttműködésben.

Ha a globalizáció folyamatában a döntéshozók által kijelölt célok kínálata nem felel meg a globális célokért érdekegységbe tömörülő céljaival akkor az együttműködés meghiúsul az alacsonyabb szinten működő érdekközösségek működése során, vagy a felülről alkalmazott kényszerek hatására megszűnnek, ami a felsőbb – globális szintű – folyamatok működését idővel megszünteti. A fenntarthatóság annak a határnak az átlépését tiltja meg, amelyik az integrálódás folyamatát meghiúsítja. Az integrációs folyamatok megakadásának hatása rövid/hosszú idő után jelenik meg a teljes rendszerben attól függően, hogy milyen mértékű a működő rendszer kompenzációs kapacitása, mennyi tartaléka van, milyen alternatív eszközöket tud bevetni, milyen gátló hatást tud kizárni vagy milyen új funkciókkal képes saját eredményeit biztosítani.

Harmadik következtetés: Csak olyan álláspont fogadható el az érdekmegjelentés közös alapjának egy csoporton belül, amelyik lehetőséget ad a nézetek folyamatos felülvizsgálatra, amelyik a tapasztalatok és az elméletek együttesére épül és amely szerint később a csoport korrigálhatja a hibákat, ha szükséges.

4. Az egyén nincs közösségi változások nélkül és közösség sincs egyének változása nélkül

Például a 'fenntartható fejlődés' kifejezés azt a szándékot jelöli, mely szerint ne maradjon abba a fejlődési folyamat sem az emberi tényezők hiányosságaiból, sem a természet adta források kimerüléséből vagy a hibák/hiányosságok sokasodásából. Vagyis törekvéseink által befolyásolható, kívánt eredmény elérésére utal a kifejezés. A kifejezés használatának helyességével kapcsolt aggodalmak valójában a szándék reális/túlzó mivoltának mérlegeléséből, a természetre vonatkozó ismereteink

elegendő/hiányos mértékének megítéléséből fakadnak. Ezért lehet egyrészt arra utalni, hogy hiányosak az érdemi változást eredményező cselekvések, és gyarapodtak az öncélú virtuális műveletek. Ugyanakkor a helyzet megítélésekor a cselekvések eredményeire és a tevékenységet virtuális eszközökkel támogató műveletekre nagyobb mértékben kell utalni! A tennivalókat és az eljárásokban használt eszközök által támogatható cselekvést nem tekinthetjük úgy, mint amit tenni kell és ami azt megvalósítja. Ezért például korlátba ütközik a szimulációk nélküli tervezés és hiábavaló a minden tapasztalati alapot nélkülöző szimuláció. – Minthogy tevékenységünkkel kapcsolatban a személyes döntés és a személyes felelősség mindig mérlegelendő, a közösségben magára az egyénre irányul elsősorban a figyelem, mint aki pl. viselkedik, vélekedik, hat másokra és maga is változik. Ezért a közösség tagjainak szerepét individuumként és közösségalkotó lényként együtt kell vizsgálni. Ugyanakkor a közösséget a maga új minőségében is meg kell vizsgálni, mert a közösség egyénekből épül fel, és egyének életét teszi új minőségűvé. A globalizáció folyamatában felelősségelhárítás lenne az egyén kötelességeit és a közösség kötelező erejét egyoldalúan hangoztatni. Nem feledkezhetünk meg sem az egyén számára megnyíló új lehetőségek szemügyre vételéről, sem a globalizáció által adott életminőséget változtató tények tárgyalásáról. Bármelyik vonatkozást vesszük is szemügyre, objektívitásra kell törekednünk, mert hamar átcsap gondolkodásunk a minősítések és vonatkoztatások területére, jóllehet a tények pontos ismeretére nagyobb szükségünk van, mint a feltételezések értékelésére.

Negyedik következtetés: A közösséget azért kell a döntések és a felelőségek szempontjából külön is tárgyalni, mert *minden egyes eseményszinten több individuum* (döntést hozó/felelős személy) van jelen horizontális és vertikális kapcsolataival, amelynek mértéke a személy adott időpontban meglévő kapcsolati kapacitásának függvénye.

5. Folyamat és struktúra

A magasabb eseményszint összetettebb rendszert jelent. Az eseményszintek ugyan helyet adnak a kontextusoknak, de nem jelentik a kontextusba helyezés kitágítását. Éppen a strukturális megközelítés láttatja, hogy a 'struktúra-feltárás kontextusa' a globális események tárgyalását kommunikációját segítheti, ugyanakkor a személyes pszichikai struktúrák feltárásának kontextusa számos új elméletnek ad kifutási teret. A kontextusok és a szintek megkülönböztetése nem alkalmazható a bővítés és a szűkítés, vagy az összetettség növelése és az egyszerűsítés szembeállítása érdekében. Mind a kontextusok, mind a szintek tárgyalásakor lehet szó más szempontból bővítésről szemben a szűkítéssel vagy pedig az összetettség növeléséről szemben az egyszerűsítéssel. – Arra törekedni, hogy pl. a feladatellátás/problémamegoldás mindig nagyobb rendszerben valósul majd meg, a valósággal szembe menő feltételezés. Magasabb szintű események csak akkor valósultak meg mindig, amikor arra az alacsonyabb szintű események továbbra is érvényesülő 'törvényei', adottságai lehetőséget adtak. Nem a feladatellátás problémája oldódott meg magasabb szinten, hanem új probléma megoldására nyílt lehetőség az alacsonyabb szint adottságaiból. – A meglévő rendszer fennmaradását nem szüntette meg az új, hanem új lehetőségekkel bővítette! Ez nem fejlődés tagadása, hanem a hozzáadott többlet értelmezése. A változások másfajta

lehetőséget hoztak létre, melyet a magasabb szint nagyobb rendszerében újként tekintünk és valamilyen szempontból, valamilyen célmegvalósítás szempontjából fejlődésnek tekintünk. – Például szétesik az a közösség, amelyik meghirdetett célja elérése érdekében megszünteti tagjainak döntéshozó felelősségét és elveszi cselekvési szabadságát. Megmarad az a közösség, amelyben a kitűzött cél elérését mindenki korlátozó kényszerek nélkül felelős döntéseivel támogatja a közösség tagjaival való együttműködésben. A döntések időrendhez igazodnak, egymásra hatást eredményeznek mind az egyes tagok, mind a közösség, illetve egyén-csoport-közösség-közösségek-népességcsoportok között. Populációs szinten, nem egy hatás érvényesül. A közösségi célt személyek valósítják meg, hasonlóképpen a folyamat eredményeit a hasznosuló alapanyagok biztosítják. A fenntarthatóság a forrásbiztosítás függvénye. A fenntartható változás a felhasználható források folyamatos rendelkezésre állását feltételezi. A fenntartás/fennmaradás populációs szintű változások eredménye. Kívülről szemlélve fenntartás, rendszeren belülről fennmaradásról beszélhetünk inkább. A legnagyobb vizsgálható rendszeren kívülről nem helyezhetjük magunkat. A természet egészét nem haladja meg az élővilág legkitüntetettebb tagja, az ember sem. Uralma, hatalma egyes lényekre, néhány folyamatra kiterjedhet, de nem helyezhetjük magunkat a természet fölé, nem tekinthetjük magunkat a természet valamennyi folyamatát irányító lénynek. - A folyamat fennmaradása során számtalan struktúra jöhet létre, mely számtalan új működés létrejöttét eredményezheti. Minden individuális struktúra hordoz olyan képességet, mely adott individuum sajátja és egyéni a populáció egészében. A populációban lejátszódó változások eredménye a közösségben jelenik meg, melyet az egyén hasznosíthat, ugyanakkor nem vehet el, nem szüntetheti meg azt. Ha az egyén a változások következményeként sérül vagy megsemmisül, a közösség szűnik meg. A változások által létrehozott lehetőségek a továbbra is változható, vagy tovább már nem változható állapotba vezetnek. A változási képességét megőrző rendszer jellemzésére illetve a változások minősítésére használt fitness fogalmat életképességként, a hatásgyakorló képesség megtartásaként értelmezhetjük. Más szempontból a létrehozott állapotok egymásutánját megvalósító folyamatot valamilyen irányban haladóként, vagy fejlődőnek minősítjük, amit ilyenkor a fejlődés főirányában továbbvihetőnek, megtarthatónak vagy ellenkezőleg 'fejlődési zsákutcának' tekintünk. Minden lehetőségi rendszer korlátos, kifutja magát. Amennyiben az anyagi rendszereket nézzük, érthetőnek látszik az elmélet. A személyes döntések világát azonban nem tudjuk kellőképpen felmérni, így a lehetőségeit sem ismerjük eléggé. Az élővilág rendszereinek tanulmányozásakor megsejtett alaptörvényt mint minimumfeltételt fogadjuk el az emberi közösségek esetében, de a folyamatok leírásában csak mint minimumkövetelményt tekintjük. Ha egy másik végletbe csap át a folyamat, olyan új struktúrák jönnek létre, amelyeket az irányítók nem terveztek és amelyek ha fennmaradnak, átformálják az eseményteret, és megváltoztatják az irányítás lehetőségeit. Forradalmak, szubkultúrák dominánssá válása során a döntések kiszámíthatatlan következményekkel járnak, melyek a korábbi működés várható következményeivel kontrasztív viszonyban állnak.

Ötödik következtetés: Minden folyamat addig tart, ameddig kiindulási feltételei és megvalósulási körülményei adottak. Csak az *a létrehozott struktúra* marad fenn, amelyik *nem szünteti meg az őt létrehozó struktúrák működését.*

6. A működés

Minden struktúra valamilyen állandósult működést feltételez. A struktúra megváltozása jelzi a működés megváltozását. Tapasztalataink szerint a működés romlása tetten érhető, de a megfelelő működés 'visszaállítása' nem garantálja a struktúra fennmaradását. A változó rendszer egész lehetőségrendszer más működő rendszer folyamatos működésétől függ. Továbbá amint a betegségéből meggyógyult sem él örökké, mert biológiai adottságai nem teszik azt lehetővé, ugyanúgy ha valamely struktúrát helyreálltunk, nem biztosítjuk annak működését. – Az integráció révén a működés lehetősége nem csorbul, ugyanakkor a működő rendszer struktúrája sem változnak meg. Az integráció révén új lehetőségrendszer jön létre, ami új működési egységet jelent. Ez az új működési egység –melynek valamilyen új struktúrája van – képes új érdekegységbe lépni más működő egységekkel horizontális és vertikális kapcsolatok révén és képes új magasabb egységbe szerveződni, ami az integrálódási folyamat része lehet.

A magasabb egységbe szerveződés nem azonos az integrációval minden esetben, mert ha később nem harmonizál az egész rendszerrel, zsákutcának tekintendő. A minősítés alapját a mindenkor norma jelentheti. Minthogy az emberi természet változhatósága és a norma megjelölése filozófiai antropológiai és jogfilozófiai területre vezet tovább, az elmélet alapok elbizonytalanodása a döntéshozók felelősségét ('politikai döntéshozók felelősségét', 'az írástudók felelősségét', az 'orvosok felelősségét', valamennyi professzió gyakorlóinak felelősségét) prioritásként nyomatékosítja.

Az integráció egy minősített folyamat. A legfontosabb az a működés fenntartása szempontjából, hogy egymásnak ne mondjanak ellen a célmegvalósító hatások. A legfontosabb az az együttműködési szándék szempontjából, hogy egymást elfogadjuk a társadalomban. A másik létének elfogadásán túl szándékaival, törekvéseivel, céljaival lehet azonosulni, vagy lehet azt a normák adta lehetőségek szerint vitatni, engedélyezni/tiltani, befolyásolni. A sokféleség (társadalmi diverzitás) ugyan nehezebben kezelhető az irányítás szempontjából, mint az uniformizált közösség, mégis az adja meg a célok sokféleségének és a közösségi integrációnak a szélesebb alapját.

Hatodik következtetés: Az érdekegység nem célok összesítését jelenti, hanem egy *magasabb szinten működő új egység* létrehozását tűzi ki célul. Ez az új egység az alacsonyabb szintű egységek működését nem szünteti meg, hanem választható, új lehetőségeket biztosít számukra. Minél nagyobb a meglévő sokféleség adott szinten, annál nagyobb az integráció lehetősége.

7. Működés megtartása és új működés létrehozatala

Az a változás, mely egy meglévő egység működését megszünteti, zsákutca. Az integráció során a meglévő egység megmarad, a létrejövő egység működésbe lép. A 'zsákutcában' a működés megszűnésének eredményeként új célok nem jelennek meg tovább, az integráció révén mind a megmaradó korábbi, mind a létrejövő új egység további célokat jelöl meg.

Hetedik következtetés: A társadalmi integráció a tagok elfogadásával képes alátámasztani az együttműködési szándékot az egyes egységek között. Az

egészséges, életminőséget fejlesztő integráció a célok sokaságát eredményezi, amelyek az integráció folyamatát egyre több eseményre, egyre több praxisterületre terjesztik ki. Az integráció sok érdekegység létrejöttével valósul meg. Az érdekegység értékalapon nem zárja ki különböző érdekegységekben való működését egyetlen egységnek sem. Ez vezethet el a társadalmi kohézió kiterjedéséhez és a kapcsolat erősségének növekedéséhez.

8. A társadalmi béke

Az együttműködés lehetősége valamennyi tag számára adott. A valóságban kisebb csoportok alakulnak ki, kisebb közösségek szerveződnek, a célhoz kapcsolódók köre általában egy-egy része a társadalomnak. Nagy célok megjelölése ritkán lehetséges. A folyamatok sztochasztikus jellegéből következően minden irányítónak számolnia kell azzal, hogy vannak kivételek, eltérések, hiányok egy kijelölt társadalmi cél megvalósításakor. A társadalmi béke kialakítása folyamat, eredménye mindig továbbnövelhető. Gyakorlati szempontból azonban lehetséges, nagy erőfeszítéssel az optimalizált állapot elérhető.

Az ország irányítói nincsenek abban a helyzetben, hogy szintjüket csupán saját döntéseik révén meghaladják. A döntéshozóknak a vonatkozó magasabb szint döntéshozóival kell együttműködniük. Ha például a kultúra szintjéhez kapcsolódik az integrálódási folyamat, akkor az meghaladja az ország irányításának szintjét, amiből az következik, hogy az országirányító felelős döntéshozónak az illetékes kultúra döntéshozóival kell együttműködni a célok kijelölésében a társadalmi integráció érdekében.

A társadalmi béke létrehozása a béke globális-kulturális-regionális stb. összetevőit nem hagyhatja figyelmen kívül.

A 'romák és a társadalmi béke' témában legalább 28 ország (különböző régiókból, különböző kultúrából, globális feladatként) együttesében kell gondolkodni. A szűkebb körben meghozott döntések (EU, Visegrádi országok), vagy csak a mi országunkban meghozott döntések mindig kiegészítendőek az integráció folyamatának előre haladtával. A mi feladatunk most a saját országunkon belüli integráció, de olyan módon, hogy az továbbvihető legyen a magasabb szinteken is. Tehát olyan célok kijelölése szükséges, amelyekben a roma népesség megtalálja a maga érdekei szerinti partnereket, akikkel érdekegységbe lépve együttműködik. Ezek a célok minél változatosabbak, a célok minél nagyobb mennyiségben jelennek meg, annál inkább várható, hogy az együttműködés kialakul. – Ha ez csupán a pl. 'munka világa', vagy az 'oktatás', vagy a 'szociális támogatás', akkor kevesebb lesz az együttműködés és kisebb fokú lesz a létrehozott társadalmi béke, mintha a célok kijelölésekor az érdekegységet az egyes csoportok által tervezett célok harmonizációjával hoznánk létre. A praxisterületi prioritások kijelölése irányítási szinten egy dolog, és egy másik dolog prioritások kijelölése az egyes csoportok érdekei mentén. Ha a helyi közösségek szintje és az össztársadalmi szint között lévő szinteken nincs integráció, csak kicsi az esélye az együttműködés kialakulásának. Ebből a szempontból az önszerveződés segítése nagyobb feladat, mint egyes praxisterületi beavatkozás.

Nyolcadik következtetés: A társadalmi béke az alacsonyabb szinteken megvalósuló *integráció függvényében* alakulhat ki, ezért az össztársadalmi célok kijelölése mellett az alatta lévő egyes szinteken sürgősen létre kell hozni a társadalmi integráció

feltételeit, ami azt jelenti, hogy az egyes szintek céljait megjelölve az érdekegységek kialakulását lehetővé kell tenni a jog eszközeivel és a felelős döntésekkel.

9. A megszerzett tudás és az integráció

A tudás hatalom, másrészt a hatalomgyakorlás eszköze. A normatív szabályozás (pl. jogi normákkal) eleve olyan tudást igényel, amelyik mértékadó a vonatkozó területen. A tudás hiánya kiszolgáltatottságot eredményez valamilyen területen. Az integráció során csak tudással lehet célokat megvalósítani másokkal érdekegységben együttműködve. A társadalmi béke olyan tudást követel meg, ami alkalmas a társadalmi integráció folyamatának továbbépítésére. Ezért szükséges az egyén tanulása, a munkahelyen szükséges tudás, a csoport vezetéséhez szükséges tudás megszerzése stb. Minthogy az életminőség függ a megszerzett tudástól, az integráció feltételévé vált a tudás megszerzése. Alkalmassá kell válnia az egyes érdekcsoportok tagjainak arra, hogy részt vegyenek egy számokra jobb életminőséget eredményező folyamatban, ami új működésben való részvételt jelent. Ennek érdekében kell az integráló új egységben új struktúrával kapcsolódni. Ez mindig vertikális hatásgyakorlással jár együtt.

Az integráció folyamata elakad a kellő tudás megszerzése nélkül. A tudás megszerzésének sokféle gátja közül a szegénység, a betegség, deviancia, stb. ország szinten prioritással kezelhetőnek tűnik, de önmagában nem áll meg, szükség van a szegények, a betegek érdekegységeinek célkitűzéseire is, amelyek egy új érdekegység közös céljának megjelöléséhez alapot adnak.

Kilencedik következtetés: A vonatkozó tudás megszerzése az integráció folyamatának *feltétele*. Valamely szinten az integrációt elősegítő cél kijelöléséhez az egyes érdekegységek célkitűzéseinek ismerete elengedhetetlen.

10. A csereérték és az integráció

A csereérték fogalma azt a tényt jelöli, hogy az értékesség megítélése szituációhoz, körülményekhez kötött. Háborúban a kenyér többet ér mint az arany ékszer annak, aki éhezik. Békeidőben mindez megfordulhat. Modern világunk pénzforgalma azt fejezi ki, hogy mi milyen értékességű a cserepartnerek számára. Pl. a gabona ára nemcsak objektív, hanem szituatív is, a kereslet-kínálat törvényein túl helyet ad a spekulációnak, a visszaélésnek, a megtévesztésnek is. Időhöz kötötten az uzsorakamat már a kiszolgáltatottság és a bűnözés témájává válik.

Az érdek és az érték/csereérték egymáshoz való viszonyítása lehetővé teszi az integrálódás folyamatának támogatását vagy éppenséggel a torzítását. Az integrációt elősegítő döntéshozónak számolnia kell az ember normakövető és normaszegő magatartásával is. Nyilvánvalóan el kell kerülnie a szélsőségeket ahhoz, hogy az együttműködés ossztársadalmi szinten megvalósuljon. Minél több kockázatot ki tud iktatni az integráció folyamatából, annál nagyobb eséllyel érhet el közmegegyezedettséget. A mikro-mezo-exo szférán belüli mozgástér kisebb, mint a makroszintű mozgástér. A csereértékben rejlő kockázatot kisebb közösségek saját csereeszközzel, bónnal, bevezetett kártyákkal valamennyire csökkenthetik, továbbá valamely praxisterület (pl. szociális szféra) részben függetleníthető a nagyobb rendszertől, de nem megoldás az ország szempontjából. Részleges eszközként

azonban egy nagy társadalmi tanulási folyamat, vagy egy felelős magatartás kialakítása szempontjából beválhat.

Az integráció országos szinten a saját pénznem használatával valójában az öngondoskodás, a saját dolgaink felelős intézése érdekében vállalandó mindaddig, amíg az integráció kényszerlépésekre nem vezet a közösségi érdek szempontjából. Mindenki a maga dolgainak intézésében maga lehet a legjobb gazda.

A globalizációs folyamat integrációs kényszereket azáltal hoz létre, hogy érdekességeket indukál egy lehetőségrendszer felkínálásával. A saját lábán megálló országok tartalékainak biztonságot adó szerepe van. Az integráció a közös pénznem irányába adja a további lehetőségeket, vagy felerősíti az izolációt, egyfajta exkluziót eredményez.

Kilencedik következtetés: Minthogy csak önállóan is értékes tagokból lehet értékes közösséget létrehozni, amelyek továbbra is értéket állít elő működése során, az inklúzió és az exklúzió ütköztetése nem vezet eredményre. A közösség, az ország további működési lehetőségének biztosítására kell törekedni, amelyik ha kell, később *értékalapú célhoz igazodva hatásgyakorló partnerként* lehet tagja a nagyobb integrációs egységnek.

10. Hálózat

A szavak hálózatában terjedő aktiváció jó párhuzamot jelenthet ahhoz, hogy az egyes témák hogyan aktiválódnak a közösségben. Hogy a közösségben miről esik szó, a politikában ki az, aki tematizálja a párbeszédet, mi jelenik meg a médiában a közbeszéd témájaként, vagy fordítva, hogy miről nem beszélünk, az arra utal, hogy milyen témában kommunikálunk, miben cselekszünk együtt, mit tartunk fontosabbnak. A parlamenti felszólalások tehát jelzik a témákat, amelyeket praxisterületenként összeválogatva arról alkothatunk képet, hogy mikor mi foglalkoztatta a parlamenti döntéshozókat. Az integráció folyamatára, abban a roma integrációra irányuló figyelem mércéjeként tehát kulcskifejezések mentén felvázolhatjuk, hogy mikor mi volt új, továbbvitt, kiesett téma a parlamenti hozzászólásokban.

A téma/tárgy vonatkoztatási alap az érdekesség megjelenítéséhez. Jellemző adat lehet, hogy adott témához hány populáció, milyen létszámú csoportok akarnak kapcsolódni, abban a témában mely célok fogalmazódnak meg, milyen időtartamok jelennek meg az együttműködés során, milyen eredményeket értek el az együttműködésben, milyen további lépésekkel folytatódott a közös munka, milyen új csoportosulásban tevékenykedtek tovább.

Tizedik következtetés: A közösségben egymással kapcsolatban lévők *aktualizált hálózatot* képeznek, amely működése során időben változik, különböző aktualizált struktúrákat eredményez. A témaközpontú hatásgyakorlás útjának egyik fontos jellemzője a témával kapcsolatos célt közelítő hatásgyakorlás struktúrája, mely vertikális (szintek közötti) és horizontális (szinten belüli) tranzakciókból áll. A közösségi hálózat a tematikus együttműködés után nem működik.

11. Közösség

A közösség témától független lehet. Az együttműködés mindig témához kötött, az egymáshoz tartozás annak ad háttérrel, hogy valamely témában a hatásgyakorlás során működési kapcsolatban lépünk. A közösséget az integrációs cél tartja össze. Azért tartoznak egymáshoz, mert közös a céljuk. A célok azonossága által létrehozott közösségben a közös értékszemlélet, a közös felelősségvállalás, az érdekközösség feltételezhető. Amilyen területen, és amilyen mértékben jelen vannak, olyan mértékben lehet erős a közösség tagjai közötti bizalom. A teljes értékű közösségben egymás elfogadása, a szavak, az érvek, a jóakarató tettek eredményeként a bizalom állandósulhat. A közösség meggyengül a bizalom csökkenésével, a jóakarát megfogyatkozásával, a hamis érveléssel, a szavak elhallgatásával, a másik elutasításával. A közösség struktúrája nem a tematikus aktualizált hatásgyakorlásból épül fel, hanem az integrált egység képességeinek megtartására irányuló működésből.

Tizenegyedik következtetés: A közösség személyek szabad döntése révén jön létre. Struktúráját a *közös cél*hoz igazodó működés határozza meg. A közös cél közelítését szolgáló részcélok megvalósítása során az aktualizált tagok között változatos hatásstruktúrák jöhetnek létre. A tagok több hatásrendszer tagjai lehetnek, de a különböző együttműködések végén visszatérnek a közösségben arra a helyre, amely a közös működés érdekében számukra aktuális.

PATCHWORK OR PUZZLE? A ROMÁNIAI ROMA PROJEKTEK „FORMÁLIS” ÉS
„INFORMÁLIS” MEGVALÓSÍTHATÓSÁGÁRÓL ÉS HATÉKONYSÁGÁRÓL

SZÉKEDI Levente^a

Absztrakt

Jelen tanulmány kísérletet tesz arra, hogy áttekintse Románia halmozottan hátrányos helyzetű, nagymértékben marginalizált roma kisebbségének társadalmi inklúziójára vonatkozó főbb stratégiai irányokat, a roma kérdés¹ megoldására irányuló intézkedéseket tömörítő főbb beavatkozási területeket valamint a román kormány által formálisan vállalt kötelezettségeket. A romákra vonatkozó integrációs-inklúziós erőfeszítések illusztrálására bemutatunk egy több szempontból is újszerű, a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem és a debreceni Humán Fejlesztők Kollégiuma együttműködésében megvalósított és az Európai Regionális Fejlesztési Alapból finanszírozott kutatási-fejlesztési projektet, valamint a projekt kutatási szakaszának legfontosabb eredményeit.

Kulcsszavak: roma projektek, roma stratégia, társadalmi inklúzió, foglalkoztatás

Háttér

A népesség Európa legnagyobb, legsebezhetőbb és az Unió számos országában peremhelyzetbe sodródott kisebbsége. Becslések szerint Európában 10-12 millió roma él (European Union, 2011, 2. o.), a legszámosabb roma népesség az Unió határán, Romániában található (Ringold et al. 2005, XIV. o.). A romániai roma népesség számának pontos meghatározása gyakorlatilag lehetetlen, mivel a népszámlálásokon és az országos reprezentatív vizsgálatokban is használt önbevallásos kérdésvételi módszerrel meglehetősen eltérő és ellentmondásos adatokat kapunk, a szociológiai kutatások kisebb részében használt heteroidentifikációs eljárások sikere azonban függhet a kulturális kontextustól, sok esetben a politikai légkörtől is.

A 2002-es népszámlálás alkalmával Romániában 535140-en vallották maguk romának, ez a teljes népesség 2,46%-át teszi ki (Romanian Government 2011, 5. o.). Egy szakmailag mérvadó, autoidentifikációs eljárást alkalmazó országos mintás közvélemény-kutatás az önmagukat romáknak vallók maximális számát 968275-ben határozza meg (Sandu 2005, 6. o.). A más módszereket alkalmazó (pld. heteroidentifikáció), romák számára vonatkozó szakértői becslések ennél jóval nagyobb számokról beszélnek, ám az egyes feltételezések között jelentős eltérések mutatkoznak: a Világbank jelentése 1-2 millió romániai romáról beszél (Ringold et al. 2005, XIV. o.), az Európai Unió dokumentumaiban (European Union 2011, 16. o.)

^a adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Románia

¹ A „roma kérdés” elszigetelt kezelésének veszélyére 1990 óta több társadalomkutató is felhívta már a figyelmet, és a társadalmi probléma megoldását a szegénységellenes programok következetes és célzott alkalmazásában látják (vö. Ladányi János ez irányú kutatásait).

a feltételezett szám 1,2-2,5 millió (átlagos becslés: 1850000). Amennyiben az átlagos 1,5-1,85 milliós lélekszámot vesszük alapul, akkor a romák alkotják Romániai legnagyobb etnikai kisebbségét.

A romák részarányát tekintve az országon belül jelentős regionális eltérések tapasztalhatók: a 2002-es népszámlálási adatok szerint a romák aránya az Észak-Nyugati (3,5%) és a Központi (4%) fejlesztési régiókban a legmagasabb, a következő közigazgatási egység, a megyék szintjén az arány Maros (7%), Calarasi (5,6%), Bihar (5%), Dolj (4,3%), Szeben (4,2%) és Arad (3,9%) megyékben a legmagasabb. Az 1992-es népszámláláshoz viszonyítva a romák aránya az ország összes megyéjében növekedett, ám a legnagyobb változás Bihar megyében tapasztalható (1992 – 3,4%, 2002 – 5%) (Ionescu-Cace 2006, 14. o.). A roma lakosság településtípus szerinti megoszlását elemezve megállapítható, hogy míg a romániai lakosság 52,74%-a városi, addig a romák 60%-a rurális közegben él, ugyanakkor ennek a vidéken élő csoportnak mintegy 50%-a kifejezetten szegény vagy közepesen fejlett községben él (Sandu 2005, 15. o.).

Kelet-Európa államaiban a rendszerváltást követően a romák helyzete viszonylag rövid idő alatt nagymértékben, zuhanásszerűen romlott (Ringold et al. 2005, XIV. o.), számos roma közösség esetében ma már a szegénység intergenerációs átadásáról beszélhetünk. Romániában is megfigyelhető a roma népesség életminőségének romlása, ma ők alkotják az ország legszegényebb csoportját: a roma közösségek 60%-a szegény, ráadásul ezekben a csoportokban él a romániai romák több mint fele. (Sandu 2005, 10. o.) Az önmagát jellegzetesen újratermelő roma szegénység egy sor tényező összjátékának eredménye, ezért a jelenséget kutatása, de a megoldási módok kidolgozása is komplex, ugyanakkor holisztikus látásmódot igényel. Amennyiben a kérdést gazdasági-munkaerőpiaci szempontból közelítjük meg, úgy megállapítható, hogy a roma munkaerő többnyire alacsony iskolázottságú, képzetlen és nagy valószínűséggel nem tesz eleget a formális foglalkoztatás adminisztratív feltételeinek. (Ringold et al. 2005, XVII. o.) Összefoglalva néhány, a kérdést vizsgáló tudományos munkát, jelentést és kormányzati dokumentumot, a romániai roma szegénységet kialakulását elősegítő és fennmaradását favorizáló tényezők a következők (Ringold et al. 2005, Sandu 2005, Romanian Government 2011, European Union 2011, Open Society Foundations 2011, Ionescu-Cace 2006, Preoteasa et al. 2009): alacsony iskolázottság, foglalkozási készségek elégtelensége/hiánya, felülreprezentáltság a szakképzetlen dolgozók körében, az informális és alkalmi munkák elterjedtsége, kedvezőtlen gazdasági helyzet, alacsony mobilitás, járatlanság az ügyintézésben, sztereotipizálás, diszkrimináció, a munkaadók alacsony elvárása, lakóhelyi szegregáció, a lakóhely minősége, a lakóhely megközelíthetősége, a romák átlagosnál rosszabb egészségi állapota, a roma közösségek kulturális sajátosságai (az iskolai tanulmányok megítélése, kölcsönös segítségnyújtási családi hálózatok jelenléte, alacsony gyerekvállalási életkor, eltérő kommunikációs kódok és stílusok stb.) Ezeket a befolyásoló tényezőket többnyire a főbb beavatkozási területeke mentén kategorizálják (nevelés-oktatás, foglalkoztatás, egészségi állapot, lakásviszonyok), ám több tényező átfogó, multi-szektoriális jellegű, pld. diszkrimináció, nemi szerepek, alacsony bevételek (Open Society Foundations, 2011).

Roma programok

A rendszerváltást követően egyre több civil és kormányzati szervezet kezdett foglalkozni az önálló politikai-gazdasági témaként megjelenő „roma probléma” kezelésével, a kérdést Romániában különösen aktuálissá tették a megoldottnak hitt, avagy inkább szőnyeg alá söpört cigány-román és cigány-magyar feszültségek ijesztő manifesztációi. Az esetek közül talán a leginkább mediatisztált az 1993-as, halálos áldozatokkal és a roma házak felégetésével járó, a helyi rendfenntartó szervek cinkosságával kirobbant hadrévi konfliktus². A hadrévi és hozzá hasonló esetek nem kerültek az etnikumközi kapcsolatokkal foglalkozó társadalomkutatók figyelmét, segítségükkel többek között konfliktuskezelésre irányuló helyi programokat, ún. „early warning” rendszereket igyekeztek meghonosítani³. Annak ellenére, hogy a romák integrációjára irányuló kezdeti erőfeszítések változatosak voltak és már tetten érhetőek a későbbi főbb cselekvési irányok, az 1990-1995 közötti időszakra mégis a programok esetlegessége, nagyfokú fragmentáltsága jellemző, ami egyébként egybecseng a roma népeiségre vonatkozó közpolitikák strukturálatlanságával (Ionescu-Cace 2006). Ebben az időszakban jelennek meg a romák legelső politikai szervezetei és a roma lakosság problémáival foglalkozó, ám programjaikban, stratégiájukban még igen kezdetleges roma(ügyi) civil szervezetek is.

A következő időszakban (1996-2001) a román kormányzat a kérdéskört formálisan is beemeli a stratégiai jelentőségű témák közé és egy olyan intézményesülési folyamat indul be, ami együtt jár a romákkal foglalkozó civil szervezetek megerősödésével és a nemzetközi szervezetek erősödő jelenlétével is⁴. Az uniós csatlakozást megelőző időszakban egyre erőteljesebbé és valamivel összehangoltabbá válnak a romákra vonatkozó inklúziós próbálkozások, 2001-ben megszületik a „A romániai romák helyzete javítására vonatkozó országos stratégia” (Ionescu-Cace 2006), ami kijelöli azokat a főbb beavatkozási területeket, amit a csatlakozás után részben felülír, illetve finomít a tíz évvel később megszületett országos, uniós dokumentumokhoz igazított stratégia („Strategy of the Government of Romania for the Inclusion of the Romanian Citizens Belonging to Roma Minority for the Period 2012-2020”). E legújabb dokumentum megjelenéséig eltelt időszakban ugyanakkor komoly áttörést lehetett tapasztalni a roma programok jellege terén, megjelentek az első olyan nagy, országos felzárkóztatási programok, amelyek a kérdést a maga komplex és átfogó mivoltában igyekeznek kezelni és ma már több (ám korántsem elegendő számú) program esetében érezhető, hogy tüneti kezelés helyett valóban a terápia, illetve a megelőzés a céljuk. Az országos programok közül különösen sikeresnek tekinthetők a mediátorhálózatok létrehozására és fenntartására vonatkozó erőfeszítések. 2011-ben 450 egészségügyi mediátor⁵

² Az eset rövid leírása: <http://www.romanicriss.org/Description%20of%20inter-ethnic%20conflict%20in%20Hadareni%20%201993.pdf> [Megnyitva: 2012.05.27.]

³ 1997-ben a Soros Alapítvány és a belgiumi Roi Baudouin Alapítvány finanszírozta az "An Early-Warning System for Local Conflict Management in Villages with Roma Population" elnevezésű kutatási-intervenció projektet (<http://www.ccrit.ro/research.htm> [Megnyitva: 2012.05.27.]).

⁴ Ebben a tekintetben kulcsfontosságú a Nyílt Társadalomért Alapítvány szerepe.

⁵ A roma beavatkozási programok ambivalens hatását jól példázza egy 2005-ös kutatás, amiben a kutatók az egészségügyi mediátor programok jótékony hatása mellett arra is felhívják a figyelmet, hogy a közvetítők közelítés helyett gyakran eltávolítják az orvost roma

segítette a romákat abban, hogy megfelelően tudjanak kommunikálni az egészségügyi személyzettel és igénybe vegyék az egészségügyi szolgáltatásokat. 2003 és 2009 között Romániában 660 iskolai mediátort képeztek, akik sokat tettek és tesznek a korai iskolaelhagyás jelenségének visszaszorításáért. Az oktatási rendszerben általánossá váltak a romák esélyeit növelő pozitív diszkriminációs megoldások és számos intézkedést hoztak az iskolai szegregáció visszaszorítására. Jelenleg a román oktatási rendszerben évi 3000, romák számára fenntartott középiskolai hely van és 500 finanszírozott hely az állami egyetemeken (Romanian Government 2011, 6. o.).

Pozitív változást hozott ugyanakkor a romákkal kapcsolatos kutatások számának és tudományos színvonalának növekedése, amihez egyértelműen hozzájárult a kolozsvári székhelyű Nemzeti Kisebbségkutató Intézet megalapítása. Az intézet önálló roma kutatási stratégiát dolgozott ki és hét különböző területen igyekszik segíteni a romológia területén tevékenykedő tudományos kutatókat (dokumentáció, metaadatbázis, önálló kutatások, tudományos tanácskozások, kapcsolatteremtés, közpolitikák, a tudományos eredmények terjesztése)⁶. Szintén pozitív fejleménynek tekinthetjük, hogy a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem Romániában újjátoként a közeljövőben Romológia szak indítását tervezi.

Elemelve az egyes beavatkozási területeken 2011-ig elért legfontosabb eredményeket, a román kormányzati stratégiát bemutató dokumentum alapján, megfigyelhető, hogy a roma programok területén a beavatkozás leginkább az oktatás és az egészségügy területén számszerűsíthető, ugyanakkor több vidéki településen is folynak, többnyire helyi kezdeményezésű szociális lakásépítési programok. A dokumentumban nem tesznek említést a romák foglalkoztatását-szakképzését megcélzó sikeres programokról, és mindössze felületesen említik a diszkriminációellenes, illetve az autentikus roma kultúrát és identitást segítő programokat.

A „Roma employment” projekt

A projekt bemutatása

A nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem (vezető partner), a debreceni Humán Fejlesztők Kollégiuma (partner) és a Ciorre Roma Alapítvány (támogató partner) együttműködésében megvalósuló „A romák munkaerőpiaci integrációjának elősegítése a Bihar-Hajdú-Bihar Eurorégióban” komplex foglalkoztatási projekt 2009-2011 között valósult meg⁷ a romániai Bihar és a magyarországi Hajdú-Bihar megyékben (Bihar-Hajdú-Bihar Eurorégió⁸). A Magyarország-Románia Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007-2013⁹ keretében megvalósult projekt

nemzetiségű páciensétől, hiszen átveszik az orvosok számára kényelmetlen „fordító-értelmező” szerepet (Open Society Foundations 2011, 23. o.)

⁶ <http://www.ispmn.gov.ro/page/strategia-de-cercetare-pe-problematika-roma-a-ispmn> [Megnyitva: 2012.05.27.]

⁷ További információk: <http://www.roma-employment.eu> [Megnyitva: 2012.05.27.]

⁸ Összefoglaló tanulmány a Bihar-Hajdú-Bihar Eurorégió jelenlegi és várható gazdasági jelentőségéről: Cismas, L. - Sabau, C.: Cross-Border Cooperation in Europe. The Case of Bihor-Hajdu-Bihar Euroregion. *International Business Research*. Vol. 5, No. 3, March 2012

⁹ További információk: <http://www.huro-cbc.eu/hu/> [Megnyitva: 2012.05.27.]

finanszírozója az Európai Regionális Fejlesztési Alap, valamint a román és a magyar kormány.

A projekt a Nagyvárad munkaerő-piaci vonzaskörzetében található aktív korú roma népesség foglalkoztatási mutatóinak javítását tűzte ki célul, olyan innovatív megoldásokat alkalmazva, melyek a projektet a határ menti együttműködési program egyik mintaprojektjévé tették¹⁰. Az egységesülő román-magyar határ menti munkaerőpiac sajátosságainak figyelembe vételével megvalósított projekt társadalmi intervenciók szakaszát egy komplex feltáró kutatás előzte meg, ez a bevont öt roma közösség foglalkoztatási helyzetét és esélyeit igyekezett meghatározni. A kutatás interdiszciplináris módszertani eszköztárat használt, amely ötvözte a piaci szektorban használatos munkahelyi alkalmasság-vizsgálatok megoldásait a szociológiai adatfelvételben ismert technikákkal: a vizsgált 300 személy komplex foglalkoztatási tesztet¹¹ végzett el és részletes életminőség-kérdőívet töltött ki (kérdőbiztosos lekérdezés). A 18-55 éves alanyokat az alábbi települések roma közösségeiből választottuk ki: Románia – Nagyvárad (100), Fugyivásárhely (50), Köröskisjenő (50); Magyarország – Biharkeresztes (60), Told (40). A kvantitatív eredmények árnyalására és a projekt intervenciók szakaszának megalapozásához munkaadói és szakértői fókuszcsoportokat valósítottunk meg Debrecenben illetve Nagyváradon.

A következő szakasz a kutatási eredmények alkalmazásának a periódusa, saját és külső szakemberek bevonásával sikerült pályaaorientációs javaslatokat, képzési irányokat megfogalmazni, mindezeket pedig a projekt keretén belül kiadott kétnyelvű foglalkoztatási útmutatóban összegeztük. Két állásbörze megszervezése mellett a projekt révén konkrét tanácsadási szolgáltatást beindítását is vállalták a partnerek, valamint azt, hogy a kidolgozott képzési javaslatokat, programokat átadják a hátrányos helyzetű, alacsony foglalkoztatottságú csoportok felzárkóztatásával, képzésével foglalkozó szervezeteknek.

A projekt fontosabb kutatási eredményei

A felmérés egyaránt érintett romániai és magyarországi településeket, így lehetőség nyílt az elmúlt évtizedekben sok szempontból eltérő „fejlődési útvonalat” bejáró roma közösségek helyzetének az összehasonlítására. Annak ellenére, hogy a kutatás a két határmenti megyére vonatkozóan nem, hanem kizárólag a vizsgálatba bevont közösség szempontjából tekinthető reprezentatívnak, az adatok markáns eltéréseket mutatnak a Bihar, illetve Hajdú-Bihar megyei romák objektív életkörülményei között – az utóbbiak javára. Az életminőség szubjektív vetületeit vizsgálva viszont eltérő képet kapunk, meglepő módon a romániai romák a magyarországiakénál elégedettebbek (ami az életkörülményeket illeti): a megkérdezett magyarországi romák 13,86%-a, míg a romániaiak 24,78%-a elégedett vagy nagyon elégedett az életkörülményeivel. A vizsgált közösségek közötti eltérések közül a teljesség igénye nélkül kiemelünk néhányat¹²:

¹⁰ A projekt szerepel az EU egyik reprezentatív kiadványában (European Territorial Cooperation: Building Bridges Between Europe, European Union, Brussels, 2011)

¹¹ A Vienna Test System (<http://www.schuhfried.com/vienna-test-system-vts/>) [Megnyitva: 2012.05.27.] adaptált változata

¹² A kérdőíves felmérés eredményeit elemző teljes tanulmányt is tartalmazó foglalkoztatási útmutató hozzáférhető az interneten is (<http://roma-employment.eu/d/UtmutatoBoritokkal.pdf>) [Megnyitva: 2012.05.27.]

- A megkérdezett magyarországi romák 51,49%-a saját tulajdonú lakásban lakik, ugyanez a szám a romániai településeken 41,44%.
- A mintában szereplő romániai romák 36,04%-a lakik téglaházban, Biharkeresztesen és Toldon ez az arány 60,4%.
- A magyarországi romák jóval tágasabb lakásban laknak, mint a vizsgált romániai közösségek tagjai: előbbieket 76,23%-a 60 m²-nél nagyobb alapfelületű lakásban lakik, a romániai alanyok esetében ez az arány mindössze 3,6%.
- A megkérdezett romániai alanyok közel fele (45,04%) esetében az illemhely az udvaron található vagy közös használatú, míg a magyarországi minta esetében ez az arány jóval kisebb, 23,76%.
- A romániai romák mindössze 59,46%-ának lakik belső konyhával rendelkező lakásban, a magyarországi célcsoport esetében gyakorlatilag minden háznak van saját, belső konyhája.
- A magyarországi és romániai helyzet közötti eltérésre utal az is, hogy a vizsgált Bihar megyei, többnyire elszigetelt telepen élő roma közösségek ivóvízellátása sem biztosított megfelelő módon: a megkérdezettek 21,62%-a több mint 100 méter távolságról hozza az ivóvizet.

Megfigyelhető tehát, hogy a lakások tulajdonviszonya, mérete, minősége, alapfelszereltsége terén jelentős különbségek mutatkoznak a vizsgált közösségek között, a kutatásba bevont magyarországi közösségek lakáskörülményei nagyságrendekkel jobbak, mint a vizsgált romániai romák esetében. Ezek a különbségek percepciók terén is megjelennek, a romániai romák 33,33%-a elégedetlen vagy nagyon elégedetlen lakásával, míg a biharkeresztesi és toldi romáknak mindössze 7,92%-a vallja ugyanezt.

Hogyan magyarázható a romák szubjektív életminőségében mutatkozó, az objektív indikátorok tükrözte valóságnak látszólag ellentmondó, a romániai romáknak „kedvező” különbség? Az egyik ok feltehetően a közösségek nagymértékben eltérő szegregációs foka: a romániai romák rendkívül szegény, izolált, a települések peremén található telepeken élnek, míg a magyarországi romák sokkal inkább keverednek a nem roma nemzetiségű helyi lakossággal. A romániai alanyok 82,88%-a arról beszél, hogy a lakás környékén romák laknak („Mindenkinek, vagy majdnem mindenki roma”), a magyarországi települések esetében ez a szám viszont csak 33,66%. Hasonló, ám kisebb mértékű különbség figyelhető meg lakás környékének szegénységi szintjéről alkotott véleményekben is, a romániai romák több mint fele (54,50%) úgy minősíti ezt a környéket, hogy „Mindenkinek, vagy majdnem mindenki szegény”, ez az arányszám Magyarországon csak 23,76%. Korábbi feltevéseinkre visszatérve úgy fogalmazhatnánk, hogy a romániai romák erőteljes szegregációja olyan sajátos, az egyéni és közösségi önértékeléseket meghatározó észlelés-rendszer termel újra, amely sokkal kevésbé tartalmaz külső, a többségi csoporthoz kötött viszonyítási pontokat, mint a magyarországiak esetében. Ez ugyanakkor azt is jelentheti, hogy a határ két oldalán élő roma közösségek aspirációs szintjei különböznek egymástól, ezt érdemes figyelembe venni a megfelelő inklúziós-integrációs erőfeszítések kialakítási folyamatában is.

A magyarországi romák erőteljesebb integrációja egyébként más területeken is megfigyelhető. Többségük a hagyományos egyházakhoz tartozik, akár a helységekben élő magyarok, míg a romániai romák esetében erőteljes a neo-

protestáns gyülekezetek hatása¹³. A romániai közösségek elszigeteltségét tovább fokozza életmódjuk hagyományossága is, erre utal az is, hogy míg a megkérdezett magyarországi alanyok többsége „magyar cigánynak” vallja magát, addig a romániai romák identifikációjában sokkal nagyobb szerepet kap a nemzetség.

A „Roma employment” projekt kidolgozásakor abból indultunk ki, hogy a foglalkoztatási készségek terén a roma társadalom a többségi társadalomhoz hasonlóan sokszínű, ezért tévedés az aktív életkorú romákat restriktív módon számukra alkalmasnak minősített szakmai pályák felé vezérelni, vagy olyan képzési programokba bevonni őket, amelyek a romák (feltételezett) örökletes tulajdonságaikra építenek (pld. kézműves foglalkozások, kertészet, zene). A romák foglalkoztatására irányuló programok némelyikében visszaköszönek a roma sztereotípiák, vagy a romákat bizonyos szektorokban piacilag teljesen indokolatlan módon, tömegesen kívánják képezni. Mindez arra a sajnálatos tényre utal, hogy a „roma kérdést” számos szakember és szervezet még ma is a társadalmi-gazdasági-történelmi kontextusból kiragadva, meglehetősen sablonos módon kezeli.

A projektben az üzleti szférában ismert komplex alkalmasság-vizsgálatot használtunk, hogy teljesebb képet kapjunk a célcsoport aktív életkorú tagjainak a képezhetőségéről és pályaorientációs javaslatokat tehessünk, képzési irányokat javasoljunk a kutatásba bevont személyek számára. A tesztek összegezte megállapítható, hogy a közösségek közötti életminőségbeli, iskolázottsági¹⁴ és kulturális eltérések kihatnak az egyének képezhetőségére is: a magyarországi alanyok 19,38%-ának van szüksége alapképzésre (olvasás, írás, számolás, szövegértés) míg ez az arány a vizsgált romániai közösségek esetében 86,5% (!). Az eltérés olyan mértékű, hogy a romániai vidéki közösségek esetében gyakorlatilag alig találtunk olyan személyt, akit speciális felzárkóztató program nélkül bármilyen szakképzési programba be lehetne vonni, a vizsgált egyének túlnyomó részének komoly gondot jelentene például egy gépközelési utasítás elolvasása és megértése.

Társadalmi beavatkozás a projekt keretén belül

A kérdőíves kutatás és a foglalkoztatási tesztek eredményei mellett szakértő fókuszcsoportokon dolgoztuk fel a roma foglalkoztatás kérdését, a projekt fejlesztési szakaszában pedig szakmai műhelyeken sikerült feldolgozni a kutatás eredményeit. A kutatás kiértékelését követő munka elsődleges célja az volt, hogy olyan képzési-szakképzési rendszert körvonalazzunk, ami az egységesülő határ menti munkaerőpiac romániai és magyarországi roma álláskeresői esetében egyaránt alkalmazható. Nyilvánvalóvá vált ugyanakkor, hogy a Bihar-Hajdú-Bihar Eurorégióban élő roma közösségek helyzete rendkívül változatos, teljesen reménytelennek tűnik egy „one size fits all” jellegű, minden településen alkalmazható, aprólékosan kidolgozott, monolit típusú képzési program

¹³ Érdekes adalék, hogy az általunk vizsgált három romániai közösség közül kettőben (Fugyivásárhely, Köröskisjenő) olyan körülményeket tapasztaltunk, hogy a foglalkoztatási tesztek elvégzésére csak a helyi neoprotestáns imaházak voltak alkalmasak.

¹⁴ A romániai alanyok 45,95%-a beiskolázatlan vagy az elemi iskolát sem végezte el, 41,89%-uk fejezte be az 1-4. osztályt és mindössze 2,25%-uk végezte el az 5-8. osztályt. A magyarországi minta esetében ugyanezek a mutatók sokkal jobbakként mutatkoznak (beiskolázatlan vagy befejezetlen elemi: 1,98%, elvégzett elemi: 10,89%, befejezett általános iskola: 57,43%, befejezett középiskola/szakiskola: 26,73%).

összeállítása. Éppen ezért a képzési struktúra egyfajta moduláris felépítményt kapott, hogy a rendszerbe integrálhatóak legyenek a gyakorlatilag írástudatlan vidéki romák, a funkcionálisan analfabéták, a közepesen képezhető, alapismeretekkel rendelkező személyek és a kifejezetten jó képességű és akár bonyolultabb szakmunkák elvégzésére is betanítható munkakeresők. A képzési programok az alábbi hierarchiába szerveződnek:

1. Alapozó modulok
 - Számolás, írás, olvasáskészség
 - Alapmodul (egészségügyi, kulturális, kommunikációs ismeretek, információs és kommunikációs eszközök használata, állampolgári és jogi alapismeretek, munkavállalói és munkaügyi alapismeretek)
2. 8 osztály elvégzése
3. Szakképzettség megszerzése
 - Romániai szakképzési modulok (gombatermesztő, feldolgozó; fűrészgép-kezelő, készítő-kulcsmásoló, zsaluzó, hulladékkezelő)
 - Magyarországi szakképzési modulok (zöldségtermesztő, gépkezelő, készítő-kulcsmásoló, zsaluzó, takarító)

A konkrét szakképzési programokba az alacsony iskolázottságú személyek csak egy alapozó modul elvégzése után vonhatók be. A rendkívül alacsony végzettségű romániai alanyok esetében szükséges az általános iskolai végzettség megszerzése is, hiszen enélkül semmilyen típusú szakmunka sem végezhető.

A foglalkoztatási, szakképzési irányok kijelölése és néhány képzési-szakképzési program kidolgozása mellett a projekt intézményesíteni kívánja a romáknak nyújtott foglalkoztatási szolgáltatásokat, ezért a projekt záró szakaszában roma állásbörzékre került sor és a megvalósító partnerek tanácsadó irodák indítását is vállalták.

Összefoglalás, javaslatok

Annak ellenére, hogy a közelmúlt ígéretes fejleményeket hozott a roma inklúziós programok, valamint a kutatási erőfeszítések terén is, általánosságban elmondható, hogy a romániai roma projektek-programok hatását felmérni rendkívül nehéz, ugyanakkor a programok nagy része továbbra is egyoldalú, inkább eseti jellegű, izolált szociális intervenciókra fekteti a hangsúlyt. A roma gyerekek korai iskolaelhagyásának kérdését például nem kezelhetjük csak az iskolai mediátorok hálózatának megerősítésével és kiszélesítésével, hiszen a probléma okát a kulturális sajátosságok mellett többek között a romák nem megfelelő életminőségében, a pedagógusok alacsony elvárási szintjében és előítéletes gondolkodásában is kereshetjük. A bemutatásra került „Roma employment” projekt felmérési szakaszában több szakértői fókuszcsoportok szerveztünk – a résztvevők a roma foglalkoztatási programok közötti nem létező összehangolásról és egy közös, irányzékként működő szinergikus „állványzat” (kormányzati program) hiányáról beszéltek¹⁵. A több-kevesebb sikerrel megvalósuló roma projektek között ritkán találni kapcsolódási pontokat, ugyanakkor a projekteket megvalósító szervezetek sem osztják meg kellőképpen sikereiket vagy éppen kudarcaikat, hogy lehetőség legyen a programok szerves egymásból és egymásra építésére.

¹⁵ Nem publikált, a kutatócsoport szintjén feldolgozott interjúk

Úgy gondoljuk, hogy a társadalmi beavatkozás ezen sok szempontból vitatott, érzékeny szektorában olyan típusú együttműködést kellene kialakítani, mint ami évek óta jellemzi a szociális marketing szakmai közösségét (Lee-Kotler 2011, 58. o.). A roma projektek és programok szinergikus összjátékának kialakítását minden bizonnyal segíteni egy olyan komplex és átfogó országos monitoring rendszer, ami összesítené az ilyen jellegű erőfeszítéseket és egy olyan tudásportál, ami segítene abban, hogy egymás hibáiból és eredményeiből tanulva szívós és kitartó munkával kirakjuk a puzzle soron következő darabját. A másik lehetőség a jelenlegi helyzet „előre-taszigálása”, az, hogy továbbra is tüneti kezeléseket és eseti megoldásokat kínálva férceljük a társadalmi intervenciók kísérletek patchwork-szerű textúráját.

Könyvészet

- EUROPEAN UNION. 2011. *An EU Framework for National Roma Integration Strategies up to 2020* [online]. Brüsszel [Megnyitva: 2012.05.20.]. Forrás: http://ec.europa.eu/justice/policies/discrimination/docs/com_2011_173_en.pdf
- IONESCU M. - CACE S. 2006. *Politici publice pentru romi. Evoluții și perspective*. Bukarest: Expert
- LEE, N. - KOTLER, P. 2011. *Social marketing*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. 2011. *Roma Health Mediators – Successes and Challenges*. New York: Open Society Foundations
- PARTIUMI KERESZTÉNY EGYETEM – ROMA EMPLOYMENT PROJEKT. 2011. *Foglalkoztatási útmutató*. Nagyvárad: Partiumi Keresztény Egyetem
- PREOTEASA A. M. - CACE S. - DUMINICĂ G. 2009. *Strategia națională de îmbunătățire a situației romilor: vocea comunităților*. Bukarest: Expert.
- RINGOLD, D. - ORENSTEIN, M. A. - WILKENS, E. 2005. *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington DC: The World Bank
- SANDU, D. 2005. *Comunitățile de Romi din România* [online]. Bukarest: The World Bank [Megnyitva: 2012.05.15.]. Forrás: http://www.anr.gov.ro/docs/statistici/PROROMI_Comunitatile_de_Romi_din_Romania_187.pdf
- THE GOVERNMENT OF ROMANIA. 2011. *Strategy of the Government of Romania for the Inclusion of the Romanian Citizens Belonging to Roma Minority* [online]. Bukarest [Megnyitva: 2012.05.20.]. Forrás: http://ec.europa.eu/justice/discrimination/files/roma_romania_strategy_en.pdf
- VOICU, M (szerk.). 2007. *Nevoi și resurse în comunitățile de romi*. Bukarest: Soros Alapítvány

SUMMARY: PATCHWORK OR PUZZLE? THE FEASIBILITY AND EFFECTIVENESS OF
ROMANIAN ROMA PROJECTS

Levente SZÉKEDI^a

The study attempts to summarize the main strategic directions towards the social inclusion of the multiply disadvantaged and marginalized Roma minority of Romania, as well as the related major areas of intervention and the obligations of the government. The Roma inclusion programs are illustrated by a case study, highlighting the main activities and findings of a complex, multidimensional research project on employment. It was implemented within the framework of the Hungary-Romania Cross-Border Co-operation Programme 2007-2013 by cooperation between the Partium Christian University of Oradea, Romania and the Human Developers' Association of Debrecen, Hungary.

Keywords: Roma projects, Roma strategy, social inclusion, employment

^a lecturer, Partium Christian University of Oradea, Romania

A KÁRPÁTALJAI MAGYAR OKTATÁSÜGY PROBLÉMÁI

GÖRÖG Nikolett^a

Absztrakt

Kutatásomban Kárpátalján élő, érettségi és felvételi vizsgák előtt álló fiatalok lehetőségeit, motivációit, döntési szempontjait vizsgálom a továbbtanulás kérdésében, már felsőoktatási intézménybe felvételt nyert diákokkal kitöltött kérdőívek alapján, választ keresvén arra, milyen nehézségekkel kell megküzdenie egy kisebbségi környezetben élő, tudásra és érvényesülésre vágyó fiatalnak ma. A kérdőívek alapján a kárpátaljai magyar oktatásügy aktuális problémáira fogok rávilágítani figyelembe véve az ebben a témakörben készült tanulmányokat.

Az esettanulmány készítésére az ösztönzött, hogy megtudjam szűk környezetem, az Ungvári Szent Gellért Katolikus Kollégium egyetemista lakóinak oktatással kapcsolatos véleményét, nézeteit. Szemszövegükön keresztül próbálok rávilágítani a kisebbségi környezet anyanyelvű oktatásának fontosságára, problémáira.

Jelentős, sorsformáló kérdés az adott állam politikájának viszonyulása a nemzeti kisebbségekhez: „mennyiben tekintik őket történelmileg kialakult realitásnak és a velük való együttélést elfogadható állapotnak, avagy nyűgnek, tehernek, amelytől minél előbb meg kell szabadulni. Ezzel szoros összefüggésben van: mennyire fogadják el alapelveként a mindenkit megillető alapvető emberi jogokat a többségi („államalkotó”) nemzet előjogaival szemben.” (Tóth 1997)

Kulcsszavak: oktatás, magyar, ukrán, tanuló, diák, kisebbség, Kárpátalja

Kárpátalja magyar nyelvű iskoláiról

„Kárpátalja a történelmi Magyarország négy északkeleti megyéjének (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros) területeit fogja össze részben vagy egészben. Neve az elmúlt egy évszázad folyamán folyamatosan változott: Ruthénia, Ruszinszko, Ruszka Krajna, Podkarpatszka Rusz, Kárpát-Oroszország, Karpatenland, Kárpátaljai Vajdaság, Podkarpatszka Ukrajina, Kárpát-Ukrajna, Kárpátontúli Terület, Szovjet-Kárpátontúl, Zakarpatszka Ukrajina.” (Jakab 2009)

Az ukrainai magyarok 96,7 %-a Kárpátalján él (Fedinec 2012). Keresvén a választ arra, hogy Kárpátalján tulajdonképpen hány magyar iskola működik, Fedinec Csilla munkáiban találtam válaszokat.

1989-ben 50 tisztán magyar tannyelvű iskola volt 14 orosz, 10 román, 564 ukrán tannyelvű mellett, és volt 49 vegyes tannyelvű, ún. internacionalista iskola: 9 ukrán-orosz, 17 ukrán-magyar, 15 orosz-magyar, 4 orosz-román, 1 ukrán-román, 3 ukrán-orosz-magyar tannyelvvél. A tanulók 81 százaléka ukrán, 8,5 százaléka magyar, 8,1 százaléka orosz, 2,3 százaléka román tannyelven tanult. A terület lakosságának 77,8 százaléka ukrán, 13,7 százaléka magyar, 3,6 százaléka orosz, 2,3 százaléka román nemzetiségűként volt nyilvántartva.

^a doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem

A magyar tannyelvű iskolák létszáma az 1966–1967. tanévi 21,8 ezerről az 1988–1989. tanévre 17,1 ezerre csökkent.

A beregszászi járásban lévő orosz iskolák tanulóinak 60,8 százaléka, az ukrán iskolák tanulóinak 35 százaléka, Beregszászban az orosz iskolák tanulóinak 38 százaléka és az ukrán iskolák tanulóinak 25 százaléka magyar nemzetiségű volt (Fedinec 1996).

A 91/92-es tanévben összesen 59 tisztán magyar tannyelvű iskola volt, majd fokozatosan szűntek meg az orosz tagozatok az iskolákban s nyitották meg kapuikat a magyar tannyelvű iskolák (Fedinec 1997).

A jelenlegi kárpátaljai magyar oktatásról

Oktatással kapcsolatos kutatásomat kérdőív segítségével végeztem olyan kárpátaljai, felsőoktatásban tanuló fiatalok körében, akik Ungvár egyetlen magyar nyelvű, magyarok számára fenntartott kollégium, a Szent Gellért Katolikus Kollégium lakói.

A kérdőív 32 kitöltője közül 16 reál, 10 humán, 4 egészségügy, 2 jogi szakirányban tanul Ungvár valamelyik felsőoktatási intézményében, 19-en ukrán nyelven, 13-an pedig anyanyelvükön.

Kárpátalján csupán két választási lehetősége van a felsőoktatásban anyanyelven tanulni akaró diákoknak: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, valamint az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar (4 szakiránya: magyar nyelv és irodalom, történelem, matematika, fizika), így a fentebb említett 13 diák ennek a karnak a hallgatója.

A diákok 84 %-a jelölte továbbtanulásának és szakválasztásának motivációjaként a tudományok iránti elkötelezettséget, valamint adott szak iránti elhivatottságot, a többieket a szülők akarata és a magas kereseti lehetőség ösztönözte. Ez azt bizonyítja, hogy a fiatalok többségét tudásvágyának kielégítése ösztönzi az érettségi utáni további tanulmányokra.

Mindössze 10 érettségiző fejében fogalmazódott meg a külföldi továbbtanulás kérdése, közülük viszont csupán egyetlen próbálkozott Magyarországra való felvételizéssel. Ez azt jelenti, hogy mindannyian tudatosan szülőföldjükön akarnak oktatásban részesülni, a későbbiekben pedig érvényesülni. Arra a kérdésre pedig, hogy, ha újra érettségiző diákok lehetnének, akkor is Ukrajnába felvételiznének-e, a válaszadók 18,75 %-a nemmel felelt. Tehát látjuk, hogy az érettségi előtt felvetődött menni vagy maradni kérdésre adott válaszuk és döntésük mellett határozottan kiállnak. A válaszadók 25 %-a pedig, ha újra felvételizhetne, más szakot választana megváltozott érdeklődési körre hivatkozván.

A megkérdezettek mindössze 18,75 %-a fizet tandíjat; 81,25 %-a ösztöndíjas, ami bizonyítéka annak, hogy méltóképp komolyan veszik tanulmányaikat (az ösztöndíj megtartásához minimum 4-es átlag szükséges), hisz 57,7 %-uk nem engedhetné meg magának a tandíj költségeit.

Különböző válaszok születtek a tanárok, ill. csoporttársak a diákok magyar nemzetiségéhez való viszonyulásának kérdésében: a legtöbben a pozitívan és a jól határozókkal feleltek, de akadtak olyan diákok is, akikkel lenéző módon viselkedtek tanáraik, szemben másokkal, akikkel elnézőbbek figyelembe véve fokozott igyekezetüket. Elmondásuk szerint ezek a kettősségek mégjobban megeddzik a

kisebbségi környezetben élő fiatalok különböző helyzetekben való helytállását, alkalmazkodó-képességét.

A hallgatók 99 %-a anyanyelvén tanult középiskolás éve alatt (több mint a fele gimnáziumban ill. líceumban), mit részben hátrányként ítél meg hivatkozván az ukrán nyelv nem megfelelő elsajátítására, részben pedig előnyként, hisz minőségiesen tanulni kizárólag anyanyelven lehet. Itt idéznék egy választ: „előny, mert anyanyelvem életem végéig a magyar marad, és így lettek lerakva tudásom alapjai”. Kontrasztként kiemelnék egy másik példát is: „hátrány, mert még mindig nem érzem magam magyarnak, de ukránnak sem”. Egy másikfajta, különösen elgondolkodtató szemléletmód a következő: „mikor Ungvárra kerültem tanulni, rettenetesen bántam, hogy magyar gimnáziumban végeztem, viszont az egyetemi éveim bebizonyították, hogy az államnyelvet — igaz nehézségek árán — meg tudom tanulni, és azt is, hogy az általános műveltséget csak a magyar iskolában tudták megfelelőképp elsajátíttatni. Ellentétben a barátommal, aki magyar lévén ukrán iskolát fejezett, így nem okozott számára problémát az államnyelv ismerete, viszont az általános műveltségi tudnivalói hiányosak.” E gondolat kapcsán idézném Dr. Ágoston Mihály szavait: „Az magában sohasem baj, ha a magyar gyerekek egy vagy több nyelvet idegen nyelvként hallgatnak. A pótolhatatlan veszteséget az okozza, amit anyanyelvükön nem hallgatnak. Mert anyanyelvi készségként amazt nem tudják, és nem lehet átültetni. Tehát a nem magyarul hallgatott órák helyén is anyanyelvi hézag keletkezik a készségükben (nem is beszélve a rendszerelemek zavaráról). S több-kevesebb hézag az anyanyelv életképességbeli zavarát, erőtlenségét idézi elő.” (Ágoston 1996, in Gábrityné Molnár – Mirnics 1997)

Hasonló tapasztalatok után arra voltam kíváncsi, vajon a diákok milyen nyelvű iskolákba szeretnék adni leendő gyermekeiket.

A válaszadók 28 %-a ukrán iskolába adná gyermekét, hogy ne kelljen hasonló nyelvi problémákkal küszködni nem gondolván bele abban, hogy ezzel a lépéssel talán még súlyosabb problémákat idézhet elő: a nemzeti öntudat, nemzeti hovatartozás kettőségének érzését, kérdését.

Ez egy radikális válaszreakció az ukrán oktatási miniszter 2008-ban hozott rendeletére, mely alapján kötelező ukrán nyelven letenni az érettségi-felvételi vizsgákat. Ez a rendelet nyilvános előzmények nélkül lett törvénybe iktatva, így azok a magyar diákok, akik ez évben fejezték az iskolájukat 11 évnyi anyanyelven való tanulás után, teljes mértékben hátránnyal indultak ukrán iskolát fejező társaikkal szemben. Méghozzá többszörös hátránnyal, hisz a maximálisan elérhető 200 pontos rendszerben a mindenki számára kötelezően adandó ukrán vizsga ponthatára minimum 124 pont volt. Akinek nem sikerült elérnie ezt a határt, hiába lett a szaktantárgyi vizsgájának teljesítménye akár 80–90%-os, automatikusan elesett annak lehetőségétől, hogy Ukrajna bármelyik felsőoktatási intézményében folytathassa tanulmányait. Ez azt jelenti, hogy például egy mérnöki, történelmi, matematikai karra való bejutáshoz nem elegendő a kiváló műszaki, történelmi, matematikai tárgyi ismeret.

Erre a fordulatra reagálva sok magyar család már a következő években úgy döntött, hogy ukrán tannyelvű iskolába adja gyermekeit, annak érdekében, hogy majd egyenlő eséllyel felvételizhessenek ukrán anyanyelvű társaikkal szemben Ukrajna felsőoktatási intézményeibe. Az ezt követő években létszámihiány miatt meg kellett szüntetni több magyar iskolát is. Ezért mégis ki vagy mi hibáztatható? Hisz a lehetősége a magyar nyelvű taníttatásnak adott a magyar iskolákkal. Vajon

elítélhető-e az a fajta egyáltalán nem rossz szándékú szülői magatartás, mely mégis a többségi nyelvű iskolát választja gyermeke számára?

Megint újabb kérdésekkel állunk tehát szemben. Versenyképes tudást szerezhet-e egy magyar tanuló ukrán iskolában? Ugyanolyan mértékben képes-e elsajátítani más tárgyakból a tudásanyagot nem anyanyelvén, mint osztálytársai?

Ha egy tanuló iskolai évei alatt egy másik nemzet történelmével, irodalmával, kultúrájával ismerkedik meg, tanulja azt sajátjaként, nem fog-e meghasonlani nemzeti hovatartozása? Főleg úgy, hogy a határ túloldalán rekedt magyarok így is a kitaszítottság és betolakodás érzésének bélyegével egyfajta „nemzeti tudathasadással” rendelkeznek.

A kérdőív kitöltőinek mindössze 15,6 %-a beszéli anyanyelvi szinten az államnyelvet.

Esetünkben összehasonlításként érdekes megvizsgálni az Ukrajnában 1989-ben végzett népszámláláskor a lakosság idegennyelv-tudással kapcsolatos kérdésekre adott válaszát.

A 155.711 kárpátaljai magyar nemzetiségű lakos közül 65.718-an (42,2%) bevallásuk szerint beszélik az orosz nyelvet, és bár a területen többségben ukránok élnek, csak 17.723-an (11,3%) állították azt, hogy szabadon beszélnek ukránul. 72.178 kárpátaljai magyar lakos vallotta azt, hogy csak magyarul beszél (Beregszászi, Cserniczkó, Orosz 2001).

Skutnab Kangas véleményével, mely szerint „azok az emberek, akiknek az anyanyelve történetesen nem hivatalos nyelv az adott országban, szükségszerűen két-, illetve többnyelvűekké válnak” (Skutnab-Kangas 1997) nem feltétlenül értek egyet. Hisz esetünkben egy magyar környezetben élő, magyar iskolában tanuló gyerek nem tudja elsajátítani az adott állam nyelvét, ha az oktatási program nem célnyelvként (nevezzük így az idegen nyelvet, ami ebben az esetben egybeesik az államnyelvvél) oktatja az iskolákban. Ha 11 éven keresztül a diák nem képes elsajátítani az ukrán nyelvet, méghozzá az a magyar diák, aki már a felsőoktatásban hallgatott idegennyelv-órákon (legyen az akár az angol, akár a német) jóval magasabb teljesítményt nyújt ukrán anyanyelvű társainál, milyen problémával is állunk szemben?

Az ukrán nyelvet egészen 1991-ig nem oktatták Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban (Cserniczkó 2002). Jelenleg az ukrán nyelvet oktatóknak csak 50%-a szakképzett ukránnyelv-tanár; és ők sem a magyar iskolák számára képzettek. Az ukrántanárok másik fele nagyrészt orosznyelv- és irodalomtanár, akik átképzésen vettek részt, vagy olyanok, akik beszélik az államnyelvet (Gulypa 2000).

Másik szembetűnő probléma az, hogy nincsenek megfelelő nyelvkönyvek. Mennyire lehet hatékony egy olyan ukránnyelv-óra, melyen a diákok ugyanabból a tankönyvből tanulnak, amiből ukrán anyanyelvű kortársaik saját nyelvük felépítését, grammatikáját? Olyannyira, hogy az ukrán mondat alanyát, állítmányát és bővítményét a tanuló meg tudja határozni a szavak jelentésének ismerete nélkül azok nyelvtani struktúrája alapján, viszont az alapvető társalgási formulákkal nincsen tisztában, így nem tudja például egy boltban kikérni az alapvető élelmiszereket. Igen, hihetetlennek tűnik. A kétnyelvű környezet adott, s a kétnyelvűség meglehetősen hiányzik. Itt újra az egyik diák szavait idézném: „A családom minden tagja magyar; magyar óvodába jártam, magyar iskolában tanultam, magyar gyerekek közt nőttem fel, az egyetemen magyarul tanulok, a kollégiumban magyarokkal élek. Nem tudok ukránul, csak olyannyira, amennyire az iskolámban tanítottak, és ez nem egyenértékű a nyelvtudással.” Az élőnyelvi ukrán környezet

megléte nélkül, a nem megfelelő oktatási programnak és tankönyvhiánynak bizony ez a sajnálatos eredménye. Miért nem tanulja meg mégis a nyelvet a diák autodidakta módon könyvekből, ahogy a németet, angolt, franciát? Talán ösztönszerű elutasítást érez a politikai hatások miatt az ukránra? Nem. A válasz: nincsenek olyan könyvek, melyek az ukrán nyelvet az angol, német, francia mintájára tanítanák; amik vannak, kezdetlegesek, nem alkalmasak a nyelv elsajátítására.

Más a helyzet azonban Kárpátalja vegyes lakosságú területein (főként a városokban, és a Felső-Tisza vidékének településein) élő magyarok esetében. A kétnyelvű környezet hatására kialakult kétnyelvűségük miatt nem oktatható számukra sem idegennyelv-oktatási módszerrel, sem anyanyelv-oktatási módszerrel az ukrán nyelv. Egy újabb módszer kidolgozása lenne szükséges a másodnyelv/környezeti nyelv megfelelő oktatásához (Milován 2002).

A megkérdezett egyetemisták mindegyike a középiskolai oktatási rendszer következő hibáit sorolta fel: nincsenek megfelelően szakképzett tanárok; nincsenek megfelelő tankönyvek; nincs kidolgozott programja az ukrán nyelv tanításának.

Bárányné Komári Erzsébet a kérdés megoldása érdekében a következőket tartja szükségesnek: (Bárányné 2004)

- szakképzett ukránnyelv-tanárok;
- magyar anyanyelvű tanulók számára szerkesztett ukránnyelv-tankönyvek;
- nem azonos (vagy hasonló) programok létrehozására ukrán nyelvből és irodalomból az ukrán anyanyelvűek és a magyar ajkú tanulók számára;
- szótárak, módszertani segédanyagok;
- a követelményeknek nem grammatikaorientáltaknak, hanem beszédkészség-fejlesztő jellegűeknek kellene lenniük;
- motiválni kell a magyar gyerekeket az ukrán nyelv tanulására.

A legutóbbi tanács igen érdekes; ha az első osztályos magyar kisdíáknak – aki a legtöbb esetben még írni, olvasni nem tud, sem magyarul, sem ukránul – az első ukránnyelv-óráján a házi feladat egy vers emlékezetből való megtanulása, nem biztos, hogy a szülők otthon megfelelő segítséget tudnak nyújtani a helyes fordítás és kiejtés tekintetében, akkor mennyire lesz motivált a gyerek az ukrán nyelv tanulásában?

A problémát tehát egyaránt jól látják szakképzettek és képzetlenek, hangoztatják szóban és írásban, kidolgozott oktatási programok születnek, mégsem történik semmilyen változás. Mi az oka?

Amint Cserniczkó István megállapítja: „Ukrajna [...] a mai nemzetiségi és nyelvi sokszínűség helyett inkább a nemzetiségi szempontból színes, ámde nyelviileg homogén (mégpedig ukrán egynyelvű) állam modelljét tekinti mintának. A szovjet internacionalizmus köntösébe bújtatott oroszosítás után az álcázott ukránosítás következik.” (Cserniczkó 2009)

Menni, maradni vagy megmaradni? Joggal fogalmazódik meg tehát egy kisebbségi környezetben élő, tudásra és érvényesülésre vágyó fiatal fejében a kérdés.

Összefoglaló

Összegzésként elmondható, hogy kollégiumtársaim szinte egyként ugyanazokat a hibákat látják oktatási rendszerünkben. Tennünk kell valamit. Elsődlegesen lépésként mindannyian a tudás pályáját választották, az érvényesülés lehetőségét kisebbségiként. Nem volt olyan kitöltött kérdőív, melyről az identitástudat rendkívül sokatmondó szó hiányzott volna. A kettő együtt szilárd pajzsá alakul; diplomával rendelkező, képzett fiatalok magyar nemzetiségüket büszkén vállalva alappillérei kell, hogy legyenek a határon túli magyarság megmaradásának, vállalásának.

Felhasznált irodalom

- Bárányné Komári Erzsébet, 2004. Az ukrán nyelv oktatásának problémái és feladatai a kárpátaljai magyar iskolákban. Elhangzott a IV. Országos Neveléstudományi Konferencián. Budapest, 2004. október 20–22. // Közoktatás, 2004/4-5. (<http://www.karpatszemple.uz.ua/pedpszich/pp051201.htm>)
- Beregszászi, A., Csernicskó, I., Orosz, I. 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: A kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola kiadványai 1.
- Csernicskó, I. 2002. A kárpátaljai magyarság által használt ukrán nyelvváltozatok. *A mi szavunk járása: Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Szerk.: Csernicskó István, Ungvár.
- Csernicskó, I. 2009. Az ukrán oktatáspolitikát a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk* 2009/2, 33–40. (epa.oszk.hu/00400/004558/00146/csernicsko.html)
- Dr. Ágoston, M. 1996. Az anyaországon kívül élő nemzetrészek anyanyelvű oktatási rendszerének időszerű kérdései. *Anyanyelvű oktatásunk*. Válogatás a Magyarágkutató Tudományos Társaság nemzetközi tanácskozásán elhangzott előadásokból (Szabadkán, 1996. november 23-án). Szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa. – Szabadka, Verzal, 157–161.
- Dr. Tóth L. 1997. A magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban. *Anyanyelvű oktatásunk*. Válogatás a Magyarágkutató Tudományos Társaság nemzetközi tanácskozásán elhangzott előadásokból (Szabadkán, 1996. november 23-án). Szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa. Szabadka, Verzal, 35–62.
- Fedinec, Cs. 1997. A magyar tannyelvű iskolahálózat Kárpátalján. *Anyanyelvű oktatásunk*. Válogatás a Magyarágkutató Tudományos Társaság nemzetközi tanácskozásán elhangzott előadásokból (Szabadkán, 1996. november 23-án). Szerk.: Gábrityné dr. Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa. Szabadka, 87–113.
- Fedinec, Cs. 1999. Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). *Officina Hungarica VIII*. Budapest: NHK
- Fedinec, Cs. 2012. Kisebbségek a független Ukrainában. *Historia*, 1. sz., 19–22. (www.historia.hu/archivum/2012/tart1201.html)
- Gulyra, L. 2000. Особливості розвитку розвитку шкільництва національних меншин у Закарпатській області. Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця. Ужгород, 186–192.
- Jakab, A. 2009. *Vergődésben. Magyar kisebbségek „történelmi” egyházai az átalakuló Európában*.

Milován, A. 2002. Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar tannyelvű iskoláiban.

Kisebbségkutatás, 11. évf., 4. sz.

(www.hhrf.org/kisebbssegkutatas.kk_2002_04/cikk.php)

Kontra Miklós. A nyelvi genocídum fogalma és mai magyarországi megvalósulása, megvalósításai (www.kritikaonline.hu/kritika_09majus_kontra.html)

Skutnabb-Kangas, Tove. 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.

SUMMARY: EDUCATIONAL PROBLEMS OF SUBCARPATHIAN HUNGARIAN MINORITY

Nikolett GÖRÖG^a

My research explores the opportunities, motivations and options of Subcarpathian graduating students in the matter of their further studies. The research was carried out on the basis of questionnaires filled in by those students who are already studying at higher education institutions. I aimed to elaborate on the difficulties a student has to face when he or she is a member of a national minority group and strives for knowledge and self-realization. Based on the results of the questionnaires I am going to reveal the current problems of Hungarian language education in Subcarpathia, as well as touching upon the previous studies of this topic.

I performed this case study in order to find out the opinion of the college students in my close environment (students living in the Saint Gerard Catholic Dormitory in Uzhgorod) on the current educational system. I tried to emphasize the importance and reveal the difficulties of the education of national minorities in their native language based on their point of view.

The results of the the questionnaires prove that everybody, including education experts are aware of the problems; they are constantly discussed in oral and written form, well elaborated educational plans are developed but nothing has changed.

Keywords: education, Hungarian, Ukrainian, learner, student, minority, Subcarpathia

^a PhD student at the Hungarian Linguistics Department of ELTE (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary

A KULTÚRA LÉTE TÁRSADALMUNKBAN

PAPP Adrien^a

Absztrakt

Spiró György, Kossuth-díjas magyar író szerint: „A kultúra nem valami fennkölt dolog, nem a messzi magasban kevesek számára rezgő délibáb, hanem a mindennapi élet szerves része”. (Spiró 1992)

Mivel a kultúra és annak fejlődése, hanyatlása esetleg stagnálása a mindennapi élethez tartozik, és az egyes ember életét nagymértékben meghatározza, ezért fontos ezzel a fogalommal és a mögötte rejlő tartalommal foglalkozni. Napjainkban a kultúrával kapcsolatban felfogásbeli különbségek alakultak ki. Ez főként a kapitalizálódásnak, a gazdaság és piac szerepének megnövekedésének köszönhető, mely nagymértékben előidézte az értékek, normák és attitűdök hangsúlyeltolódását.

A tanulmány foglalkozik a kultúra és a civilizáció fogalmának értelmezésével, illetve a mai civilizációs és kulturális fejlődés kérdéseivel, különböző külföldi és hazai szakirodalmakat felhasználva.

Kulcsszavak: kultúra, gazdaság, civilizáció, fejlődés, „visszafejlődés”

A kultúra fogalma

A kultúra fogalma az emberi gondolkodásban mindig központi helyet foglalt el. Sokféle megközelítésben és értelmezésben létezik.

Maga a szó a latin *agricultura* ('földművelés') szóból származik. Később elkezdték metaforikus értelemben is használni és így magának a kiművelésnek, vagy jobbításnak jelölése lett. Cicero *Tusculanae Disputationes* című művében az iskolázatlan lelket a megműveletlen földhöz hasonlítja, s ahogy a föld csak megművelve válik igazán értékesé, úgy a lélek is csak akkor, ha tulajdonosa gondosan műveli, fejleszti azt.

Az idők során a kultúrát különbözőképpen értékelték. Egyes korokban azonosították a civilizáció fogalmával, másokban megkülönböztettek anyagi és szellemi kultúrát. Anyagi kultúrának tartották a mindennapi élethez, munkafolyamatokhoz, termeléshez szükséges ismereteket, a szellemi kultúrához pedig a művészeteket, a tudományt, a vallást stb. sorolták. Később ezt a nézetet felváltotta a kultúra egységes értelmezése. Ez a tágan értelmezett kultúra a 18. sz. végén jelent meg, és a 20. században vált gyakorivá.

Herder szerint például a kultúra körébe tartozik mindaz, ami az ember életmódját az állati létől megkülönbözteti. Ez a kultúra a múltból örökölt, s a jelenben használt és módosított teljesítmények, a tárgyiasult formában, társadalmilag átadott képességek és tapasztalatok összessége. (Márkus 1992)

Józsa Péter ezt így fogalmazta meg: „a kultúra mindazon ismeretek, értékek, reflexek, viselkedési modellek és sémák, szokások és hiedelmek összessége,

^a egyetemi hallgató, Ungvári Nemzeti Egyetem, Ukrajna

melyeket az egyén az öt felnevelő közegben, a szocializáció során részint megfigyelhető, részint észrevétlen módon elsajátít”. (Józsa 1976)

Tehát a kultúrához nem csak a tudományos és művészi élet szegmensei tartoznak, hanem a mindennapi élet elemei is. Például az egyén munkához való viszonya, magánéleti szokásai, egy adott közösséggel vállalt kapcsolata, társaihoz, környezetéhez, a természethez való viszonyulása, stb.

Így érthető Wilhelm Ostwald feltevése, mely szerint a kultúra feladata „...létünk minőségének növelése.” (Ostwald 1999) Az ember a történelem kezdetétől fogva bizonyos szükségletekkel rendelkezik. Ezek a szükségletek három szinten jelentkezhetnek: elemi, magasabb és művészi szükségletek szintjén. Az elemi szükségletek közül a legfontosabbak a táplálék, a ruha, a lakás és a nemi szükségletek. Ezek magasabb szinten más dimenzióba kerülnek át. Már nem csupán biológiaiak, hanem lelkiek is. A ház esetében például elvárás, hogy „...ne csak a legzordabb időjárás viszontagságaitól védjen, hanem lehetőleg a kinn uralkodó időjárás jellegétől függetlenül lehetővé tegye hidegben a tetszés szerinti fűtést és sötétben a világítást. Ehhez csatlakoznak azután még azok a szükségletek és kívánságok, amelyek a lakóhelyiségek művészi, azaz szép, az ember kedélyét hatásával vidító kialakítására vonatkoznak.” (Ostwald 1999) Vagy például ha a szexualitást, mint az életet meghatározó fontos szükségletet tekintjük, akkor egyértelműen az ember kulturális fejlődésének hatására egyre személyesebbé válik a párválasztás.

Sajnos napjainkban a „létünk minőségének növelése” a társadalom elképzelésében korántsem a kulturális fejlődéssel függ össze, sokkal inkább a gazdasági fejlődéssel. Ez azzal magyarázható, hogy a pénz lépett elő elsődleges értéként és „boldogságteremtő” eszközként. Épp ezért a témával foglalkozó teoretikusokat egyre inkább foglalkoztatja a gazdaság és kultúra kapcsolatának viszonya. E kérdéssel kapcsolatban több felfogás is született:

1. A neoklasszikus közgazdaságtan szerint a gazdaság és kultúra egymástól függetlenek, a gazdaság működésének elemzéséhez nem szükséges a kultúra szempontjainak beemelése. Peter Bendixen ezt a felfogást így jellemezte: „A kultúra és a gazdaság közti összefüggés, mely saját múltunk természetközeli életmódjában egykor természetes volt, visszafordíthatatlanul többszörösen is függőségi viszonyba került.” (Bendixen 1999)
2. A gazdasági determinizmus elmélete szerint a gazdasági változások hatnak a társadalom szerkezetére és kultúrájára, meghatározzák az egyén szokásait, értékeit.
3. A kulturális determinizmus ezzel szemben azt állítja, hogy a kultúra, az értékek megváltozása nem következmény, hanem a kiváltó okok egyike.
4. A kölcsönös befolyásolást képviselő irányzat pedig nem definiálja a gazdasági, vagy a kulturális fejlődést oknak esetleg okozatnak, hanem úgy véli, hogy mindkettő helyzettől függően lehet ok és okozat.

A gazdasági fejlődés és emberi jólét eléréséhez szükség van a kulturális fejlődésre. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kultúra mennyire igényli az anyagi támogatást, amit sokszor nem kap meg, mivel nem tulajdonítanak neki megfelelő hangsúlyt.

Kultúra és civilizáció

A kultúrával, a kulturális fejlődés mibenlétével kapcsolatban fontos a civilizáció fogalmával is foglalkozni, mivel a két kifejezéssel kapcsolatban értelmezési problémák törnek felszínre. Mi is az a civilizáció? Egy különálló fogalom, vagy egyszerűen a kultúra szó szinonimája?

A kultúra és a civilizáció kifejezés között igen vékony a határvonal, s épp ezért nehéz őket elkülöníteni egymástól, hiszen a ma emberének asszociációs-rendszerében egyre inkább azonos helyen állnak. Vitányi Iván így határozza meg ezt a szoros kapcsolatot:

„A kultúra, a társadalom és a civilizáció fogalmának tartalma és terjedelme voltaképpen azonos, csak más-más oldalról nézve. A valóságban az emberi élet különböző szférái oszthatatlanul együtt jelennek meg, csak az emberi absztrakció bontja szét őket. A gondolkodás számára a szétválasztás szükséges, de össze is kell tudnunk őket rakni.

Ráadásul ezek a fogalmak úgy vannak összeszerkesztve nyelvünk "szemiotikai univerzumában", hogy kölcsönösen átfedik egymást.” (Vitányi 2002)

A civilizáció szó a XVIII. századi Franciaországból származik, s először Lucien Febvre, francia történész használta egyértelműen a barbár emberek, a barbarizmus állapotának ellentétjeként. A kifejezés később kibővült és három értelmezése terjedt el. Érdekes, hogy ezek az értelmezések különböző „nyelvterületekhez” köthetőek, hiszen élesen elkülönül a hagyományos francia (és angol), a német, s a modern amerikai-angol civilizáció kifejezés értelmezése és használati köre.

Az elsőt legteljesebben Norbert Elias értelmezi A civilizáció folyamata című írásában. Véleménye szerint a civilizáció fogalmában a "nyugat öntudata" fejeződik ki, „összefoglalja mindazt, amiben az utóbbi két- három évszázad nyugati társadalmi önmagát korábbi önmagához vagy mai „primitívebb” társadalmakhoz képest előbbre tartónak véli. Általa próbálja jellemezni a nyugati társadalom a maga sajátosságát, s azt amire büszke: az ő technikai szintjét, az ő viselkedésmódja milyenségét, az ő tudományos megismerésének fejlődését vagy az ő világnézetét és még sok minden egyébét.” (Elias 1999)

A német értelmezés szerint a kultúra és a civilizáció fogalma és jelentése teljes mértékben elkülönül. A kultúra alatt a szellemi, intellektuális teljesítményeket értették, a civilizáció pedig a társadalom által előidézett fejlődés anyagi megnyilvánulásaira utal (ide tartozik a technikai fejlődés is). Egyszerűbben a civilizáció főként a külső formákat, a kultúra pedig belső értékeket jelöli e felfogás szerint.

Ezen meghatározásokkal ellentétben az angol (és amerikai) gondolkodók úgy vélték, hogy a kultúra és civilizáció között nem kell különbséget tenni, sőt írásaikban ők a két fogalmat egymás szinonimájaként használták.

Az Új Idők Lexikona által adott meghatározás jól tükrözi a civilizáció szerepét a társadalomban: „A civilizáció mindazon eszközök, szabályok és berendezkedések összessége, amelyekkel az emberiség a maga életét mesterségesen célszerűbbé, biztonságosabbá és kényelmesebbé teszi. A civilizáció körébe tartozik tehát a technika, közlekedés, jogrend, gazdasági élet stb.” (1937). A kultúra pedig: „... műveltség, újabbán kivált Spengler német filozófus megkülönböztetése alapján különösen a szellemi műveltség szemben az anyagi és gyakorlati vonatkozású civilizációval...” (1939).

A nézetek különbözőségének oka abban rejlik, hogy a kultúra és a civilizáció különálló és ugyanakkor elválaszthatatlan jelensége a társadalomnak és annak

fejlődésének. Ez az oppozíció az, amelyet a teoretikusok igyekeznek feloldani, a köztük lévő (néhol csak hajszálvékony) határvonalat eltörölni, esetleg megerősíteni.

Az értelmezés szempontjából mindenképp fontos a szembeállítás, hisz ez által kaphatunk hiteles és átfogó képet egy adott társadalomról. Fontosságát tekintve mind a kultúra, mind a civilizáció fejlődése elengedhetetlen a társadalom, az egyén személyes fejlődésében. Találón fogalmazza meg Jankovics Marcell, hogy a kultúra „az emberi lét alapjaira épül, és a civilizáció szolgál neki keretül” (Jankovics 1998). Ez a kép jól mutatja a kultúra és a civilizáció különállását és ugyanakkor összetartozását. Ahogy a keret és a kép együtt alkot egy értékes egészet, úgy a kultúra és a civilizáció is együtt tudja igazán gazdagítani és felemelni az emberiséget.

Napjainkban azonban az utóbbira nagy hangsúly esik, míg a kulturális fejlődés kérdését gyakran mellőzik. Ismét Jankovics Marcell szavaival élve: „... a hagyományos felfogás szerinti kultúra tere egyre jobban beszűkül a civilizációé pedig rohamosan nő” (Jankovics 1998). Szinte újraélednek Rousseau kemény szavai, melyekkel a művészeteket és tudományokat illette, azzal vádolva őket, hogy „...az embert erkölcsi tekintetben csak elpuhították és meggyengítették, fizikai igényeit pedig nem tudták kielégíteni, hanem helyette ezer csillapíthatatlan vágyat ébresztettek. A kultúra minden értéke olyan fantom, melyről le kell mondanunk, hacsak nem arra vagyunk folyvást ítélve, hogy a Danaidák hordójából merítsünk.” Pedig „a kulturális fejlődés kezdeti szakaszában mindenütt észlelhető a művészetek virágzása, jóval megelőzve a tudományokét.” (Ostwald 1999) Ez azt jelenti, hogy mindenütt, ahol mérvadó fejlődés bekövetkezett a kultúra virágzott. Ez évezredek múltán sem lehet másképp. Ha a társadalom többsége engedi, hogy az egyének értékrendszere eltolódjon, lelke ne legyen „kiművelve”, akkor a fejlődést elősegítő tényezők (tudásvágy, önfejlesztés, szorgalom stb.) elértéktelenednek.

Fejlődés vagy „visszafejlődés”?

A kultúra kérdéskörével kapcsolatban felmerül a fejlődés kérdése. Miről beszélhet a ma embere: fejlődésről, esetleg hanyatlásról? A technikai fejlesztések rohamos növekedése, az emberi képzeletet meghaladó választék jelenléte a piacgazdaságban, az eszközök sokfélesége, melyek mind-mind az ember kényelmét, szórakoztatását tűzték ki célul egyértelműen a kulturális, civilizációs fejlődés jeleinek mutatkoznak. De mi rejtőzik a felszín mögött: valóban fejlődés, vagy sokkal inkább hanyatlás, talán stagnálás?

A technikai társadalom tagjaként érvényesülő ember egyértelműen fejlődésről beszél. A technika olyan határokat döntött le az elmúlt évtizedekben, amelyről a múltban álmodozni sem mert senki, a térbeli határok és távolságok is leegyszerűsödtek, az ember lassan az egész univerzumot uralni fogja, és még hosszan sorolhatnánk mindazokat az eredményeket, melyek az elmúlt évtizedekben születtek, a társadalmat egy magasabb szintre emelve. Elmondhatjuk, hogy a civilizáció elérte a csúcspontját. De mi a helyzet a kulturális fejlődéssel? A keret mögött van-e kép, van-e tartalom? A civilizáció magaslatokat döntöget, de mi a helyzet a civilizáció mögött megbúvó emberrel?

A technika rohamos fejlődésével, a mesterséges intelligenciák kialakulásával tud-e, akar-e lépést tartani az átlagember? Sajnos egyre inkább úgy tűnik, hogy nem tud, sőt nem is akar. Az ember egyre inkább kezdi elveszteni a „boldogságra való méltóságát” (Cassirer 1999), nem hajtja a személyes fejlődés vágya, mivel a

társadalom igen gyakran egy olyan példát vetít elé, melyben a boldogságot, az emberi méltóságot, melyet egykor a tudás kölcsönzött neki, a pénz s az anyagi világ jelenti.

Ahogy Jankovics Marcell találóan megfogalmazta: „Hiába a technika minden csodája, ha az átlagember csak használni tudja őket, de nem érti működésüket: nyomogatja a gombokat, mint a patkány, vagy a tyúk az állati intelligenciát tanulmányozó kísérletekben. Hiába a sok csodamasina, ha „szórakozáson” és háborúzáson kívül nincs miért hadrendbe állítani őket. Hiába acél, üveg és beton, hiába számítógép és az Internet, ha az előbbi csak Mammon bankszék(ese gy)házaihoz és a fölösleges időtöltés templomaihoz, a bevásárlóközpontokhoz (Heltai András telitalálataival szólva: a „bunkólandek”-hez) szolgálnak anyagul, az utóbbiak pedig nélkülözhető információk zuhatagába fullasztanak bennünket, miközben praktikus memóriatáriknak köszönhetően a géphasználó emberi agyak lassan kiürülnek.” (Jankovics 1998)

Hasonlóan vélekednek a más filozófusok és teoretikusok is, a kulturális fejlődés kérdéssel kapcsolatban. Georg Simmel tanulmányában (Simmel 1999) egyértelműen kulturális „visszafejlődésről” beszél. Szerinte ez kétségtelen egy olyan társadalomban, ahol a lakosság nagy része az általa használt és ismertnek tartott géptől, „melyben az emberi szellem halmazódott föl” kevesebbet tud, sőt felépítését, mechanizmusát nem is érti. Vagy például mennyivel választékosabban fejezte ki magát száz évvel ezelőtt egy polgár, mint napjainkban. A legtöbb ismerettel rendelkező egyén pedig egyre nagyobb mértékben használ olyan fogalmakat, kifejezéseket, mondatokat, melyeknek értelmét csak igen kis mértékben ismeri. Ezek a kifejezések szerinte „...zárt edényként járnak kézről kézre anélkül, hogy a bennük rejlő tartalmat az egyes felhasználók számára kibonthatnák” (Simmel 1999).

Ennek a „visszafejlődésnek” az oka Simmel szerint abban keresendő, hogy nincs egy egységes eszme, amely a társadalmat összefogná. Teóriája szerint a letűnt korokban a kulturális fejlődés és a gazdasági fejlődés is egy ilyen eszme hatása alatt jöhetett létre. Szerinte a középkorban ez az egyházi keresztény eszme volt, a reneszánszban a természet megismerésének vágya, a felvilágosodás pedig az ész uralmának az eszméjével hatott korára. Ma viszont, ha a művelt rétegek embereit megkérdeznénk, hogy mely eszme szerint élnek, nem születne egységes válasz, mert valószínűleg mindenki a saját foglalkozásához kötődő választ adná. (Simmel 1999)

Jankovics Marcell ezzel kapcsolatban más magyarázatot ad. Szerinte a kultúra, ahogy már a szó eredetéből is következik, úgymond „bekapcsolja”, aktivizálja az egyént, a civilizáció pedig „kikapcsolja” (Jankovics 1976). A kényelem passzívva tesz, és a civilizáció fő célja, hogy a társadalom életét kényelmesebbé tegye. Persze kétségtelen, hogy a civilizáció ezen törekvése pozitív, viszont ahogy az ember hozzááll ehhez a törekvéshez, az már negatív. Az egyén hozzáállása, passzivitása az, amely igazán oka lehet a kulturális „visszafejlődésnek”. Az egyes emberé, aki engedi, hogy a média, a tömegbutítás, a piaci érdekek határozzák meg egyéniségét, erkölcsét, véleményét, mégpedig oly módon, hogy tőle a legkevesebb aktivitást sem várja el senki, sőt ő maga sem várja el azt saját magától.

Sajnos a Simmel által felvázolt kulturális „visszafejlődés” létezése érezhető, hatása az egyes ember életében is nyomokat hagy, mégpedig súlyos nyomokat. Abban a társadalomban, ahol a kultúrát elhanyagolják, vagy ahogy Cicero fogalmaz az ember lelkét nem művelik, ott sajnos jelentős problémával állunk szemben. A kulturálatlanság rombol és pusztít, mivel nem értékeli a környezetében lévő értékeket, sőt fel sem ismeri azokat. A kulturálatlanság épp ezért nemhogy elősegítené a fejlődést, hanem egyenesen útjában is áll annak.

Bessenyei György szerint: „A szegénység és a tudatlanság egy húron pendül. Sőt mindenik kiterjed a másikra” (Bessenyei 1987). Tehát a kettő, a gazdaság és a kultúra nem választható szét egymástól. A történelem folyamán számos példa mutatja, hogy csak felvilágosult és magas kulturális szinttel rendelkező társadalmak voltak képesek jelentős előrelépéseket tenni a fejlődésben. Így volt ez a görögöknél, a rómaiaknál, a középkorban és az újkor elején is.

Ebből következik, hogy ha gazdasági, technikai fellendülésről beszélünk, akkor nem maradhatunk némák a kultúra ügyében, hisz ez az az ösztönző erő, amely az embert felruhazza a fejlődés vágyával. Egy olyan társadalom, amelyben a gyermek lelkét nem művelik ki, ott morális eltolódások figyelhetőek meg, ott tudás iránti csodálat és alázat nem fejlődik ki, s épp ezért a társadalom tagjait nem a közös fejlődés mozgatja, hanem csak az egyéni érvényesülés, amely számos esetben már rombolónak bizonyult.

Irodalomjegyzék

- Bessenyei György (1987). Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. In: Bíró Ferenc (szerk.): Bessenyei György válogatott művei. Budapest: Szépirodalmi Kiadó. 599-603.
- Ernst Cassirer (1999). A kultúra tragédiája. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 356-372.
- Georg Simmel (1999). A kultúra fogalma. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 2. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 62-69.
- Georg Simmel. (1999) A kultúra fogalma és tragédiája. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 2. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 75-93.
- Georg Simmel. (1999) A modern kultúra konfliktusa. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 2. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 70-74.
- Heinrich Rickert (1999) Élet és kultúra (Részlet). In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 2. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 51-61.
- Jankovics Marcell (1998). „Mély a múltnak kútja...” Gondolatok a kultúráról. Debrecen: Csokonai Kiadó
- Józsa Péter (1976). Kód – kultúra – kommunikáció. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda
- Márkus György (1992) Kultúra és modernitás. MTA Könyvtár Lukács Archívum- T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft.
- Norbert Elias (1999). A civilizáció folyamata (részlet). In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 327-355.
- Peter Bendixen (1999) Kultúra– gazdasági kalkulációkon túl. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 221-248.
- Spiró György (1992). Kicsi sárga könyvek. Kanasztánc. Válogatott esszék, vallomások, publicisztikák. Budapest: Ab Ovo
- Új Idők Lexikona (1937) Dr. Balla Antal- Dr. Benedek László – Dr. Bacsó Jenő – Dr. Angeli Ottó. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. 6 kötet

- Új Idők Lexikona (1939) Dr. Balla Antal- Dr. Benedek László – Dr. Bacsó Jenő – Dr. Angeli Ottó. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. 16 kötet
- Wilhelm Ostwald (1999) A kultúra. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 48-54.
- Vitányi Iván (2002). A civilizáció és a kultúra paradigmái. Magyar Tudomány. 162. évf. 6. szám. 720-729.

SUMMARY: THE SIGNIFICANCE OF CULTURE IN SOCIETY

Adrien PAPP^a

Culture, on the basis of the original meaning of the term, requires the activity of the individual and the society. Today we tend to aspire for more and more comfortable conditions. The rapid development of civilization and technology altogether entail the passivity of the majority of the society. We can increasingly experience the decline of individuals' literacy and personal culture in every segment of life. The situation is worrying since economic conditions are constantly emphasized, while cultural decline continues in the background, which causes increasing regression. Today, the majority of the society is not aware of the obvious correlation of the standard of living, quality of life and cultural development. This is a major problem, because society can progress only by culture and education, and if norms and moral attitudes have adequate position in value system.

This study aims to draw attention to the importance of cultural development, and emphasizes that the concept of civilization does not necessarily imply high level of culture.

Keywords: culture, economy, civilization, progress, "regression".

^a MSc: Uzhhorod National University, Faculty of Humanities and Natural Sciences with the Hungarian language of education, Hungarian philology

ÖSSZENYITOTT TÉR-IDŐBEN.

Nádas Péter *Párhuzamos történetek* és Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényéről

MOLNÁR ZSÓFIA^a

Absztrakt

A dolgozat a két regény összehasonlító elemzését tűzte ki célul, különös tekintettel az egyetlen viszonyrendszerbe nem illeszthető történetek közötti lehetséges kapcsolatokra. A gyakorlás- és hálózatkutatás, valamint a káoszelmélet segítségével veszek számba néhány tájékoztató kísérletet, olykor a társművészetekre is reflektálva. Az idevágó szakirodalom tanulmányozása mellett a két mű sajátos tér-idejének feltérképezésekor új, kísérleti szempontokat is fontosnak tartottam alkalmazni, hiszen különösen a közelmúltban megjelent Nádas-mű még sok megoldatlan kérdést vet fel: Mi tart össze egy olyan regényt, amely célzatosan bontja meg önnön kompozícióját? Vajon az egyetlen vonatkoztatási rendszer kimozdítása megengedi-e a történetek közötti társadalomtörténeti viszonylétesítést? A kapcsolatteremtés milyen esélyeit kínálja fel a radikálisan párhuzamos történetek? A teljesség, illetve a végső válaszok igénye nélkül ezekben a dilemmákban próbálok eligazodni, és az eredményekről beszámolni.

Kulcsszavak: párhuzamosság, viszonylétesítés, kapcsolatteremtés, átjárás, gyakorlás-kutatás

Hangolás¹

A dolgozatban vállalt összehasonlítás ötlete többek között György Péter *Apám helyett* c. könyvéből származik, aki az *Iskola a határon*-ra reflektálva „valóságáról való tudomást nem vétellel” vádolja az 1959-ben megjelent, és az 1957-ben induló regényt, amikor az szelíden emlékező, melankolikus magántörténetekre figyel, a társadalmi kontextus teljes kizárásával.² A „természetesen” (Szegedy-Maszák Mihály) szeretett Ottlikkal ellentétben a *Párhuzamos történetek*-ben Nádas Péter elutasítja az „önfeledtség lehetőségét” (203), nem hárít, nem tekint el az immanens társadalomtörténeti összefüggésektől.

Feltevődik viszont a kérdés, hogy nem félreértésről, párhuzamosságról van-e szó, mérhető-e a két mű ugyanazzal a mértékkel, értékelhető-e ugyanolyan kritériumrendszer szerint. Vagy ahogy Berszán István teszi fel a kérdést *A változás kultúrája* című tanulmányában³ a gyakorláskutatás álláspontja felől: kimeríthetik-e a társadalomtörténeti és -tudományos kontextusok, összefüggések egy-egy (bármilyen) figyelemgyakorlat mozgásterét? Egy gesztus realitása tényleg csupán a „társadalmi környezetben, a korszak szellemén”, vagyis immanenciáján múlik-e,

^a egyetemi hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia

¹ Ezúton szeretném megköszönni dr. Berszán Istvánnak a téma kiválasztásában és a dolgozat megírásában nyújtott segítségét.

² GYÖRGY P. 2011. *Apám helyett*. Bp.: Magvető. p. 195.

³ BERSZÁN I. A változás kultúrája. *Korunk*. 2011/10. p. 82.

melyet György Péter Ottlik regényén számon kér? Nem lehetséges, hogy inkább a gyakorlásán, mely „annyira elüthet a korszak szellemétől, hogy még csak nem is azzal fordul szembe, hanem egyszerűen párhuzamos történés”? Röviden: „józanág elleni bűncselekmény-e” társadalom és élet azonosságának kétségbevonása? Amennyiben nem, úgy megengedhető az *Iskola a határon* elbeszélője által alkalmazott írásgyakorlat, melynek megfelelő követéséhez a társadalmi mozgáster transzcendálására van szükség, hogy így az olvasó az eltérő ritmusú, de ugyanannyira intenzív történések részesévé váljon.

Ennek körülményaira tesz kísérletet a dolgozat hat lépésben, a két mű párhuzamos vizsgálatával. György Péter megfigyelése mellett a *Párhuzamos történetek* finom utalásai révén szövődő sokrétű kapcsolatrendszer is jogalapot teremt ehhez.

Káosz-lépés

A Nádas-regény olvasásának kezdeti fázisában a zárt szerkezet, egységes vonatkoztatási rendszer igénye valószínűleg sokakban felmerül. Az elágazó történetek hálózatában pontosan a hálót, annak szabályos szövésmintáját keresik, az átfoghatatlannak tűnő szereplőkonstelláció, tér- és idősíkok között a „józan felfogással és értelemmel”⁴ elrendezhető. Ezért hat revelációként Barabási Albert-László matematikus hálózatokról szóló könyvében a következő: „semmi nem történik elszigetelten. A legtöbb esemény és jelenség része egy komplex, univerzális kirakójátéknak, amelynek sok-sok darabja egymással kapcsolatban és kölcsönhatásban áll, egymást befolyásolja.”⁵ Erre a megközelítésre rá lehet vetíteni Fűzfa Balázs hipertextuális Iskola-olvasatát, aki egyes ismétlődő pontokat, többször előforduló eseményeket (pl. Medve megpokrócozása) a jelentésképzés „ugrópontjaiként” kezel, melyek a digitális médium linkjeihez hasonlóan továbbirányítanak. Így valósul meg a „korlátlan lehetőségek”-et megengedő „hálózatosodás”.⁶ Ezért érdekes felfedezés Karinthy Frigyes *Láncszemek* című tárcáját⁷ olvasni, melyben a hálózat kutatás ma jól ismert fogalmának, a *hatlépésnyi távolság – six degrees of separation* terminusnak alapjaira bukkanunk, irodalmi megfogalmazásban. A Földgolyó kicsinységének demonstrálására az elbeszélő és társasága játékba kezd, melynek során sikeresen kapcsolatot találnak egyikük és a földön élő bármely tetszőleges személy között öt másik egyénen keresztül. A tréfának tűnő kísérletet később Stanley Milgram harvardi professzor kutatásai alapján megerősítették. Így továbbmenve a gondolattal pont a tézis igazolását (és önigazolást) kereshet a *Párhuzamos történetek* olvasója, „belekényszerítve” a regényt a teóriába, amikor két önkényesen kiválasztott szereplő, például Tuba János magyarországi lakos, cigány származású aszfaltozómunkás és báró Otmar Freiherr von der Schuer német tudós, az eugenika jeles képviselője közötti öt lépést keresi, és

⁴ NÁDAS P. *A szerkezet és a cselekményminták a Párhuzamos történetek című regényben.* <http://nadas.irolap.hu/hu/%E2%80%9Emindig-mas-tortenik-%E2%80%9D-karolyi-csaba-interjuja>

⁵ BARABÁSI A.-L. 2003. *Behálózva.* Bp.: Magyar Könyvklub. p.18.

⁶ FŰZFA B. 2006. „...Sem azé, aki fut...”. *Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében.* Bp.: Argumentum. pp. 200., 217.

⁷ KARINTHY F. 1980. *Láncszemek.* In uő: *Címszavak a Nagy Enciklopédiához. Cikkek.* Bp.: Szépirodalmi Könyvkiadó. pp. 349–354.

meg is találja. Tuba művezetője ugyanis, Bicsók István (1.), Mózes Gyöngyvér (2.) nevelőapja. Az ő férje viszont Lippay Lehr Ágost (3.), akinek bizalmas barátja Kovách János alias Hans von Wolkenstein (4.), ő viszont a fia Karla von Thum zu Wolkensteinnak (5.), von der Schuer közvetlen munkatársának.

Ez az óriási mértékű konstruálás viszont már nevetséges. El kell fogadni, hogy „a világegyetem tárgyai és jelenségei” a kauzalitás helyett sokkal inkább a megfoghatatlanság és értelmezhetetlenség törvényei szerint működnek. A „szabad vegyértékként a világegyetembe kimutató”⁸, beépíthetetlen motívumok arra engednek következtetni, hogy a szerkezet és cselekmény mintája valóban a javasolt káosz. Akár eredeti, ásitó üresség, esetleg „vakon egymáson heverő magok és kezdemények” vagy annál is bonyolultabb, hiszen a modern elmélet értelmében „olyan jelenségek kapcsán *nem* beszélhetünk determinisztikus káoszról, melyek mögött bonyolult törvények állnak, vagy melyekben esetleg nem is tudjuk biztosan, hogy a törvények matematikai formába önthetőek-e”⁹ (kiem. tőlem – M. Zs.) Egy regény egyértelműen ilyen.

Ezek a látszólag széttartó fejtegetések leginkább annak a felismerésében segítenek, hogy a műveket nem lehet már meglevő elképzelésekre ráhúzni. Hagyni kell, hogy megismertessenek, bevezessenek a saját gyakorlataikba, szövegükön a maguk tempójában irányítsanak át, figyelemmel követni őket, rezonálni rájuk. Koherenciát létrehívó önkényeskedés helyett az olvasó tehát eredményesebben jár el, ha rábízta magát a szövegre. Ahogy a XIV. századi misztikus és szemlélődő, Isten kapcsán ugyan, de erre az összefüggésre átvihetően tanítja: „hagyd, hogy tegye veled a dolgot, és oda vezessen, ahová neki tetszik. Engedd tenni, s te csupán alanya légy, szemléld és hagyd munkálni. (...) Légy most vak, és felejtsd el a tudás kapzsiságát, mert inkább hátráltatna, mint segítene.”¹⁰ Meglepően modern gondolat, tükröztetve a XX. századi irodalomtudomány meglátásaival. Ezek Ottlik prózáírását például olyan poétikák összefüggésében tárgyalják, melyek a „történő megértés” gondolatát hívják elő. Melyekhez nem a „megfejtés” igényével tanácsos közeledni, hanem „a szöveg beszélgetés- és dialóguskarakterében keresni az értelemalkotás feltételeit.”¹¹

A következő öt lépés a *Párhuzamos történetek* és az *Iskola a határon* világában vezet tovább, de nem ígéri, hogy annak minden területét bejárja. A dolgozat a saját testében való tájékozódást a (néhol többszörös) számozással, illetve a szerzetes világának ismert kalauzával, a *custos*szal, őrszóval segíti, mely mindig előre mutat, az elkövetkező mozdulatot (szót) jelöli. Erre azért van szükség, mert a párhuzamos fejezetek a valódi történések mintájára folyton egymásba csúsznak és ékelődnek, újrakezdődnek, elejük és végük néha messze kerül egymástól.

⁸ „Mindig más történik” - Károlyi Csaba interjúja Nádas Péterrel. <http://nadas.irolap.hu/hu/%E2%80%9Emindig-mas-tortenik-%E2%80%9D-karolyi-csaba-interjuja>

⁹ TÉL T. 1998. *A káosz természetrajza*.

<http://www.termeszetvilaga.hu/tv98/tv9809/kaosz.html>

¹⁰ *Tudatlanság felhője* 1994. Bp.: Erasmus kiadó. p. 55.

¹¹ KULCSÁR SZABÓ E. Új(ra) olvasás. Szegedy-Maszák Mihály: Ottlik Géza. *tiszatáj*, 1995. június. pp. 80–84.

Távolítás-lépés (1.)

„Magát a történést szabad szemmel látni lehetett, ám a dolgok levése továbbra is rejtély maradt.”¹² A *Párhuzamos történetek*ből kiragadott egyetlen mondat az egészet jellemzi: a történések minél megfelelőbb követéséhez a szabad szem mellé általában szemüveget, nagyítót, mikroszkópot és perspektívák sokaságát biztosítja az elbeszélő, de a „levésükről” – jelentsen ez egyfajta úgynevezett lényegét, valamiféle összefüggést, mégoly sovány teleologikus elképzelést – végül semmi sem mutatkozik meg, 1509 oldal után sem. A beteljesületlenség néha szövegszerűen is megjelenik, például egyik szereplő, Kristóf szabad függő beszédében (melyről eldönthetetlen, hogy pontosan kinek a szólamához tartozik), aki – bár egy pillanattal elhiszi –, mégis az „utópia” terminust használja arra a vélekedésre, „miszerint az életének lenne kerekén lezárható vége, valami kis poénja, végszava, tanulsága”. (III. 476.) Néha azonban a szöveg pont az ellenkezőjével biztat: „Mintha azt mondaná, nem lehet ugyan minden további nélkül benézni és kilátni mindenhová, bizonyos körülmények között a tér mégsem áttekinthetetlen.” (II. 198) Bár az építész Madzar Alajos kapcsán, elsődlegesen pedig egy Pozsonyi-úti lakásra alkalmazva hangzanak el a fentiek, e „tér” regénytérre tárgtása erősen kínálja magát. Hiszen teret és időt, múltat és jelent ugyanez a Madzar „nyit össze, [hogy] áramoljanak egymásba” (II. 341.), s minthogy számára a jövő a tér egy másik pontját (*American dream*) jelenti, talán nem túlzás a (falcs) reménykeltés gesztusát a regény egészére vonatkoztatni. Őrszó: Eligazításnál

Tér-idő lépés

A dimenziók egymásba csúszásának kérdésénél maradva, érdemes megemlíteni Radnóti Sándor asszociációját, aki ugyan Nádas egy másik regényére, az *Emlékiratok* könyvére alkalmazza Wagner gondolatát, de a *Párhuzamos történetek*re éppúgy illik: „Zum Raum wird hier die Zeit” („Térre válik itt az idő”)¹³. A különböző múltakból – vagy a múlt különböző rétegeiből – vett képek ugyanis nem helyezhetők (!) egymás mögé, időrendbe. A narráció módja (talán a mondatok „ortopéd jellege”¹⁴, melyről még szó lesz) ugyanis olyan közel hozza őket, hogy ezáltal jelenvalóvá teszi.

Vessünk össze néhány Ottlik regényéből vett részletet. „[M]indez s még sok más is, amit majd el kell mondanom, egyszerre volt érvényes, egy időben.”¹⁵ (121.) Ez inkább a tér különböző pontjaira állhat, mint az időpillanatokra, melyek rendszerint egymásra rétegződnek, és aktualitásban felülírják egymást. Vagy „A három év például egyáltalán nem telt el, hanem van”. (142.) Vagy „[m]int meghódított birodalmat, nyeglén járom széltében-hosszában a letelt időt”. (146.) Ezért beszélhetünk a mű több motívuma kapcsán is a bahtyini *kronotoposzról*. „A kronotoposz a mi értelmezésünk [Mihail Bahtyin] szerint az irodalomban egyszerre formai és tartalmi kategória. Az irodalmi-művészeti értelemben vett kronotoposzban a tér- és időbeli ismérvek konkrét, tartalmas egységben olvadnak

¹² NÁDAS P. 2005. *Párhuzamos történetek* I-III. Pécs: Jelenkor. A további idézetek ebből a kiadásból valók.

¹³ RADNÓTI S. 2007. Az egy és a sok. In RÁCZ. I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Sajat halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijarat, 2007. pp. 219–262. 225.

¹⁴ „Mindig más történetik” - Károlyi Csaba interjúja Nádas Péterrel.

¹⁵ OTTLIK G. é. n.¹⁴. *Iskola a határon*. Bp.: Magvető. p. 121. További idézetek innen valók.

össze. Az idő itt besűrűsödik, összetömörül, művésziileg látható alakot ölt; a tér pedig intenzívvé válik, időfolyamattá, szüzsév, történetté nyúlik ki. Az idő tulajdonságait a tér tárja föl, a tér viszont az időn méretik meg és töltődik föl tartalommal. E kereszteződések, a tér- és időbeli ismérveknek ez az összeolvadása határozza meg a művészi kronotoposz jellegét.” Fűzfa Balázs példái (aki Bahtyint is idézi¹⁶): a regény Szent Pál-i mottója és „a mögötte megbúvó középkori főtér” kapcsolata, illetve a következő idézet: „Eltelt egy hét, nőttünk egy millimétert. A lépcsőfokok koptak egy millimikront.” (257.) Mindezekből kiviláglik: „Poétikai értelemben idő és tér egymásba »átlépő« fogalmak lesznek: egyik is, másik is lehet az egyiknek, illetve a másiknak jelölője és jelöltje egyaránt.” Így majdhogynem magától értetődő, hogy „eme tér-idő-pontok attól válnak *áramlóvá*, mozgékonyá, hogy az elbeszéltség aktuális állapotától függően egymáshoz viszonyított arányaik módosulnak”¹⁷.

A „halmazállapotát veszített” mennyiségek, módosuló arányaik megnehezítik a tájékozódást, szereplőnek és olvasónak egyaránt. Amit tenni lehet: az *Iskola a határon* egyik elbeszélője, a felnőtt Bébé, „páholyban ül”, hátradől, nem tulajdonít az egésznek túl nagy jelentőséget. A gyerekek Bébék egyike, aki nemrég érkezett az alreálba, körülbelül tizenegy éves, a többi növendékkel együtt Schultze-napra és Bognár-napra osztja az örökkévalóságot. Másikuk, Colalto viszont ravaszul, ágyában reggelente előregurulva egy számot mormog maga elé, mely a vakációig hátralevő többi elkezdendő napot jelöli. Az olvasó eligazítása (?) végett kísérlet történik a „civil időszámítással” való közös nevezőre hozásra, de az így nyert eredmény csak hozzátétőleges és esetleges.

Távolítás-lépés (2.)

Eligazításnál viszont a mű egészében lényegesen több az elvárások leépítése, a torzóban maradó kezdemény, a bizonytalanítás és távolítás, a Nádas által (Bagi Zsolt nyomán) „vetemedésnek” vagy „csúszásnak”¹⁸ nevezett váltás személyek, megítélés-típusok vagy -lehetőségek között.

A narráció bizonyos sajátosságai folytán ezek felderítése néha teljesen lehetetlen. A legfontosabb a mondatszerkesztés és stílus, mivel nem csak helyenként figyelhető meg, hanem a mű anyaga és létmódja. Erre az elbeszélésre a Falubert-nek tulajdonított „stílustalanság”, *ad verbum* stílus nélküliség igénye nyomta rá a bélyegét. Innen eredhet az az egységesítő-egységesített szövegfolyam, mely egyetlen szólamnak hangzik, méghozzá lehalkítva és változatlan ritmusban. Legalábbis ezt az illúziót kelti az ismert írásjelek mintegy felének kiiktatása, a párbeszéd-, felkiáltó- és kérdőjelek teljes mellőzése, melyek az egyéniesítés, árnyalás lehetséges eszközeként működhethének. A szereplők körében tapasztalható kognitív stratégiák rendkívüli hasonlósága, ahogyan a professzortól a börtönőrig nagyjából mindenki saját történéseinek mélységeit vizslatja, metsző élességgel (vagy a narrátor teszi ezt – aki melleleg mindenikük gondolatfolyamatát tökéletesen ismeri, és a mindentudó elbeszélő „kipróbált” hagyományához látszik kapcsolódnia, bár a regényből tényleg nem beszél ki?), a mondatfűzésnek egyetlen sémára járatása, bármiféle nyelvhasználati sajátosság alkalmazása nélkül – ez az „univerzalizmus” tehát

¹⁶ FÚZFA B., i. m., 143.

¹⁷ FÚZFA B., i. m., 157–158.

¹⁸ „Mindig más történik” - Károlyi Csaba interjúja Nádas Péterrel.

gyakran teszi eldönthetetlenné, hogy ki beszél. Még ha sejthető is a válasz, sohasem lehet kideríteni, hogy csak gondolja, vagy ténylegesen kimondja a szavakat. Narráció, párbeszéd, monológ, függő- és szabad függő beszéd szétszálazhatatlanul egymásba és egymás alá-fölé csúszik.

Egy szövegrészlet, mely az olvasótól fokozott rugalmasságot, intenzív figyelmet és a szövegre való ráhagyatkozást igényel: „Túl a nyitott üvegfalon, a petúniák lebbenő tölcseire fölött mocsanatlanul szikrázott a városi éjszaka. Jegesen hintáztak odakinn a szélben a nedves ágak, s rögtön be kellett szólítaniuk a cselédet, tegyen még a tűzre, a szoba túl hideg...”. (II. 38.) Az éppen történő kora nyári, petúniás, budapesti estében tehát Dobrovan Izabella számára pont annyira jelenvaló módon zajlik a harminc-nyolcvan évvel korábbi téli, párizsi éj, melynek – minden figyelmeztetés nélkül – az olvasó is részese lesz. Mindez a Nádas által „ortopéd jellegnek” nevezett sajátosságot eredményezi, mely a „magyar mondat szerkezettel való játékból” ered.

Pointe: azonos regiszter és nézőpont alkalmazása, hitelesség és megbízhatóság azért tűnik anakronisztikusnak egy 2005-ben megjelent regény részéről, mert az olvasó megszokta, hogy a művek az érvényben levő ismeretelméleti paradigma szerint láttatják a világot: ez most éppen fiktív, diffúz, áttekinthetetlen. Ezért csattan akkorát az ellenkezője. Mert kitűnik, hogy a „legsötétebb” mimézis-elvről vagy realitásigényről még mindig nem mondtunk le, csak annak tárgya, azaz a realitás módosult, az ész által megismerhetőtől a kaotikus fele tolódva. A *Párhuzamos történetek* pedig nem ennek az elvárásnak a jegyében íródott.¹⁹
Őrszó: Szellemes

Doppelgänger-lépés

A helyszínekhez, időpontokhoz, eseményekhez hasonlóan általában a szereplők körvonalai sem határozottak. És nemcsak azért, mert eldönthetetlen, melyik gondolat kihez tartozik, hanem amiatt is, mert ők maguk érzik magukat másnak, megsokszorozódva, más koordináták mentén zajló történetek részesének, esetleg egy illetéktelen betolakodó aktív jelenlétét fedezik fel saját történeteikben, miközben ez a személy ténylegesen valahol másutt van, vagy rémülten fedezik fel, hogy egymás másolatai. Ez talán a lét közös (xünon=koinón) alapkarakterének felismerése, melyre Bacsó Béla hivatkozik²⁰, a regény Parmenidészről származó mottójának („Közös az, ahonnan elindulok: ugyanoda érkezem.”) értelmezésekor. Eszerint „[a]z emberek léte közös, még ha az ember úgy tesz is, mintha el tudná *különíteni* azt, ami volt, attól, ami még lesz, (...) ami egyértelműen ő és nem a másik.” (kiemelés az eredetiben).

Ennek egyik drámai esetét látjuk a nagypapa és unoka azonos szavaiban. A németországi történetészál Döhring-családjának egy-egy, külön generációhoz tartozó tagja ugyanabból a fészerből lép ki, ugyanúgy favágás után, fejszével a hóna alatt. Eközben pedig ugyanaz jut eszükbe: az intés, mely nagyapjuktól származik. Hogy ez alkati hasonlóság-e, vagy csak az elbeszélőben felvillanó asszociáció, nem számít: egymásba csúszásuk elkerülhetetlen. Állítsuk egymás mellé a két részletet:

¹⁹ DARABOS E. 2007. A néma test diskurzusa. In RÁCZ. I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijárat. pp. 305–357. 325.

²⁰ BACSÓ B. 2007. (Olvasási kísérlet). In RÁCZ. I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijárat. pp. 129–147. 130–131.

Nagyapja arra tanította Döhringet, hogy a gonosz áluhát ölt és soha nem alszik. Vagy ha netán le is pihen, fejszét, baltát, kést, sarlót és kaszát elővigyázatos ember soha nem hagy őrizetlenül. Mikor aztán teli lett a fáskosár, ahogy szokta is, rövid nyelű baltáját betette a frissen hasogatott fák közé, hóna alá emelve vitte magával. Térdével rúgta ki a fészert ajtaját... Döhring hátra sem nézett, hiszen az ajtó rugóra járt, s magától be kellett a háta megett csapódnia... Gyanútlanul ment a kosarával a ház felé.” (I. 105–106.)

Mikor aztán teli lett a fáskosár, Döhring a rövid nyelű baltát betette a frissen hasogatott fák közé, a kosarat a hóna alá emelte, már amennyire lehetett. Térdével kellett a fészert ajtaját kirúgnia. A nagyapja arra tanította Döhringet, hogy a gonosz hajlamos áluhát öltetni, soha nem alszik mélyen. Ha mégis elpihen, akkor fejszét, baltát, kést, vasvillát, sarlót és kaszát elővigyázatos paraszt soha nem hagy őrizetlenül a közelében, mert odakap, amikor rövid álmából felriad. Most mégis gyanútlanul ment a kosarával a ház felé. Hátra sem nézett, az ajtó pedig ugyanarra a régi rugóra járt, s hallotta, amint a háta mögött rendesen becsapódik. (III. 416–417.)

Párhuzamosságukra az elbeszélő is rábólint, amikor „ugyanazt” a rugót emlegeti. Érdeemes megemlíteni ugyanakkor, hogy az ifjabb Döhringnek van egy ikerhúga, aki miatt lánynak nézi önmagát, sőt elméjében „nem tudta és nem is akarta kettőjüket [saját magát és a húgát] rendesen elválasztani.” Álmából felébredve döbben rá arra, amit pszichológiai és filozófiai tanulmányai során kergetett: „valakiket viselek magamban, akik nem én vagyok, és olyan időkbe és helyekre nézek velük vissza, amelyek velem meg sem történhetek”. (I. 183–184.) Az ikertéma folyamatosan jelen van: akár úgy, hogy Szemzőné emlékezik-felejt a lágerben ottmaradt fiait, akár úgy, hogy az eugenikát hirdető fajbiológusok „kutatásainak” olyan jelentős területe, amely messzemenő következtetések alapját képezi.

A sor tovább folytatható, hiszen majd minden szereplőnek vannak ehhez hasonló, ha csak villanásnyi felismerései, de érdekesebb tükröztetni az *Iskola a határonnal*. Medve Gábor kézírata, azaz az egyik elbeszélői hang szintén reflektál erre az individuumon túlira, általánosra, határtalan tágulásra, oldódásra:

Szegény barátaim, nekem tízezer lelkem van, melyiket vádoljátok nektek nem tetsző dolgokkal? (...) az én közönyös magányom..., a személytelenség végső kérgein belül, a szerelemnél erősebb egymásba olvadás sűrű, cseppfolyós, semleges lávarétegéből táplálkozik. (...) Hát nem veszitek észre, hogy nektek is tízezer lelketek van? (...) Az érzékelésen túli, időn kívüli, nagyobb valóság terében... folytonosan összefüggünk egymással valahol. (...) annál jobban közeledünk egymáshoz, minél beljebb haladunk önmagunkban, magányunk közös centruma felé. (425–426.)

Az analitikus, a történések okait és lehetőségeit kutató Bébé, a „szörnyeteg” őszinteséggel tényeket feltáró Medve Gábor és a töprengéseiben segítséget kérő Szeredy Dani ugyanazt teszi, mint Nádas karakterei: a mindenki tízezer lelkének tájékozódást alapvetően mégis megkönnyítő (hiszen csak így válik lehetségessé a néma gyerek szavának megértése) terében indáikkal abba a parmenideszi „ugyanoda közösbe” igyekeznek. Bár a tanulság szerint ez a centrum mégiscsak a magányé, paradox módon ez a találkozás egyetlen lehetősége.

Távolítás-lépés (3.)

Szellemes megoldás a *Párhuzamos történetek* elbeszélője részéről, amikor mintegy betekintést engedve saját gondolatai közé, vagy segítségképpen a zavarodott olvasó számára, egy adott ponton udvariasan tisztázza, hol tart éppen az a három szál, melyeket párhuzamosan futtat (tessék, ha csökönyösen nem mondasz le a koherencia legalább minimális igényéről). Ezt a műveletet egyébként a kényszeredetten konstrukciókat gyártó olvasó hajtja végre, több-kevesebb sikerrel. Máskor a narrátor „tájol be”: a helyszínt – Vác környéke –, az időpontot – 1960-as évek eleje, nyár – ismerni lehet, a konstelláció pedig a következő:

a boltban és a bolt előtt oly nagy lett a zűrzavar, mintha ki tudja milyen bűneset szemtanúivá váltak volna az asszonyok. (...)

Ekkor Balter még a térdei közé csüggesztett fejfel ül a barackfája alatt.

Dávid másodjára került körül a kis kerek tavat. (III. 609.)

Kivételes pillanat. Általában ugyanis az olvasó Vay Klárával, a szereplő-sereg egy másik tagjával könyörög: „Az összefüggéseket, az istenért, valami kézzelfoghatót” (III. 468.). A helyzet az olvasás szituációjához nagyon hasonló: egy idegen ember múltjából kap önkényesen kiválogatott élmény- és impulzusfoszlányokat. Kristóf, Klára beszélgetőpartnere, taktikázik; e mögé a felhalmozott szóáradat mögé rejtőzik, halogat, folyton váltogatja elbeszélésének kontextusait és ritmusát, hogy ne kelljen a nő iránti érzéseiről szólnia. Valószínűleg nem is tudna. Feltevődik viszont a kérdés: mi az, amiről *a regény* nem tud, vagy nem akar beszélni, s ezért *szétfuttatja* a rá szegeződő, fókuszáló tekintetet?

Festészet-lépés

Ottlik hősei egy „kifejezhetetlen tényező”²¹ megtalálásának reményében keresik az összefüggéseket. Ez válik regényszervező egységgé is. Ez irányítja például egy-egy esemény körülményét, hogy a több szemszög valaminek a lehető legjobb megközelítését nyújtsa. „A történet elbeszélhetetlensége a történések egyetlen, végső mozgásterének állandó transzcendálásával függ össze.”²² Az emlékek különbözősége ugyanis eltérő ritmusú tájékozódási gyakorlatokat implicál, ezért szükségesek az állandó „pontosítások”, váltások ezek között. Bár Szegedy-Maszák Mihály meglátása szerint „a kétféle nézőpont [Both Benedeké és Medvéé] nem kiegészíti, hanem hitelteleníti egymást”²³, ezek dialógusba hozása a szereplők önértelmezésének fokozott lehetőségét teremti meg. A „kifejezhetetlen tényezőre” fontos és sokszor körüljárt példa a Trieszti Öböl, mely felvázolhatatlan tartalmak helyett jobb híján kiválasztott címkeként szerepel. Ennek érdekében mond le Bébé az időrendbe szedésről, hiszen az így létrejövő „önkényes értelmezések”, „hamis

²¹ MÁTHÉ Zs. A „kifejezhetetlen tényező” az *Iskola a határon* szövegében. *LKKT*, 2. évf. 6. szám, 42–47.

²² BERSZÁN I., i.m. 83.

²³ SZEGEDY-MASZÁK M. 1998. Példázat a belső függetlenségről. Ottlik Géza: *Iskola a határon*. In SIPOS L. (főszerk.): *Irodalomtanítás az ezredfordulón*. Celldömölk: Pauz - Westermann. p. 822.

hangsúlyok”, „esetleges, torz, részleges nézőszögek” pont „a rendezetlen dolgok még ismeretlen, valódibb rendjét” sikkasztják el. (122.) Felismerése talán azonos a Nádas-regényével, ezért a módszerek hasonlósága is: voltaképpen lehetetlen a lényegeset a jelentéktelentől elválasztani, és csak az előbbire figyelni, hiszen „minden részlethez előzmények hosszú sora fűződik, sőt folyományok, következmények... tartoznak hozzá, melyek visszamenőleg, visszahatólag egészítik ki a jelentését, teszik teljessé az értelmét.” (121–122.) Ezért nem lehet a Carl Maria Döhring történetét a dédapjái nélkül, azét pedig a magyar foglyoké, amazokét viszont Lippay Lehrék nélkül stb. tárgyalni.

A legalább négyféle használt nyelv²⁴ közötti állandó fordítási kísérletek is a kifejezhetetlen tényező meglelésének reményében történnek. Ezért váltogatják egymást az elsődleges elbeszélő Bébé szólamának részei a Medve Gábor kéziratából vett betétekkel (mindig idézőjellel elkülönítve): egyik eseményről ő, a másiktól amaz tudhat jobban, azon prózai oknál fogva, hogy ágya közelebb áll mondjuk a hálóterem ajtajához. Néha azonban minél több szemre van szükség, vagy az író vagy festő szeme megfelelőbb a másikénál, eltérő minőségű figyelemgyakorlataik következtében. Lényeges mozzanat, hogy Medve író, és ennek a ténynek a kapcsán Bébé tudatosan felidézi azt, amit regényalakok megformálási sajátosságairól hallott: eszerint „a regényírók... bonyolult módon kotyvasztják össze hőseiket önmagukból és még egy csomó más, eleven vagy holt ismerősükből.” (33.) Ez mind az Ottlik-, mind a Nádas-olvasók által megszívlelendő. Bébé ugyanis reflektál arra, hogy a kézirat „M.”-je talán nem azonos Medvével, így az ugyanitt feltűnő Bébé sem azonos azzal, aki visszaemlékezik, az egyenlőség pedig netalán Ottlik, Medve és Bébé között pedig természetesen szintén nem áll.²⁵

²⁴ A civil nyelv; az alreálban mindenki által használatos szolgálati (pl. „tanszerláda” – vö. mezzanin, „karabély”, „ismétlés” mint ’tanulás’ stb.); ennek árnyaltabb, csak a növendékek által ismert változata, l. „nyasgem” vagy „elefes”, illetve utóbbinak egy olyan regisztere, melyet a legnagyobb jószándék és a „fordítás reményében a másik nyelve felé” megkockáztatott átkelés (J. Derrida) sem képes megvilágítani, bár a legelső fejezetben történik rá kísérlet. Ez a Szeredy Dani, Bébé és Medve idiolektusa, olyan szavakkal (? , ezek lehetnek mondatok, litániák akár), mint „mb” vagy „hmp”, esetleg „ereklye”.

²⁵ Érdekesebb ugyanakkor, hogy a *Párhuzamos történetek* hogyan ad ilyen „kézenfekvő” azonosítási lehetőségeket, és hogy építi le őket: Horthy figuráját mindenki Horthy Miklós kormányzóként jelölné meg. Szintén könyvbeli fia viszont, Mihály, sohasem létezett. Ez egy önfeladtságból kikökökkentő mozzanat, mely révén elkerülhető, hogy konkrét „forrásokat” olvassunk, regények helyett, azok saját szabályainak alkalmazásával.

1. ábra: Diego Velázquez: *Las Meninas* (1656)

Forrás: <http://www.artchive.com> (2012. április 16.)

Az alkotó művében való feltűnése, a síkok egymásba csúsztatása Bébé festészeti nyelvén is el van beszélve az *Iskola a határonban*. Az alreálban töltött három évük földszintje és emelete között, a falon lóg a *Las Meninas* című kép (l. 1. ábrát). Noha a fentiek értelmében az azonosság e között és Velázquez festménye között erősen kétes, ha mégis feltételezzük, akkor ebben a regényvilágra történő allúzióra ismerhetünk. Korda Eszter értelmezésében a festmény vizuális *mise en abyme*, azaz önemléma. Funkciója szerzőtükröző, tehát tömörített, összefogott önarckép, önreflexió. Gide meghatározásában a mű kicsiben visszaadott belső mása.²⁶ Így erősödik fel a könyv „egy regény regényeként” (a kép a képben analógiájára) történő olvasata. A festmény csakugyan magát az alkotási folyamatot ábrázolja, a művet a létrehozás bemutatása közben, „mellékesen” teremti, a tükör által pedig tovább távolítja. Megkettőzi ugyanakkor a művészeket (l. elbeszélőket) is.

Ehhez hasonló átjárás a valóságnak nevezett közeg, az irodalmi szöveg és képzőművészeti alkotások között a *Párhuzamos történetekben* is van: az ifjú Döhring egyik biciklis útja alkalmával a többször, különféle kontextusokban (pl. rablógyilkosság vagy műgyűjtés tárgyaiként) feltűnő Leistikowok egyikében találja magát: „csaknem felkiáltott a csodálkozástól; ugyanis Leistikow festményében állt.” (l. 161.) A lépcsőfordulóban függő *Tulp tanár anatómiája* (2. ábra) egyik szereplője, a puffadt hulla, hasonlít az egyik növendékre, Orbán Elemérre. Ennél a tünékeny benyomásnál fontosabb a tekintetek szétfutása, mely mindenkinek más irányt jelöl ki a demonstráció követése helyett, és így a *párhuzamosság* (a témával, egymással) érzését erősíti fel. Metamotívumnak tekinthető ugyanakkor azért is, mert a külső, főleg pedig belső történések elemzésének, feltárásának alaposságára hívja fel a figyelmet. Összecseng ezzel Nádas egy kritikusanak a megállapítása, aki szerint a „mániákus analízis” által eredményezett „lasított makrofelvételek” azt a hatást keltik, „[m]intha egy kórboncnok figyelné két leendő hulla kopulációját egy

²⁶ Idézi HORKAY HÖRCHER F. 2006. *Képek Ottlik-művekben. Korda Eszter: Ecset és toll – Az Ottlik-próza vizuális narrációja.* <http://www.kortaronline.hu/regiweb/0609/horkay.htm>

boncasztalon.”²⁷ A mondatok már kifejtett ortopéd jellegét tekintve ez nem is meglepő, legfeljebb kiegészíthető a morfológiai jelzővel.

2. ábra: Rembrandt Harmenszoon van Rijn: *Tulp tanár anatómiája* (1632)

Forrás: <http://arthistory.about.com> (2012. április 16.)

A festmények tanúsága szerint tehát a két regény írásgyakorlatának tétje a *felfokozás*, a pillanatok idejének egyre intenzívebbé tétele, a részletek *felerősítése*. Itt nem a kohéziót megteremteni vágyó vagy működések rendszereit feltételező interpretáció, helyette inkább a változatos mozgásterekben egyre újabb „történet-kalandokba” bocsátkozó olvasói figyelem van a középpontban. A *Párhuzamos történetek* a ritmusok sokféleségével kapcsolatot létesítő „olvasói figyelem pikareszk-regénye”.²⁸

Tőkesúly-lépés

Ez az olvasói figyelem olyan motívumok nyomára jöhet a műben, melyek az *Iskola a határon* hatását mutatják. A Lippay Ágost – Rott André – Hans von Wolkenstein trió megformálása például több vonatkozásban is emlékeztet Both Benedek, Szeredy Dani és Medve Gábor hármására. A közöttük levő viszony körüljárása sok hasonlóságot fed fel, melyek közül több is szándékoltságot sejtet. Ilyen például az, ahogy mindkét kör nagyobb fontosságot tulajdonít a szavakon túlinak, a „meghitt jelek cseréjének” (I. 136.). A gesztusokkal történő kommunikációnak Nádas könyvének igen magas a tétje: mivel mindhárman anyanyelvterületükön kívül nőnek fel, biztonságosan csak azon a „szupranacionális és titkos jelbeszédén” értekeznek, melyet „kizárólag fiúknak fenntartott internátusokban lehet hibátlanul elsajátítani” (I. 140.). Az ő nehézségük éppen abból fakad, hogy az idegenben

²⁷ NÉMETH G. 2007. Hassliebe. Párhuzamos töredékek. In RÁCZ. I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Sajat halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijárat, pp. 209–218. 216.

²⁸ Berszán István terminus-javaslat.

eltöltött gyerekeik miatt kiesnek az „élet ritmusából”, mely „minden nyelvbe külön bele van foglalva. Gyerekkorában fölveszi az ember a nyelv ritmusával, s nem felejt el többé.” Esetükben azonban a „tű megakad, minduntalan visszajátszik”, mivel egy emberi élet ideje alatt lehetségesnél többször kísérlik meg az átállást, gyökeres környezetváltást. (I. 319–320.) A megfelelő ritmusból való kiesés, a lépés elvétele tehát szereplőnek, olvasónak egyaránt ellehetetleníti a (mű) világ(á)ban való tájékozódást.

Az olvasó ezekről nagyrészt a Lukács-fürdőbeli jelenetük leírása kapcsán értesül. Az Ottlik-mű már említett kanonizációja folytán viszont ezt a helyszínt csak minden következményével együtt vállalva lehet szerepeltetni, az *Iskola* induló helyszínéként megkerülhetetlen a magyar irodalomban. György Péter már említett könyvének idevágó fejezete címében (*A Lukács öltözőjében*) szintén utal rá.

A pillanatot felerősítve, abban elidőzve rejtettebb összefüggések is kibontakoznak. Így például Lippayék felnőtt életbe való integrálódását, annak kudarcát az üresben járó tű mellett a tőkesúly-hasonlat egyik változata hivatott érzékeltetni. Eszerint ők „megfeneklettek a gyermeki időtlenség és magány kettős tudatának alattomos zátonyain és homokpadjain” (I. 140.). A nagyhatású motívumhoz változatos kontextusokban kapcsolódik más-más jelentés. Ágost és Gyöngyvér sokat elemzett szeretkezési nagyjelenetében például fallikus értelmezést kap (I. 355.). Vay Klárában viszont „bizalomból, nyugalomból és biztonságból álló roppant súly” van, melynek „minden másféle indulat vagy érzelem csupán a felületét súrolja, de nem rendítheti meg.” (III. 210.) Ennek ellenkezőjét tapasztalja a „higiénés obszervatóciónak” alávetett kamasz Hans von Wolkenstein, akinek a „tudás önsúlya” mellett állandóan érzékelnie kell a gondok, bajos előérzetek terhét, mely „úgy ül meg lelke mélyén, mint a tőkesúly.” (III. 231.) Talán játék, talán nagyobb a jelentősége annak, hogy ezeket a méréseket egy bizonyos Schultze tanár végzi rajta és társain, az viszont biztos, hogy az ismerős név fokozott figyelemre ösztönöz.

A problémák reflektáltságának mértéke, a két műbeli elbeszélők írásgyakorlata különböző tehát, tematikájuk azonban sokszor hasonló.

Következtetés

A vizsgálódásom tárgyául választott két regényt, Nádas Péter *Párhuzamos történetek* és Ottlik Géza *Iskola a határon* című művét megpróbáltam a kínálkozó sokrétű asszociációs térben elemezni. Az eredmény megfogalmazásához Láng Zsolt szavaival élek: „Nem leíró mű, poétikájában inkább a kutatást használja.”²⁹, melyek mindkét könyvre igazak. Hiszen világukba bevonódva az olvasónak egyre inkább tapasztalatává válik: nem talál egységes vonatkoztatási rendszert. Nádas műve szándékoltan bontja meg önnön szerkezetét, míg az *Iskolában* az önmagukat lefokozó, egymás szavát hiteltelenítő elbeszélők gyakorlatilag lehetetlenné teszik a motivikus fejlemények kielégítő megértését. Hiányérzet ennek nyomán viszont csak akkor támad, ha az olvasó nem tesz eleget a „bevonódására” való sürgetésnek, és nem fogadja el a kapcsolatteremtésnek azokat a sajátos gyakorlatait, melyeket a regények kínálnak. Ha azonban vállalja, hogy utánamegy a radikális párhuzamosságoknak, és az írásgyakorlatok ritmusát igyekszik követni, akkor gyakorlati tapasztalatot szerezhet az eltérő léptékű/ritmusú történések közötti

²⁹ LÁNG Zs. 2007. Az ember miféle? In RÁCZ I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijarat. pp. 175–180. 177.

átjárás izgalmaról, vagyis az „olvasó a határon”³⁰ tartamáról. Felfokozott figyelemgyakorlatának köszönhetően, a különböző – nem csak társadalomtörténeti – mozgásterek folyamatos transzcendálásával és váltogatásával Nádas és Ottlik olvasója a történekbéli vagy idő(k)beli jártasságát *öregbíti*.

Könyvészet

- NÁDAS P. 2005. *Párhuzamos történetek* I-III. Pécs: Jelenkor.
- OTTLIK G. é. n.¹⁴. *Iskola a határon*. Bp.: Magvető.
- BACSÓ B. 2007. (Olvasási kísérlet). In RÁCZ. I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijárat. pp. 129–147.
- BARABÁSI A.-L. 2003. *Behálózva*. Bp.: Magyar Könyvklub. pp. 11–59.
- BERSZÁN I. A változás kultúrája. *Korunk*. 2011/10.
- DARABOS E. 2007. A néma test diskurzusa. In RÁCZ. I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijárat, 2007. pp. 305–357.
- FŰZFA B. 2006. „...Sem azé, aki fut...”. *Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*. Bp.: Argumentum Kiadó.
- GYÖRGY P. 2011. *Apám helyett*. Bp.: Magvető, pp. 193–229.
- HORKAY HÖRCHER F. 2006. *Képek Ottlik-művekben. Korda Eszter: Ecset és toll – Az Ottlik-próza vizuális narrációja*.
<http://www.kortaronline.hu/regiweb/0609/horkay.htm> (Letöltés dátuma: 2012. április 13.)
- KARINTHY F. 1980. Láncszemek. In uó: *Címszavak a Nagy Enciklopédiához. Cikkek*. Bp.: Szépirodalmi Könyvkiadó. pp. 349–354.
- KULCSÁR SZABÓ E. Új(ra) olvasás. Szegedy-Maszák Mihály: Ottlik Géza. *tiszatáj*, 1995. június. pp. 80–84.
- LÁNG Zs. 2007. Az ember miféle? In RÁCZ I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijárat. pp. 175–180. 177.
- MÁTHÉ Zs. A „kifejezhetetlen tényező” az *Iskola a határon* szövegében. *LKKT*, 2. évf. 6. szám, 42–47.
- „Mindig más történik” - Károlyi Csaba interjúja Nádas Péterrel.
<http://nadas.irolap.hu/hu/%E2%80%9Emindig-mas-tortenik-%E2%80%9D-karolyi-csaba-interjuja> (Letöltés dátuma: 2012. április 4.)
- NÁDAS P. *A szerkezet és a cselekményminták a Párhuzamos történetek című regényben*. <http://nadas.irolap.hu/hu/%E2%80%9Emindig-mas-tortenik-%E2%80%9D-karolyi-csaba-interjuja> (Letöltés dátuma: 2012. április 4.)
- NÁDAS P.: *Jelentés a grunewaldi évről*. <http://nadas.irolap.hu/hu/jelentes-a-grunewaldi-evrol> (Letöltés dátuma: 2012. március 28.)
- NÉMETH G. 2007. Hassliebe. Párhuzamos töredékek. In RÁCZ. I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijárat., pp. 209–218.

³⁰ Kamarás István kifejezése, idézi FŰZFA B., *i. m.*, 210.

- RADNÓTI S. 2007. Az egy és a sok. In RÁCZ. I. P. (szerk.): *Testre szabott élet. Nádas Péter Sajat halál és Párhuzamos történetek című műveiről*. Bp.: Kijárat, 2007. pp. 219–262.
- SZEGEDY-MASZÁK M. 1998. Példázat a belső függetlenségről. Ottlik Géza: Iskola a határon. In SIPOS L. (főszerk.): *Irodalomtanítás az ezredfordulón*. Celldömölk: Pauz - Westermann.
- TÉL T. 1998. *A káosz természetrajza*.
<http://www.termeszetvilaga.hu/tv98/tv9809/kaosz.html> (Letöltés dátuma: 2012. március 29.)
- Tudatlanság felhője* 1994. Bp.: Erasmus kiadó.

SUMMARY: IN INTERCONNECTED SPACE AND TIME. ATTEMPTS OF
ORIENTATION IN THE NOVELS *PÁRHZAMOS TÖRTÉNETEK* BY PÉTER
NÁDAS AND *ISKOLA A HATÁRON* BY GÉZA OTTLIK

Zsófia MOLNÁR^a

My research aimed the comparative analysis of the two novels, with special regard to possible relations between stories that cannot be interpreted in the same reference system. In my paper I discuss several attempts of orientation by means of practice research, network analysis and chaos theory, I also touch upon works from other arts. In addition to getting familiar with the relevant literature, I found it important to apply new, experimental aspects in discovering the specific space and time relations of the two novels. In particular the recently published Nádas-book raises many, yet unanswered questions: What keeps a novel coherent, which intentionally disrupts its own composition? Does the dislocation of the only reference system allow the social historical linking of the works? What chances of relation are offered by the two radically parallel stories? Without attempting to be comprehensive or to find all possible answers I try to explore these dilemmas and present my results.

Keywords: parallelism, making connections, comparative analysis, practice research, chaos theory

^a student, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania